

LOOMING

DETSEMBER 1971

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄALEKANDJA

12

Jüri Palm

Naised rõdul (Õli) 1971

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

12. DETSEMBER 1971

Kalevipoja mälestused *

XI

ii et nüüd siis laudu ostma!

Pärast lühikest arupidamist seadsin ma sammud Pihkva poole. Liikus ju rahva hulgas kumu, et Peipsi-tagused idaslaavlased olevat metsatööstuse arendamisel silmapaistvat edu saavutanud; seal lõigatavat laudu koguni maailma parimate standardite tasemel.

Pikk samm võtab vähem pastelt, ütleb rahvatarkus; nii ma siis marssisingi hästi pika sammuga heal meelel idakaarde.

Taskud olid kulda täis ja meel rõõmus. Arhailisi leegajusi vilistades jõudsin ma peagi kahte sõbralikku rahvast lahutava helesinise Peipsi järve kaldale. Pidin just vette kargama, kui äkki kusagilt põõsastikust üpris veidrates riides meesterahvas välja ilmus; vist küll oma kümme-kond aastat polnud see kentsakas isand juustepügamist ega habemekärpimist ette võtnud, mistõttu ta oli karvane nagu sorts. Mees vibutas kätt ja palus mind natukeseks veel paigale jääda.

«Toho-pele!» imestasin ma endamisi. «Kes see sihandne küll olla võiks?»

«Nad nimetavadki mind Sortsiks,» vastas mees, otsekuu oleks ta mu mõtteid lugeda mõistnud. «Kuid eks rahva jutt ole tihtipeale narrim kui lindude ja puude oma. Teadjamad kutsuvad mind Targaks — seda kõrget nime aga ei või ma muidugist kah endale kohaseks pidada. Oskan haigusi ravida, kuningas, ja teinekord on mul nägemisi, mis tulevikuga kokku lähevad.»

Mees oli ligemale astunud ja nüüd sain ma teda paremini uurida. Oli see ikka üks isemoodi olevus küll! Sel kohal, kus mina mõõka kannan, rippus tal arusaamata märkidega kirjatud trumm, kaelas pika punase paela otsas tilbendasid roostetanud võti, õngekonks ja pisike vasar. Punnis taskutest paistsid aga välja suured kimbud metsarohtusid. Kas pole siin mitte hulluga tegemist, mõtlesin ma, kuid mehe rohekad silmad vaatasid mulle rahu ja meelekindlusega vastu, nii et ma selle kahtluse kohe kõrvale pidin jätma.

«Anna mulle andeks, mees, aga luba küsida, mis imelikke asjavärke sa enese täis oled riputanud?» pärisin ma viisakalt.

«Küsi ja suu peale ei lööda,» vastati mulle sõbralikult. «Näe, selle lõngaga, millesse on seotud salasõlmed, võin ma verejooksu kinni panna ja mitut valu vähemaks teha; võti, mis mul kaelas ripub, aitab leida varastatud asju; trummi ja vasara abil võin ma aga arbuda, kuningas, et mõista haldjate mõtteid.» Siinkohal ta naeratas. «Aga vaevalt valitseja üldse haldjatesse usub...»

Ta, sunnik, rääkis minu, oma kuningaga, nagu lapsega!

«Ega ma eriti usu näh,» sõhvasin ma, «ja kui nad ka tõepoolest ole-

* Algus «Loomingus» nr. 11.

mas oleksid, siis ei huvitaks mind mitte nende mõtted ega tahtmised, vaid ma nõuaksin, et nad minu omasid arvestaksid.»

Ta ei pannud mu kihvatust tähelegi. Vaatas mind teraselt ja silmi kissitades ning tähendas siis, et meil on noor, söakas kuningas.

«Ja need sinised tähed su trummil peavad vist kõigile kuulutama, et sinust vägevamaid nõiakunsti oskajaid pole terves ilmaski?»

«Kui kuningas oleks kirjasõnas tugevam,» muigas ta, kuid mitte vae-nulikult, «siis märkaks ta, et need mitte tähed pole. Need on jooned, mida lõunamaa matemaatikerid penta-, hekso- ja oktogrammide, silmusnelinurkade ja svastikate nime all tunnevad ning millel mitmeid iseäralisi võimisi usutakse olevat. See siin on maagiline ruut ja see jälle «merihobusüda,» seletas ta lahkesti. «Kui keegi, kas või sina ise, valitseja, ehmatab või väga vihastab, võib talle mõnda kohta eliting lüüa. Sellest tõvest saame nende märkide abiga üsna kergesti jagu.»

Ma olin juba üpris vihane, kuid sundisin end rahulikuks jääma. On ju narr ägedaks minna, kui teine ennast nii hästi valitseb. Küsisin siis lihtsalt, et millele või kellele ma küll tänu võlgu olen, et selline tark isand vaevaks võttis mu teele astuda.

Mees muutus tõsiseks. «Mul on sinu pärast mure, kuningas,» ütles ta ja tõesti oli ta hääles see suur mure lausa kuulda.

«Tohoh!»

«Sa peaksid oma mõõga mulle andma, sest ma näen, et ta kannab enda küljes needust.» Seejärel lausus ta tasemini: «Sa saad selle mõõga läbi hukka, kui me teda ära ei hävita.»

Ma võpatasin. Kust teab see mees minu mõõgalugu? Juba laskuski mu käsi mõõgapidemele, et seda... noh, ma ei tea, kas just temale anda, kuid siis tuli mulle meelde truu Alevipoeg, kes selsamal tunnil on teel, et mõõgavõlga tasuda — suurt ja rasket võlga. Tõmbasin käe kähku tagasi ja astusin mehest sõnagi lausumata mööda.

«Sa ei anna,» lausus ta nukralt. «Sel juhul pean ma ta sult ise võtma.»

«Vaata aga vaata! Kelleks sa mind õige pead?» ei suutnud ma end enam talitseda. «Kuidas mõtled sa, mehike, sellega toime tulla?!»

«Küll näed,» kõlas napp vastus ja pisut kühmutõmbunult jalutas imelik mees minema. Sammu ta ei kiirendanud.

Astusin vette, aga mu tuju oli rikutud. Lihtsalt üks lollike, üks hull, kes luulekujutustes elab, nagu neid siin Alatskivi kandis tihtilugu hul-kunud on, katsusin ma end rahustada, aga siiski jäi sellest kohtumisest mingi kummaline rahutus mu südamesse.

Tusaselt sumpasin ma läbi järve Pihkva valgete müüride ja põntsaka-te sibultornide poole.

Pean kohe ütlema, et slaavi vennad võtsid mind ülisüdamlikult vastu. Sain vaevalt kaldale astuda, kui juba mitu väarikat habemikku mulle sügavaid kummardusi tehes vastu ruttas. Kaunilt tikitud rätil ulatasid nad mulle suure leivapätsi. Pätsi keskel, väikese õnaruse sees sãras karbike lumivalge soolaga. Mu kõht oligi juba tühi — nii ma siis kum-mardusin leiva kohale ja hammustasin selle küljest tubli suutãie. Minu tegu kutsus sõbraliku naaberrahva ridades esile tõelise vaimustus-tormi...

Seejärel paluti mind kena valge hobuse selga ronida ja kahe teise ratsamehe vahel kappasin ma aeglaselt ja kuningale vããriliselt linna-

südame poole. Mu vasakpoolne naaber oli minu konti mees, ta nimigi kõlas kuidagi tuttavalt. Kui ma ei eksi, oli see kas Murumets või -müts. Paremal käel olevat aga ratsutanud keegi Ivan Kolyvanovitš, ka tähtis mees — vähemasti kinnitab seda P. Johansen (vt. «Nordische Mission», lk. 57).

Ilusa linna olid need venelased järvekaldale ehitanud: tugevad müürid, kullatud tornid — vaata ja imesta. Ning ka rahvast oli uulitsatel rohkesti näha. Mitmel korral jäi mu pilk peatuma neidudel, kes nägusates kirevates ja maani ulatuvates seelikutes mulle sõbralikult vastu lehvitasid, sealjuures ütlemata kelmikalt ja meelitavalt naeratades. Kui nende keel mitte sihuke ludin ja susin poleks, millest ükski tont aru ei saa, mõtlesin ma, siis peaks küll nii mõnigi meie Juta või Meeli vanapiigaks jääma.

Läheks liiga pikale, kui ma kõiki austuseavaldusi, mis mulle osaks said, kirja hakkaksin panema. Küll mind ikka kummardati ja poputati ja lõbustati! Tahtsin kohe hakatuses oma lauaostmise plaanidega välja tulla, kuid ei antud mulle selleks enne aega, kui olin ühes uhke torniga majas kolm päeva muidu tühja lõbuelu elanud, aina pekki ja pähkleid söönud ning meemõdu peale rüübanud.

Roogadel, mis mulle pakuti, oli hea, aga natuke harjumata maik. Neisse oli vägevasti sibulat ja küüslauku pandud; aga mine tea, võib-olla tuli magus sibulamaik mulle suhu ka sellest, et ma kogu aeg läbi akna sibula moodi tornikopsakaid pidin vahtima. Nii või teisiti — kui ma taas kallile kodumaale tagasi jõuan, annan rahvale käsu kätte, et meilgi tuleb edaspidi sibulakultuuridele suuremat tähelepanu pöörata, mõtlesin ma maitsvaid pirukaid mugides ka riigimõtteid.

Alles neljandal päeval viidi mind kokku meestega, kes selles vene linnas metsalõikamist ja laudade saagimise asja juhatasid. Need olid väga tõsised mehed ja kui nad mind oma puuhoovidesse viisid, nägin ma, et rahva suus liikunud kumu slaavi vendade lauatootuse hiigledusammudest on sulatõsi. Laudu lõigati siin keeruka riistapuu abil, mida vesisahaks nimetati ja mida mulle miskipärast lähedalt näidata ei tahtud.

Valisin endale lauad välja, ja kohe korraldati jälle väike pidulik söömakord. Et ma lauad kodumaale seljas pidin tassima, olin mõdujoogi joomisega hästi ettevaatlik. Leppisime pidulaua taga kokku, et ma ka edaspidi Pihkvast ja ainult Pihkvast laudu ostan. Lepingule, mis selle kohta mulle kuldliual ette toodi, vajutasin ma oma sõnade kinnituseks suure tõkatise pöidlajälje.

Et kohale olid ilmunud ka uhke linna valitsejaisandid, tegin ma neile ettepaneku tulla peagi Eestimaale vastukülaskäigule. Mehed olid sellega heal meelel nõus. Seejärel tõusid lauavirnade tagant püsti tatari kandle- ja pasunamängijad. Ilusa idamaise muusika saatel hiivasin ma endale lauakoorma turjale ja pöördusin koduteele. Mulle lehvitati kaua järele ja kaunis saatmisviis kostis mulle kõrvu veel poole Peipsi peal.

Sammusin läbi järve, pea meemõdust uimane ja mõnusaid mõtteid täis. Üks õnnistusrikas asi ikka see rahumeelne kaubavahetus! Lainetus oli tasane, päike kõrvetas kõvasti. Ja siis, päris ilmootamata algas... torm! Selle hakatus oli nii äkiline, et mulle korraks koguni vanaonu Tuuslar meelde kargas. Jah, esiti Tuuslar, siis aga kohe ka see imelik Alatskivi tark või sorts või kuidas teda õieti kutsuda... Ju tahab vist oma võimu näidata ja nõiakunstidega uhkustada!

See ajas mul hinge täis. Kas ei võinud ta hooplemiseks paslikumat aega valida? Mina tassin siin oma väikesele rahvale, et teda vaenlaste eest kaitsta, hädavarviličku lauakaupa, mu mõlemad käed on kinni ja raske koorem sunnib mind tuikuma — tont võtku, on see siis mõistlik aeg janditamiseks! Tahab ta, et ma lauad vette pean viskama? Lauad, mille eest riigi kulda kulutati? Mina olen kuningas, kes naljast aru saab, aga mehike läheb oma soolasortsi tempudega igastükki liiale! Noh, selle eest ei jää ta mitte ilma karistuseta!

Tsiuhti! tsäuhti! lakkusid lained mu mõõgatuppe. Jälle ja jälle. Pais-tis, nagu tunneksid veekeerised just mu mõõga vastu iseäralist huvi, sest juba olidki nad selle poolest saati tupe seest välja loksutanud. Ahsoo — mõõka vennike mult ju endale manguski! Noo, kurat võtku, see ei lähe tal korda!

Viha andis mulle jõudu ja osavust juurde ning häda sunnil sain ma toime kondiväänamise imetrikiga: kükitasin äkitselt õige sügavasti ettepoole — lauavirn löi juba turjal vankuma — ja haarasin mõõga tupest otse hambusse.

Kus nüüd alles vesi vihastas! Väikesed tigidad lainemuksud kargasid mulle kallale nagu rotikari, hüppasid suhu ja silma, suuremad veevallid seevastu püüdsid mind puusadest haarata ja seliti paisata. Aga mina ei andnud alla: kas tõesti mõtleb üks Peipsi-lomp Kalevi ja Linda pojast jagu saada! Kus sa sellega! Vaevaliselt liginesin ma kaldale, aga iga sammuga kasvas jonn ja meelekindlus.

Mul oli suur himu lainetele ja nende käskijale pilkesõnu hüüda, kuid pidin end tagasi hoidma: ei võinud ma ju varese äpardust korrata, kes rebase kiusujutule vastu ei suutnud panna ja talle vastates maitsva toidupala suust pillas. Pigistasin hambad kõvasti kokku, aga vähemasti suunurgast sain ikkagi pomiseda:

«Oi, oi! vaata oidukesta!
Kipub kastma kellukesta!
Toho, toho, p... se lomp!
Tahad tõusta mehe tilli!»

Ja varsti ma kaldal olingi.

Heitsin lauavirna turjalt ja valju mürtsuga langes see rannaliivale; võtsin mõõga hambust pihku ja tahtsin seda keerutades otsemaid Sortsile teenitud palka tasuma minna. Vahtisin igasse kanti, kuid pahategijast ei olnud jälgegi. Ju oli mehike end hirmuga põõsastesse ära peitnud ja kõõtsutas nüüd seal. Neetud Sorts, ära sa mitte loodagi, et mu viha eest pääsu leiad!

Aga teekond läbi mässava järve oli mind tublisti väsitanud; istusin lauavirna kõrvale maha ja mõtlesin, et võin kättemaksmise ka järgmise päeva peale edasi lükata. Kraapisin endale liivasse puhkeaseme ja heitsin sinna külili. Juba pidi unemesi mu laud kokku kleepima, kui ma end siiski veel korraks üles tõusma sundisin — magamise ajal on mul ennegi pahandusi juhtunud: üks langenud sedapsi kriimsilma-dele saagiks ka mu väärt ruun. Niisama lihtsalt ma norskama ei tohi jääda! Tuleb end selle vastu kindlustada, et ma ärgates mõõga ikka eest leiaksin.

Mõeldud, tehtud. Panin oma sõjariista samblale maha ja ladusin ta peale lauavirna, mille kohta on kirjutatud, et see

Tosinate arvult täitis
Kaksikümmend mehe koormat,
Paar veel lisaks peale pandud;

Olgu mu uni kui tahes raske, aga selle kolina peale, mis lauavirna ümberladumisel sünnib, ärkan ma igatahes üles. Meel kavalast plaanist rõõmus, jäin ma kerge südamega magama.

Kurb oli see minu ärkamine — teate isegi!

Kui ma silmad lahti lõin, märkasin kohe, et lauavirna hoopis teise kohta ümber oli laotud. Ja veel suure hoolega: selleks et laud kaardu ei kisuks, olid ridade vahele koguni pinnujupid pistetud...

Mõõgast polnud, nagu arvata, aga jälgegi. Kuritööline ettevõtte oli ikkagi õnneks läinud!

Olen ma siis kurt või? Raputasin oma vaest pead ja, ole lahke, tööpoolest justkui teistsugune tunne oli: ei kuulnud ma esiotsa ei linnulaulu ega lainetemüha.

Tuleb välja, et neetud Sorts oli mu siiski ära mõistnud nõiduda. Jah, sellesse, et Taevataat imesid võib korda saata, usun ma küll. Kindel on ka see, et mõned loodusjõud teadja inimese tahtmisele järele võivad anda, aga et ühe kärnase Sortsi võim ka minu, Kalevipoja peale käib, on ju lausa ennekuulmata. Ei, seda ei tohi uskuda! Mis vägimees ma siis üleüldse olen?

Koukisin kaua oma õnnetuid kõrvu. Ja näe, ajapikku tuli kuulmine tagasi. Küllap olid mu kõrvad lihtsalt mingit sodi või saepuru täis. Nõidust pole, aga mõõka ei ole ka...

Tagusin endale rusikaga vastu peakolu ja kiristasin viha pärast hambaid.

Et Sorts see mõõgavaras on, selles polnud mingit kahtlust, sest kohe leidsin ma kuriteopaigalt maast kimbu kuivatatud metsarohtusid — ju pudenesid need vargal taskust välja. Pistisin süütõenduse taskusse ja pidin jälle otsikäiku alustama.

Kihutasin padrikuid pidi ringi justkui vihaleatud karuott, aga pikapeale väsisin ära ja jäin nukraks. Sorts ütles, et mu mõõgal lasub needus...

Kuni selle päevani polnud Soomemaal kordasaadetud tapatöö mu südant eriti vaevanud. Võlg, see küll. Nüüd järsku pöördusid mu mõtted õnnetu loo juurde tagasi. Kohkumisega hakkasin ma mõistma selle kogu tähendust. Tulid meelde soome sepa needmised ja see, kuidas ta poja pea tumeda mürtsuga õlgadelt kukkus ning kahvatanud isa jalge ette veeres. Jah, ma olen raske süüteo korda saatnud!

Hulkusin kaua ja aina raskemaks muutus mu meel. Rinda sigines mingi imelik kartus; kui ma kuulsin kiivitajate nutuhäält, oli mul tunne, nagu tahaksid nad mind millegi sandi eest hoiatada; jalge all praksatav oksaraag pani mu koguni võpatama. Minu, Kalevipoja? Kuhu on jäänud mu mõnus meelerahu?

Tammusin ja tammusin, lasksin ringi laiemaltki ja lõpuks tundus mulle, nagu ei otsiks ma mitte oma kallist mõõka, vaid midagi hoopis muud... Aga mida siis?

Ka kallid memm kerkis üle tüki aja jälle mu meelekujutusse. Nagu poisiklutt oleksin ma, suur vägimees, tahtnud pea ta rüppe peita, hingata sisse ema undruku koduseid, unisekstegevaid lõhnasid.

Ning siis äkitselt seisin ma kitsukese oja kaldal ja otse mu jalge ees, vaat ehk ainult poole sülla sügavuses säras mu mõök! Ma oleksin pida-

nud rõomustama, talle järele kargama, aga mõõgatera kaunis sära nagu kangestas mu liikmed. Ma seisin ega suutnud kättki mõõga poole sirutada.

«Sa sured selle mõõga läbi...» kumises mu kõrvus Sortsi ennustus. Ning kas ei helkinud mõök kuidagi ruskelt, kas polnud need punakad vetikaniidid, mida vool ta kohal õõtsutas, nagu peenikesed verenired?

Mis seal läigib laenetessa,
Mis seal välgub vete pinnal?
Mõõka läigib laenetessa,
Veri välgub vete pinnal...
Oh, sa vereahne venda,
Armul eksind poisikene!
Miks sa vagalista verda
Vihal läksid valamaie?...

Kaua ei saanud ma sõna suust. Siis aga, imelike tundmuste küttes pöördusin ma mõõga nagu elava olevuse poole. Tasasel häälel tuletasin ma talle meelde meie ühiseid rändamisi mööda metsi ning nurmesid; ainult ühel ainsamal korral juhtus see, mis poleks tohtinud juhtuda... Kas tahab mu mõök mind tõesti maha jätta ja siia lainetesse jääda?

Vesi aga sulises nukralt ja itkuliselt ning läbi lainete vulina oleksin ma justkui kuulnud mõõga kurva kõlaga vastulaulu:

«Kuninglikku kange meesi!
Sul kui viha süttinekse,
Meeletuska tõusenekse
Humalaviha volilla,
Siis ei ole sidemeida
Tarka aru takistamas...»

Ma sain aru, et mu mõök peab siia jääma. Miski nagu oleks mulle öelnud, et seesugune on minust kõrgemate vägede ja võimude tahtmine. Igaveseks ajaks. Ei tohi mina seda mõõka enam puusa peale riputada! Ja siis vannutasin ma oma mõõka, et kui kunagi jõuab kätte aeg, mil teda peaks hädasti tarvis olema, ja kui kord tuleb minusugune, aga siiski mitte päriselt minusugune mees, lasku mõök ennast lainetel kaldale kanda ja tõusku vapura käele vaderiks. Mulle paistis, nagu oleks vetehääl, puudesahin ja linnulaul äkitselt vakka jäänud, et mind kuulata.

Lõpuks kiskusin ma pilgu kalli mõõga küljest väevõimuga lahti, pöördusin kanna pealt ümber ja läksin tasahiljukesi ära. Oh, oleksin ma ometi lõpuni vaikida mõistnud! Aga ei, kui ma mõne sammu eemale olin jõudnud, tegi kaotusevalu mu lausa sõgedaks ja hirmsa needusega tahtsin ma mõõgavargast Sortsile ränka karistust nõutada. Ent oma vaimupimeduses ei ütelnud ma needussõnu õigesti välja:

«Kui aga juhtub kõndidessa
Jalakanda pistma jökke,
Kes sind enne ise kannud,
Siisap, mõõka, sõbrakene,
Murra tal jalad mõlemad!»

Selle lausumise peale jooksis läbi metsa ootamata äge, justkui hamustav tuulehoog ja korraks tõusis mu silme ette soome sepa karm, nõest must nägu... Miks küll? Ma teadsin, et needmine on kuulda võetud.

Raske meel ei jätnud mind pikka aega maha. Lauavirn turjal, hulku- sin ma metsi mööda ringi. Kui puude tagant mõni inimasula vastu hakkas paistma, kiskus seletamatu jõud mind padrikusse tagasi. Ja küllap tegin ma mõnes mõttes ka targasti, sest kurvas ja kindluseta olekus ei sobi kuningal ennast tõesti oma rahvale näidata.

Kes teab, kui kaua ma sedaviisi metsades ringi oleksin rännanud, kui mind ühel ööl poleks tülitanud röövlid. «Kalevipojas» peetakse neid Sortsi poegadeks, kuid mul on põhjust selles kahelda. Et aga kõik kott- pimedas juhtus, ei tea ma kindlasti öelda, kes need julged mehed olid. Ümisesin parajasti halemeelset lauluviisi «Kus on, kus on kurva kodu», kui mulle ootamata kombel selja tagant veskikiviga pähe põrutati. Hoop oli nii võimas, et see mõne vähem kõva peaga mehe oleks kind- lasti jalust maha rabanud; minugi võttis obadus üsna umbsegaseks ja ma kukkusin laudadega igasse kanti vehkima nagu pöörane. Rahmisin ja rabelesin ning olin suures hädas, sest jämedad lauad läksid vibuta- misel omaenese raskuse all pooleks. On teadmata, kuidamoodi lugu oleks lõppenud, kui ma poleks kuulnud kusagilt metsapimedusest hoi- gatud õpetussõnu:

«Servitie, servitie,
Kallis Kalevite poega!»

See tulus juhtnõör tuli päris viimasel minutil — vaevalt nüüd kolm meest minust jagu oleksid saanud, aga lauad, kalli vaevaga toodud kantsimaterjali oleksin ma muidu küll sootumaks ära purustanud. Kes see hüüdjast abimees oli? Tema hää l tuletas mulle imekombel kõige enam mõõgavarga oma meelde, aga ma olen nõus uskuma ka neid, kes teavad kinnitada, et hoopis siil mu õpetaja olnud. Suurt au see mulle küll ei tee, kui sihuke väike olevus kavaluselt Kalevipojast kõrgemale seatakse, aga ega vististi keegi pärast veskikiviga pähesaamist vaimu- teravusega eriliselt hiilata saa.

Eks ma siis virutasingi serviti laudadega mis tolmas, ja varsti olid tülitajad kadunud.

Seisin üksinda, kuub katkutud, tubli muhk kuklas, keset pimedat laant ja kirusin ning sajatasin nii vängesti, et pime öö sellest veel pimedamaks läks. Orna hingelaadiga lugeja võib mulle nüüd jällegi tahta kaasa tunda, kuid — kujutage ette! — suure klohmimisega olin ma hoopistükkis oma rõõmsa meele tagasi saanud. Must mure oli koos poolte laudadega tükkideks taotud ja võpsikusse lennutatud. Vandusin veel hea tükk aega nii-öelda profülaktika mõttes ja istusin siis päris rahulikult kännu otsa hinge tõmbama.

Pilve tagant ujus välja ilus prullakas täiskuu. Ajasin pea kuklasse, vahtisin teda ja tundsin, et kriisiaeg on möödas. Ei teinud mind eriti tusaseks seegi, mis ma nüüd kuivalgel pidin nägema: suurem osa laudu sobis veel ainult tulehakatuseks. Tühja kah, tuleb uus Pihkva-reis ette võtta. Seljatäie laudade jaoks peaks kulda varuks olema.

Nii ma otsustasin ja nii ma tegin.

Pihkvas läks ka seekord kõik kenasti ja ma arvan, et selle käigu täpsem kirjapanemine vaevalt mu mälestuste raamatut huvitavamaks teeks. Küll aga pöördusin ma enne peatükile lõpu tegemist veel koraks möögavarastamise juurde tagasi, sest mulle paistab, et ma sellele salapärasele loole nüüd, paljude aastate järel siiski seletuse olen leidnud.

Nagu te kindlasti teate, läheb enamik teadusemehi pärast surma Põrgusse. Teistest rohkem on meil siin tarku päid füüsika, keemia ja rohuteaduse vallast. Nagu hea lugeja ehk veel mäletab, leidsin ma vargusepaigalt maast metsarohtude tuusti. Et see mul pikaks ajaks taskupõhja jäi, võisin ma «nöialuua» siin uurijate kätte toimetada. Mis salarohud need niisugused on? Ja peatselt saingi vastuse, mis aga tumedale loole esimesel pilgul nagu mingit valguskiirt ei heida. Või ehk siiski?

Igatahes köidan ma teadusemeeste kirja oma vihku, sest olen kuulnud, et dokumentide lisamine kirjatööde juurde praegu suuresti moodis pidada olema.

Lp. Kalevipoeg, Esq.

Oleme meelitatud Teie huvist botaanika ning iatrokeemia vastu. Teie poolt saadetud herbaarne materjal on analüüsiks täiesti sobiv ning siinkohal on meil au Teile teatada Teie kollektsiooni kuuluvate taimede liigiline kuuluvus ning nende farmakoloogiline põhitoeime.

Pihlakas (*Sorbus domestica*)

Pihlakas erilisi farmakoloogilisi toimeaineid ei sisalda. Halvasti käärinud pihlakavein võib mõjuda lahtistavalt.

Nõmme-liivatee (*Thymus Serpyllum*)

Erilisi iatrokeemilisi mõjuaineid ei sisalda. Siiski kasutati seda taime varematel aegadel liivateeõli saamiseks, mida on rakendatud kõharohtude valmistamisel. Hügieeni seisukohalt on mõningane tähtsus ka tümoolseepidel.

Maarjasõnajalg (*Dryopteris Filix-mas*)

Maarjasõnajalg sisaldab mitmeid farmakoloogilisi toimeaineid, mille hulgast tuleks nimetada aspidooli, albaspiini, flavaspiini, flavaspiinhapet, sõnajalghapet ja filmarooni. Üsnagi tugeva toimega on viimati mainitud alkaloid, mida sisaldub sõnajalajuurika-ekstraktis kuni 5%. Selle ühendi, mis koosneb neljast filitsiinhappe liitunud tuumast, isoleeris esimesena farmakoloog Kraft (kellel on muide ka au olla üheks käesolevale kirjale allakirjutanuks).

Sõnajalaekstraktis leiduva filmarooni anthelmintilist toimet kasutati varem peaaegu kõigi seedetraktis elunevate parasiitide väljutamiseks, tänapäeval rakendatakse seda aga eriti laiusside vastu. Katseliselt on võimalik näidata, et sõnajalajuurikas tapab laiusse juba lahjenduses 1 : 20 000. Veelgi lahjemad lahused halvavad aga *Cestodese* iminappade lihaseid, nii et laiusse isegi spastiliselt kontraheerunud soole limaskestalt eraldub.

Karukold (*Lycopodium clavatum*)

Meditsiini seisukohalt omab karukold mõningast tähtsust oma õietolmu omaduste tõttu. See kerge kollakas pulbriline aine on loodusrahvail tänini kasutusel haudumisvastase vahendina. Imikute puistepulbrina tuleb lükopodium arvesse kui hea absorbent ja keemiliselt küllalt affinne aine.

Palderjani ehk ülekäijarohtu (*Valerian officinalis*) on juba ammu kasutatud hüsteeriliste seisundite, valuliste erektsioonide ja pollutsioonide mahasurumiseks. Peamiseks toimeaineks on isopalderjanhappe borneoolester, mida peale palderjani juurte leidub veel ka humalates ja jalahigis. Apteekides turustatakse palderjani peamiselt eeterliku palderjanitinktuurina (*Valerian aetherae*). Tavaline annus 0,5—1,0 (25—50 tilka). Kahjuks on viimast tinktuuri kahekümnendal sajandil ühiskonna madalamate kihtide poolt pruugitud ka odava joobeainena.

Ämmatuss (*Lycoperdon gemmatum*);

Tänapäeval farmakoloogias ei rakendata. Väidetakse, et selle seene valminud viljakehad on olnud Baltimaade rahvameditsiinis kasutusel haudumisvastase pulbrina. Ämmatussupulbrit olevat raputatud higistavate varvaste vahele.

Austusega

(allkiri)

(allkiri)

(allkiri)

Lugesin kirja mitu korda otsast otsani läbi. Iga lugemine tegi mind vihasemaks. Kas tahetakse minu arvel nalja heita või mis? Mina — vägilane, kartmatu võitleja ja noorema rauaaja progressiivne ühiskonnategelane —, ning korruga mingid haudumisvastased pulbrid, köharohud ja koguni vahend voodireostamise vastu! Mind ei saanud vesikikivigagi uimaseks lüüa, ja nüüd siis tuleb välja, et Kalevipoeg on titerohtudega magama pandud... See on ju lausa mõnitamine!

Mõtlesin juba, et pean nende pseudoteadlaste kohta kuskil midagi kostma, kuid samas ei jätnud kirja aupaklik toon vähematki muljet, nagu oleks mind selles tolaks teha tahetud. Ja asjatundjad paistsid nad siiski olema, sest metsarohud olid ju õigesti ära määratud...

Eks kirjutanud ju minu teine isa, lugupeetud Kreutzwald, et sorts

Puistas pihlapuie lehti,

Kandis kokku kaetisrohtu,

Korjas nõiakollasida,

Sületäie sõnajalgu

Rohkest ülekäijarohtu,
Ämmatussu musta tolmu

Ja kuigi «Kalevipoja» kokkuseadjat mitte just igastükki usaldada ei või, siis Võru linna eskulaabina pidi tal taimeteadusest mõnda aimu olema.

Arusaamata asi, mõtlesin ma ja katsusin selle piinliku loo ära unustada.

Aga eks inimese peakolul ole imeväärt komme ka siis veel mõnd raskemat pähkli edasi pureda, kui me teda selleks enam ei sunnigi. Ja ilmäkki ning teinekord isegi aastaid hiljem võime me otsitud seletuse kätte leida; heledasti otsekui välgunool valgustab ammuigatsetud selgus siis meie mõttemaailma.

Kuidas mina lahenduseni välja jõudsin? Mul on rõõm kinnitada, et ei muidu kui kauniskirjanduse abiga. Mõistatusest aitas mul jagu saada

kuulsa inglise näitemängude kirjutaja (meister Boccaccio kõrval on ta üks mu armastatum sulemees) Shakespeare'i tark raamat noorest Taanimaa isemõtlejast. See väärtteos on mulle eriliselt kallis, sest imekauni Ophelia ja pika vihaga ning uskmata printsi õnetu armulugu kõlab minu elusaatuse mõne kohaga hästi kokku ja ma loen seda tihti.

Aga olgu peale, ma lähen nüüd jutujärjega jälle edasi ning kohe saate kuulda, mil moel ma keeruka loo lahti mõistatasin.

Ühel vaikselt õhtutunnil, kui ma väärt raamatu kohale olin kummardunud, jäin pikemalt peatuma koha juurde, mida teiegi kindlasti hästi tunnete:

LUCIANUS:

Must mõte peas, käes valmis surmarohi,
aeg paras teoks, kus näha mind ei tohi,
jälk segu, saadud kesköö kasvudelt,
kolm nõidust peal, mis pärit Hecatelt,
su nõiataime-võim ning halvav õud
talt riisugu ta viimne elujõud!

/valab mürki magaja kõrva/

Kuigi tükis on tegu teiste riikide ja kuningatega, kerkib mul seda lugedes alati silme ette kohisev Peipsi, lauavirn ja üks magav vägilane. Jäin unistava pilguga raamatusse vahtima ja äkitselt ei saanud ma silmi lahti kiskuda peenikestelt tähtedelt:

Valab mürki magaja kõrva...

Ah et valab? Ja magaja kõrva? Ning korraga tähed kasvasid, paisusid — ja said ilmutusliku tähenduse:

VALAB MÜRKI MAGAJA KÕRVA!
VALAB MÜRKI MAGAJA KÕRVA
! ! !

Taevas ja Põrgu! Mis rohud need tol korral mõõgavarga käsutuses olid?!

Ei, rohud kesköö kasvudelt need muidugi ei olnud, isegi unerohud mitte, aga ega ma ju surnudki ning hommikul ärkasin ka õigel ajal üles. Ma lihtsalt ei kuulnud midagi...

Ja mu vaimusilma ette tõusis pilt hiilivast Sortsist, kellel on ühes käes puistepulbrid — pehme, kuldne karukollapuru ja ämmatussu must tolm. Ta kummardub magaja kohale, ja nagu pehme vatt sajab see õrn aine norskava ja väsinud magaja kõrvaaukudesse.

Kuid eks tuul või kõrvad jälle puhtaks harida... Ei, seda ei tohi sündida! Väikesest topsikesest tilgutab kaval rohusegaja pulbrile ravast liivateeõli ja kleepivat sõnajalaleotist peale. Pulber tõmbab need endasse, ja varsti on magaja kõrvades pehmed tihedad tropid. Ta ei kuule enam mitte kui kõssugi. Aga kas võib Sorts kindel olla, et magaja siiski ei ärka? Tegemist on ju noore tugeva mehega, liiati veel poissmehega. Kust võime me teada, mida ta unes näeb ja kas ei sunni äkki unepildid teda küljelt küljele keerlema — pole ju kõige kombelisemgi meie hulgast kolvatute unehaldjate narrimiste eest kaitstud. Ja tropid kõrvadest võivad suure rappimisega välja tulla... Kui ehk kasta

samblatutt ülekäijarohu-leotisse — kolme kurja eest pidi see ju kaitsma...

Mõeldud, tehtud. Nüüd võib mõõgavaras rahulikult hakata lauvirna ümber laduma — magaja ei kuule enam mitte kui midagi.

Nii see oli! Nii see pidi olema! Ja kas polnudki sel õnnetusehommikul mu kõrvadega nagu midagi lahti...

Seletus oli leitud. Suure rõõmuga mõiratasin ma oma «Heureka!», nagu Kreekamaalt toodud pruuk seda nõuab, ja see kõlas nii võimsalt, et Vana-Valge takka üles hakkas raiuma.

Tol ööl ei saanud ma kaua sõba silmale ning ma mõtisklesin hulk aega kirjanduse ja kunsti suunavast osast inimelus. Õpetliku sisu ja kõrge kunstiväärtusega juturaamatud võivad meie pilgu ees koguni uusi horisonte avada. Mitte üksnes taevas ja maa peal, vaid ka põrgus.

XII

Kui keegi mitmete rahvaste vägimehi omavahel võrrelda katsuks, siis märkaks ta peagi, et me nii mõneski asjas üsna ühtmoodi oleme. Pea kõik meist on ilmutanud suurt huvi allmaailma vastu ja väga igatsenud Põrgusse minna. Vägimehed Amiran ja Prometheus sattusid sinna juba eluajal. Nagu üldiselt teada, tegin mina selle reisu kaks korda läbi.

Kui nüüd — vana ja natuke ka haridust saanud mehena — pilk tagasi pöörata, siis tuleb tunnistada, et minu esimene põrguskäik sai ette võetud küll rohkem ihu kui vaimu tarviduste pärast. Minu vabanduseks on aga ehk see, et olin tollal ju veel üsna väljakujunemata kangelasenatuur, sangviiniline noorvägilane ilma kindlate veendumuste ning isikupärase kangelasekäekirjata...

Taarusin nimelt oma vägeva lauakoormaga mööda soid ja rabasid ning polnud juba mitmel-setmel päeval korralikult keha kinnitada saanud. Põlved kippusid lõnkuma, nii et ma koguni tühipaljasse Ilmajärve pidin ära uppuma. Kus aga häda kõige suurem, eks seal ole troost kõige lähem, ja ootamatult kandiski tuulehoog mu ninasõõrmetesse magusat supilõhna. Et see juhtus Endla järve kandis, paksus metsas ja inimeste eluasemetest hoopis eemal, pani asi mind tõsiselt imestama. Kange näljapitsituse sunnil viskasin kohe lauad seljast, ajasin sõõrmed puhevile nagu innal põder ja, nina juhiks, sörkisin otse pärapadrikusse.

Kõige tihedamast tihnikust leidsin imelise koopa. Lõkkel rippus päratu suur supipada, mida kolm tahmapalgelist meest agarasti keema ässitasid. No küll oli sellel supil aga magus ja iseäraline hais! Limpsasin keelt ja pärisin, et millest küll sellist harjumata lõhnaga supilurri keedetakse.

«Vana kuldi küljekesed,
Karu maks ja kopsukesed,
Noore hundi neerurasva.»

õeldi mulle vastuseks.

Või kohe hundi neerurasvad, imestasin ma, sest polnud säärasest supisisust enne kuulnud. See peab küll alles üks veider maiasmokk olema, kelle himu selliste hõrgutiste järele käib. Tundsin huvi ka supi kalorsuse vastu. Mehed turtsusid naerda ja teatasid, et seda suppi hoopiski mitte ainult kõhu tarbeks ei keedeta:

«Meie katel keetenekse
Võorast rooga valmistelles
Neljapäeva nõidadelle;
Keedab nooremate kasuks
Armumeele alustajat.»

Kokkadest kõige vanem ja auväärsem poetas kõrgilt ja mokaotsast, et kui külamees pisut rohkem maailma näinud oleks, tunneks ta juba haisust ja aroomist, et tegu pole mitte mingi haleda lihtsupi, vaid ülla afrodisiakumiga.

Ma ei tahtnud oma kõrvu uskuda, kuuldes, et keegi sellist «siiakumi» võib tahta, mis armumeelt sütitab, ja ütlesin kokkadele selge sõnaga, et korralikud inimesed vajavad sessinatses maailmas ennemalt armumeele jahutajat.

«Mina sihukest jõledust igatahes küll suhu ei võta,» teatasin ma neile kindla sõnaga, kuigi mu kõht kurvameelselt korises ja suunurkadest peened ilanired lõuga mööda alla jooksid. Kaunis ülbelt öeldi mulle, et neile pole mitte mõttesegi tulnud niisugust delikatessi minusugusele täikraele pakkuda.

Vastus ajas mind vihale.

«Teil on tegu noore, valgusele pürgiva rahva auväärse valitsejaga, tahmanäod, ja kui te mulle rüüd jalamaid ei ütle, kus teie peremees on, siis rändate ise kogu täiega sinna siiakumisse,» käratasin ma neile.

Meeste näod tõmbusid tõsisemaks, kokutades palus keetjate pealik mind mitte pahandada, sest et neil sellest, kellega neil parasjagu au rääkida on, mitte aimugi polnud, ja näitas mulle madalat käiku koopa-seinas, mis kuhugi allapoole viis. Nende peremees elab seal, kuhu see käik välja jõuab, selgitas ta. Mulle ei jäänud aga märkamata öel sära ta silmades, kui ta mind teele juhatas.

«Olgu või kurat ise teie peremees, aga sinna ma lähen ja süüa ma nõuan,» kärkisin ma ning pugusin mägra kombel näidatud urgu. Ei võinud mina, meesi, aimatagi, kui tõe lähedal ma oma viimaste sõnadega olin.

Nagu näete, oli meil Eestimaal neil aegadel üsna lihtne Põrgusse pääseda. Tubli laevnik Odüsseus näiteks pidi varjude riiki pääsemiseks hoopis suuremaid kulutusi tegema:

«Surnuile kõigile tõin joomaohvrit kaevandi äärel,
piima ja mee segu esmalt ja siis meemaitselist veini,»

tunnistab ta. Peale selle tuli Odüsseusel veel ka utt ja oinas ära veristada. Apostel Paulusel ja Pühal Phurseol läks põrgusseminekuks tarvis koguni Jumala abi ning Iirimaa rüütel Tundalo, kellel, nagu üldiselt teada,* oli 1145. aastal õnn Põrgu vaatamisväärsustega põhjalikult tuttavaks saada, pidi endal selleks enne pea kirvega puruks laskma lüüa, Minul aitas aga käpakile heitmisestki — eks näita see kõik seda, et Põrgu pärisperemees kiiduväärsel kombel kohapealseid Eesti olusid arvestas. Kust oleksin mina pidanud veini võtma?

Iga algus on raske — see käib täiel määral ka põrgutee kohta, mille võhikud ja teadmata inimesed eksikombel õige laiaks ja libedaks on kuulutanud. Ajapikku läks tee siiski paremaks ja lõpuks võisin ma

* А. А. Берсъ. Естественная история чорта; В. Фишеръ. История дьявола; А. Graf, Geschichte des Teufelglaubens.

juba lahedasti selja sirgu ajada. Urgastee viis mu nägusasse võlvidud koopasse välja ja seal nägin ma senitundmata imeasja:

Lae küljes rippus lampi,
Valgustelles vaatajalle
Kõik, mis silma kukkunekse.

Mitmed «Kalevipoja»-uurijad on seda kena valguseandjat anakronismiks nimetanud — nimetagu nad teda kuidas tahavad, aga valgust andis see anakronism igatahes hästi. Oskajal mehel polnud vaja silma näpu otsa võtta, et uhkelt tammepuust ükselt lugeda sisselõigatud kirja (mis mulle sel korral veel arusaamatuks jäi):

C R E D O , Q U I A A B S U R D U M E S T

Silmitsesin tähti uksele, heledat valguselätet ja tuletasin meelde kokkasid, kes pajas peent salarohusuppi keetsid. Paistab, et siin maa-aluses peres elab õpetatud ja jõukas rahvas, mõtlesin ma eneses. Ja siis hakkas läbi ukse mu kõrvu kostma vokivurin ning ilus kolmehäälne lauluviis.

Laulus kiitsid ketrajad neile usaldatud toormaterjali häid omadusi ning avaldasid tunnustust vakkide töökindlusele, kuid ikkagi polnud nende laul rõõmus. Viimases salmis öeldi suisa välja, et ketrajate vaba aja veetmise sisustamisel esineb veel mitmeidki ebakohti, millest peamiseks tuleb pidada vajaliku tasemega armukeste puudumist.

«Igavuses hallitame,
Kurvastuses kolletame;
Või ei vaata armukesta,
Kätt ei anda kallile!»

Sihukese häda üle kurtmine ja veel valju häälega oli minu arust küll terike sobimata või siivutu, kuid ju vist ei aimanud ketrajad, et neid pealt kuulatakse. Siiski täitus mu süda korraks rahutusega ning ma pidin mõtlema oma mõningatele kurbadele õppetundidele. Kuid tühi kõht ei andnud häbeneda. Eks räägi ju üks eesti vanasõnagi januse härja kimbatuses kaevu juures.

Koputasin tammisele uksele. Laul vaikis. Kostis naerukihinat ja sosistamist, kuid ust ei kiirustatud esiotsa veel avama. Hoopis vastu-pidi. Kuulsin, et kaks paari sammusid koguni tagaruumidesse kaugene-sid. Nüüd hakkas üks vakkidest taas vurisema ja ennist kuulnud kurb-lik lauluviis jätkus.

Peab ütleva, et laulja hääl oli õrn otsekui hõbekelluke ning puudu-tas (nälgjast hoolimata) mu hingekeeli. Katsusin uuesti ukse kallal jõudu. Asjata. Tammelauad mitte ei nagisenudki. Mida küll peale hakata? Ei jäänud nüüd muud üle, kui alustada vastulaulu. Seekord pidasin targemaks mitte hoobelda oma kõrgete koibade ja laiade oimu-dega, vaid võtsin appi lubadused:

«Küll lähen linnast tooma kaupa,
Poekambrist poortisida,
Leti tagant lintisida,
Seina pealta siidisida.»

Aga imelik lugu jällegi: minu laulu peale hakkas teispool ust naerukihinat kostma. Kuidas võib sihuke tore pakkumine naisterahvale nalja teha, ei saanud ma kuidagimoodi aru ja arvasin juba, et ju tuleb mul tühja kõhuga maa peale tagasi minna. Lõpuks teatas tuttav õrn hääl läbi ukse ometi, et astugu ma pealegi sisse — siin peres ei saadeta kedagi lävelt tagasi. Nende jaoks, kellel puudub jaks ust lahti teha, on ukse kõrvale kaks nõu pandud, millest parempoolne rammu suurendab. Tuleb lihtsalt sõrmed anumasse kasta — ärgu rännumees peljaku midagi.

«Ei mina karda kedagist! Ja küllap ma uksest ka omal jõul jagu saan, aga noh, olgu pealegi . . .» vastasin ma uhkelt, kastsin sõrmed soovitatud pütti ja proovisin seejärel uuesti ukse tugevust. Nüüd kargas see juba esimesel puutumisel ristseliti lahti.

Minu ees seisis kena klaari näoga häbelikult naerata neitsi ja palus mind lahkesti üle lävepaku astuda. Seepeale vabandas ta, et peremeest ennast kodus pole, olla teine paariks päevaks huvireisile läinud.

Tahtsin neidu viisakalt kättpidi teretada, kuid piiga taganes nagu ussist nõelatu: ma pidavat tingimata pruukima ka vedelikku «B», sest muidu võivat mu liigne ramm Põrgu interjööri, rääkimata neiu enda sõrmedest, ohtlikuks saada. Eks ma siis kastsingi sõrmeotsad korra ka teise ämbrisse ja tundsin kohe, kuidas mu liikmetesse mõnus surisev pehmus ronis.

Astusin eeskambrisse.

No oli siin majas alles vara! Kõik see kuld ja kard löi mul silmad lausa pimedaks. Vähe sellest, et igal pool ohtrasti kuldseid tarberiistu leidis — koguni vokil kedrati kuldõnga! Piiga näitas käega suure nahkse tugitooli poole ning palus mind lahkesti istet võtta. Ise istus ta tagasi pingikesele voki ees.

Ei osanud ma esiotsa midagi kosta, vaikisin ja mudisin sõrmi. Märkasin küll, et piiga mind silmanurgast kelmikalt vahib.

Ei, ma ei tohi endale ega oma rahvale juhmakusega siiski häbi teha, mõtlesin ma, võtsin julguse kokku ja ütlesin viisakasti tere. Seejärel rääkisin, et olen Eestimaa noor kuningas, kuigi oli üsna narr tunne ennast keset kõike seda rikkust valitsejaks tunnistada. Mu pastlapaelte küljest nirises porist vett, püksisäärtest pudenes saepurupüüli. Neiu aga ei teinud seda nägemagi ning püüdis mu kohmetust kerge lobisemisega eemale peletada. Katsusin olla igapidi *comme il faut* ja me rääkisime ilmastikust, hindadest ning piiga tundis huvi ka maapealsete moeuudiste vastu. Nende viimaste kohta ei osanud ma midagi tarka pajatada ning jälle kippus meie jutt otsa saama. Siis märkasin ma aga seinal kaht imelikku asja: kulunud välimusega kaabulotti ja kõverat pajuvitsa, mis sesse uhkesse tuppa kuidagi sobida ei tahtnud. Avaldasin arvamist, et ju vist on tegemist kalliste mälestusesemetega.

Neiu hakkas naerma. Vits ja kaabu polevat mingid suveniirid, vaid päris tõelised nõiariistad. Vaevugu ma lähemalt vaatama kas või kaabulotti. Võtsin siis kaabu naela otsast ja tuli välja, et see oli üks igavene vigur küll: mitte vildist polnud ta tehtud, vaid künnelaastudest kokku liimitud. Panin kaabutegija usinust väga imeks ja julgusin arvata, et kui meistril endal just iseäranis vägev künnekasv pole, siis tuleb sihukese valmistegemiseks küll vist pool eluaega kulutada. Minu juttu kuuldes tõmbus põrgupiiga nägu jälle naerule ning ta seletas mulle, et loomulikult ei tehta sellist nõiariista mitte omaenda küüntest: äralõigatud künnelaastudesse pidavat jääma osake endise peremehe elu-

jõust, mida teadusemehed *vis vitalis*'eks kutsuvad, ja just see andvatki kaabule tema imeväe. Vaatasin kohmetult oma pikki ja musti kulliküüsi; neiu pilk käis minu omaga kaasa ja vallatult suskas ta, et Eestimaa valitseja pole Sarvikut (too aga see kaabumeister ongi) tema töös vist teps mitte aidanud.

Või et meister on koguni Sarvik ise! ehmatasin ma, kuid olgu nende ridade kirjapanija noorusägeduse auks öeldud, et mitte kauaks. Asi läheb huvitavaks, mõtlesin ma põksuva südamega ja andsin endale sõna, et enne ma siit jalga koduteele ei tõsta, kui seda kuulsat meest ihusilmaga näinud olen.

«Mis nõidust selle kaabu abiga siis korda saata võib?» pärsin ma.

Vastati, et pangu ma kaabu rahumeeli pähe. küll siis näeb. Tunnistan, et ma ei usaldanud seda hästi teha ning veeretasin läikivat peakatet kõheldes sõrmede vahel.

Neiu võttis müsi ja pani unikaalse peakatte, millel muide ei puudunud omalaadne maitsekuski, muiates oma uhkele juukse kroonile. See sobis talle hästi ning andis, nagu ma mäletan, kandjale eriliselt reipa ja vanderselliliku välimuse.

«Mis sa soovimiste sõudel,
Igatsuste ihkamisel
Iial peaksid himustama:
Kaapu kohe kasvatamas,
Tahtemista täitemassa,»

selgitas ta. Seejärel naeratas ta sarmikalt ning lausus:

«Kasva, kasva, kulla neidu!
Sirgu, sirgu, sinisilma!
Kasva Kalevi kõrguseks!»

Ja oldagu lahke! Pärast seda käskivat pöördumist, milles, nagu näha, ka iseennast hea sõnaga meelde tuletatakse, näitas kaabu, et teda asjata polnud kiidetud: varsti oligi neiu minusuurune. Me pilgud kohtusid kõrgel lihtsurelike pea kohal (ainult et neid seal parasjagu polnud), minu suu vastas (mitte vastus!) oli tema punane suukaar peenikeste tumedate karvakestega ülemisel mokal; mu vägilaserind tundis hiigelneitsi hiigelrinna pehmet hiigelpuudutust... Ja veel need võimsad käsivarred! Need oleksid võinud mind pigistada nagu omasugust — see oleks alles kallistus olnud! Põrgupiiga tugevad jalasambad toetusid kindlalt põrandale, mu vaimustatud pilk mõõtis ta hiidreite vapustavaid piirjooni. Taeva arm! See oli unustamata tundmus. Seda enam, et seni polnud ükski naisterahvas, mu kallid ema kaasa arvatud, mulle õlanigi ulatunud.

Mu käed värisid. Ärgu keegi minust sandisti mõelgu, aga ma kohe ei saanud teisiti, kui võtsin neiu kübara juustelt ja panin selle endale pähe. Tahtsin proovida, mis tunne on väike olla; ega te vist ei aima, et meie, vägilased, mõnigi kord oma suurest kehast ja jõust üsna tüdinud oleme ning kääbuste vastu koguni kadedust tunneme. Nüüd oli mul võimalus tillukese inimese rõõmusid järele katsuda.

«Vaju, vaju, vennikene!
Kärssi, kärssi, kange meesi!

Vaju sülda väiksemaksi,
Mõnda sülda madalamaks,
Kärssi kokku keradelle!»

laususin ma väriseval häälel.

Ja ennäe! Ma vähenesin, kuivasin kokku, mu taguots puudutas tööpoolest varsti maad. Nüüd kõrgus põrguneitsi mu ees otsekui vägev lihast kirik. Olin nagu pisike rehapulk selle raskelt hingava tohutuse jalge ees. Ühe ennemuistse kauge aja — matriarhaadi unustussevajunud löbud, aga samuti ka minu enda kunagised imikumälestused löid nagu merelained mu kohal vägevasti kokku.

«Oh fülogeneesi ja ontogeneesi suur kaksainus!» oleks minu asemel mõni haritum mees meelehärduses õhata osanud.

Neiu tõstis mu kokkupandud pihkudel õrnalt suu juurde ja soojendas hingeõhuga. Ma usun, et mu pilgus oli nii palju süütut lapsemeelt, et see piigalegi nakatust andis — ta silitas mind tasakesi ja päratu suured liigutuspisarad ilmusid ta nüüd juba käsivarrejämmedustele ripsmekarvadele. Vanemas eas, kui olin reisumees Gulliveri mälestusi lugenud, mõtlesin ja mõistsin, et minu seekoräne olek sugugi ilma ohuta ei olnud. . . . Selle asemel, et mind imekaabu jõuga jälle suuremaks kasvatada, oleks piiga võinud nii mõnegi häbitükiga hakkama saada. Seda aga ei juhtunud: ta kattis mu kaabuga, ning ma hakkasin jälle suuremaks sirguma. Siiski ei tahtnud ma kohe päris Kalevipoja-suuruseks kasvada, vaid otsustasin sellel õhtul leppida tavalise eestlase keskmise kehämõöduga.

«Sinu pärast, sõsar noori,
Tahan täna titekeseks,
Pisukeseks poisiks jääda,
Tahan kui tammetõruke

Väiksel pörandal veereda,»

laususin ma piigale ja kaebasin, et mul pole kunagi õde olnud ja et ma tahaksin nii kangesti kord ka omasugusega hullata. Neiu tunnistas, et teda seevastu jälle vennaarmuga õnnistatud ei ole, ning kahanes kaabu abil endisse suurusse tagasi.

Oh neid mängu, mis nüüd lahti läksid! Mina olin kull ning tema kana. Ajasin nõiduslikult kaunist piigat mööda laia poonitud pörandat taga; me kukkusime, veeresime ja leidsime lihtsatest lastemängudest kõige ülemat õnne. Muidugi sain ma vasturappiva kanakese vahel kätte; muidugi hoidsin ma teda puusakohast ja juhtus sedagi, et mu käsi poolkogemata ta väikeste kõvade rindade vastu puutus, kuid, uskuge mind, me ei läinud sündsuse piiridest liiasti üle, ei lasknud end selleni meelitada, mida mõni arvata võib. Need olid priitahtliku enesekasvatuse peened rõõmud, mida me nautisime, ja madalamad loomused ei saa neid iial mõistma! Kui kiusatus liiga väljakannatamatuks kippus paisuma, oli piiga see, kes õed kombeliselt kohale kutsus.

Et meid keegi segada ei saaks, panime Põrgu perenaise kööki luku taha (selle vallatuse on lahke emand mulle juba ammu andeks andnud!) ja lõbutsesime siis neljakesi edasi. Ka kaks mänguringi astunud õde tunnistasid peatselt, et nad sellest lustakalt ohjeldamatust ohjeldatusemängust senikogemata lusti leiavad.

Meie lustipidu kestis hommikuvalgeni.

See oli ilus, kirkalt puhas öö.

Järgmisel hommikul otsustasid tütarlapsed, kelle südamed ma nüüd lõplikult enda poole olin võitnud, mind Põrgu eluoluga ligemalt tutvustada.

Juba sulaste tuba — esimene ruum, mida mulle näidati — vapustas mind mugavuse ning rauast esemete suure hulgaga. Istusin esimest korda elus raudtorudest painutatud toolidel («Raudatoolid laua ümber, raudapingid ahju kõrval») ja ma poleks eluilmaski arvata osanud, et sellest kõvast aimest nii mõnusasti vedrutavaid istmeid saab teha. Lae all jooksid säravad raudparred; milleks Põrgus parred, tundsin ma huvi. Ega neil õigupoolest mingit otstarvet olegi, selgitasid piigad, parred on üles pandud lihtsalt selleks, et sulaspoisid — enamasti lihtsate talu-inimeste järeltulijad — end siin koduselt tunda võiksid. Kiiduväärne vastutulemine kaadri harjumustele ja tavadele, pean ma nüüd tagantjärele ütleva.

Järgmiseks astusime sisse vaimutüdrukute magamisruumi ehk dormitooriumi... Selle ruumi väljamõtledjad olid loonud ülemlaulu vasele. Kõik oli siin vaskne: mahedalt hiilgasid punakullased vaskängid, vask-öökapid ja vask-ööpotid; vasklauul helkisid vaskliuad ja vasksed jooginõud. Toa lagi oli aga kaetud vaserohelisega, mis lisas ruumile kõrgust ja andis sellele mingi isepärase ja intiimi suursugususe. See Põrgu neitsikamber oli üks kaunis tütarlapseunistuste pühapaik.

Selles, et Sarvik kaks oma eluruumi peamiselt kulla ja hõbedaga oli täitnud, ei leidnud ma midagi iseäralikku: üks armasta ju maisedki valitsejad neid kahte õilsat metalli, kusjuures nad aga harva vaevaks võtavad oma alamatele sedavõrd toredaid peavarjusid luua nagu siin. Maapealsed toapoisid ja vaimutüdrukud peavad oma elu pahatihti mööda saatma rõsketes kongides ja saraalustes ning raud- ja vasktubadest võivad nad ainult und näha.

Edasi juhatasid neid mind oma laisklemisruumidesse, mida buduaarideks kutsuti. Oi seda siidi ja sametit, oi neid poordist punutisi, oi neid tekke, vaipu ja linikuid! Kõrgete ja väarikatena, natuke hirmutekitavate, kuid samal ajal kutsuvatena kerkisid seinte ääres uhkete kardinatega varjatud laiad kaheinimesevoodid. Milleks sihukesi vaja peaks minema, seda häbenesin ma küsida, küll sai mulle aga nüüd selgeks, et Sarvik päratu rikas on ja oma varaga ka suure isanda kombel ringi käib. Ütlesingi paar sõna pereisanda kiituseks, kes mu saatjatele nii suurepäralised elamistingimused on loonud. Minu imestuseks ei jaganud piigad seda mu arvamist hoopiski: Põrgu olevat neile tõeliseks põrguks, jäid nad jonnakalt kindlaks.

«Röövi meid siit!» palus neidude silmavaade koguni.

«Ja miks te siis siin olete?» ei saanud ma aru. «Te võite siit ju põgeneda, millal aga tahate...»

«Kuidas saaksime me siit põgeneda?» päris neidude koor mult üsna pahaselt. See ajas mind juba muigama ning ma ütlesin neile, et eile tuli mul tõepoolest korraks mõte nad ära röövida; praegu aga on see plaan minu meelest naeruväärne ja koguni kuritegelik.

Neiud tegid näo, nagu ei saaks nad minust aru. Aitas mul aga soovide kaabu mainimisest, mis neil ju kõik aeg käeulatuses on, kui piigade paledele tihe puna tõusis. Nad vaikisid veidi piinlikult, sosistasid midagi omavahel ja lõpuks võttis sõna piigadest keskmine, minu lemmik. Ta jutt oli keeruline ja tuletas mulle esiotsa õpetatud ronga mõttekõverusi meelde, aga arenenud lugeja peaks mõistma, et ega see päris tühipaljas plära ka ei olnud.

Ärgu Kalevipoeg nähku asju lihtsustatult, alustas piiga. Kõik need mugavused, kogu see kuld ja kard on köidikuks, millega Sarvik on nad salakavalalt Põrgu külge sidunud. Luksuse ja lõbustustega surutakse alla nende paremad ja puhtamad ihad, milleks ju tööarmastust ja oma kätega leiva teenimist tuleks pidada. Või kuidas? Just selles, et soovide kaabu neil alati käeulatuses ripub, rõhutamaks nõndanimetatud vaba tahte printsiipi, näeb vähegi taiplikum vaatleja Kuradi lausa kuratlikku kuratarkust: üks ole ju näilise vabaduse ja valikuõiguse jätmise see kõige kindlam kammits, mida inimvaim üldse ette kujutada suudab.

Taas sosistati veidi omavahel ja jälle sai sõna minu lemmik. Silmad häbelikult maha löödud, tunnistas ta, et eilne öö oli neile murranguline: lihtsad, talupoeglikud naljad, rustikaalsed ja primitiivsed matsimängud on nad uuele elule äratanud, sundinud neid väärtusi ümber hindama ja piinarikkast põrgupõlvest väljapääsu otsima. Kas võiksid nad loota minu riigis ketrajaametit leida — see oleks küsimus, mis neid sügavasti huvitab.

Ütlesin neidudele, et midagi põrguväärset noor Eestimaa neile küll vaevalt pakkuda suudab, aga kui see narr soov neil tõesti tõsine peaks olema, siis päriselt hätta nad ehk ka ei jää. Jutustasin piigadele oma sõpradest Alevipojast ja Sulevipojast ning tähendasin, et need tublid poissmehed ka just mitte sandikeppi ei pea kätte võtma. Minu lemmikpiiga vaatas mulle siinkohal kavalalt otsa: miks ma endast ei räägi?

«Me tuleme sinuga, Kalevipoeg!» lausisid piigad pärast lühikest arupidamist kooris.

«Kui see on teie lõplik otsus, siis peab nii ka sündima!» vastasin ma pühalikult.

Edasi jalutades jõudsimme nüüd Põrgu laohoonete juurde. Teiste aitade seas köitsid mu tähelepanu kaks isevärki ehitust:

Kolmas aita kanamunast
Imelikult ehitatud,
Neljas aita hanemunast
Salakombel kokku pandud.

Kuidas on küll sellest maailma vaat et kõige hapramast aimest osatud vastupidavad aidad valmis teha? Küsisin piigadelt seletust, kuid nad tunnistasid, et ehitusasjandus pole kahjuks nende tugev külg. Igatahes kutsutavat neid aitasid koorikehitusteks. Olin natuke õnnetu, et nende munamajade kohta täpsemaid teateid ei saanud. Oleks ju tore, kui ma saaksin niisuguste aitade ehitamise saladustesse pühendada mõne Eestimaa ehitusmeistri, kes võiks oma kunstiga maapealse ilma imes-tama panna.

Seitsmes ait oli searasva täis ja kuigi ma vahepeal soovide kaabu abiga näljapiinast üle olin saanud, ei suutnud ma siin vastu panna ning asusin kohe keha kinnitama. Neiud vaatasid itsitades pealt, kui aplalt ja suurel hulgal ma neelasin seda Eestimaa kuningale igati sobilikku kõhutäidet.

Seejärel istusime kuldpingile ja ma küsitlesin tütarlapsi Sarvik-taadi kohta. Kust sihuke tark mees pärit on?

Neiud vabandasid, et täpsemad andmed Sarviku genealoogia kohta neil puuduvad. Liikuvat küll kumu, et tema külimeheks olevat keegi Tühi ja vanaemaks Valge Mära, kuid kas neis väidetes ka tõetera sees on, seda ei tea keegi. Igatahes ehivad Sarviku kõrget laupa suured sar-

ved, millest on näha, et ta soontes peale mära vere ka midagi muud peab voolama.

Ju tuleb paraku sellega leppida, et Sarviku täpsem päritolu ja tema valitsejaks tõusmise lugu esitsa teadmatuse sõba alla jäävad, lõpetasid neiid. Uskugem lihtsalt, et:

«Vana Sarvik valitsemas,
Kuida Taara tarkusella
Maa ja ilma algamisel
Asju nõnda asutanud.»

Jälle jäin ma mõttesse. Eks taha põrgupiigad nüüd minu pärast sünnikodu maha jätta (et keskmine öde seda soovib, noh, olgu pealegi...), eks kolla ma siin praegu peremehe teadmata ringi nagu häbitundeta kontvõoras, Sarviku küljeluu oleme aga koguni luku taha pannud... Kui see Põrgu elukord tõesti Taara tahtmist mööda on seatud, siis ei saa minu ülespidamist küll mitte kiita. Avaldasin oma mured ka neidudele. Otsemaid kiskusid nende näod mossi.

Oli kohe arvata, et ma kartma löön, muigas mu lemmikneid pilklikult. Nemad aga ei panevat seda mulle eriti pahaks, sest mida muud võib ühest lihtsast matsipoisist ikka oodata — ei julge selline ju iial seadusetähte rikkuda ega tõeliste isandate ees astla vastu üles lüüa. Oleks vist kõige õigem, kui ma kohe Põrgust sääred teeksin, sest mis siin enam viivitada. Ja, muide, ma võiksin ka oma suu rasvast puhtaks pühkida; nad usuvad, et see toit mulle tõesti väga maitseb, kuid mu rasvane lõug panevat neid iiveldama...

Säärane jutt pidi mul loomulikult kopsu üle maksa ajama. Ja ajaski. Kuid piiga silmad rääkisid samal ajal justkui veel ka üht teist keelt... See polnud mitte niipalju mahategev, kuipalju õrritav ja võimunäitamisele ahvatlev. Pilli päriselt lõhki ajada — ei, see ta soov küll ei olnud.

«Suu kinni, te va' kaagutajad!» käratasin ma. «Kerige oma vokkide taha tagasi, takunokutajad! Ükski lupsik lehtjalg ei tee suumulku lahti, kui mees talt just midagi ei küsi!»

Minu monoloogi mõju neidudele oli päratu. Nad astusid ehmunult tagasi ja jäid mind justkui imetlevalt vaatama. Peab ütlemä, et nad olid väga ilusad sel silmapilgul. Minu lemmiku põsed kattusid maheda punaga, ta rind oötsus, kuid ühtki vastulauset ei tulnud üle ta huulte.

Agä näe, korda läks nende lihtne kavalus ikkagi, pean nüüd tagantjärele tunnistama. Nad olid mu tõesti üles ässitanud. Ah et mina olen matsipoiss ja Sarvik see tõeline isand! Noh, hüvä, seda me veel vaatame, kes kelle eest sääred teeb.

«Ei ma karda Sarvikuda,
Karda ei sellide sada
Ega tondi tuhandeda!
Võimas käsi võidab väe!»

müristasin ma. «Ja teid tarin ma siit Põrgust sabapidi minema. iga-tahes! Lähete siin muidu veel päris kablakateks ja hukka!»

Seepeale keerasin ma neidudele vihaselt selja, nagu oleks mul neid vastik vaadatagi, ja pühkisin suu kähku rasvast puhtaks.

Põrgupiigad sosistasid omavahel. Kui nad jälle minu poole pöör-

dušid, oli nende toon nii südantsoojendavalt malbe, et hakka või nutma. Nad palusid oma mõtlemata sõnu vabandada ja soovitasid siiski kähku teele asuda. Põrguvürstil olevat selliseid salatarkusi, et surelik inimene temast juba jagu ei saa. Koos veedetud tunnid ja minu õpetatud mängud — eriti sõlemäng ning kull — jäävad neile alati kalliks, kuid nüüd oleks kõigil tõesti viimane aeg mõistuse juurde tulla. Sarvik võib iga hetk tagasi jõuda ning siis ongi pill pika ilu peale käes.

«Kallis Kalevipoeg, ära saada end hukka!» lõpetas mu lemmikpiiga pisarsilmil.

«Ei tule kõne allagi! Kui minna, siis kõik koos. Enne seda tahaksin ma aga tõesti korraks Sarvik-taati silmast silma näha,» ütlesin ma toonil, mis ei lubanud vastuvaidlemist.

Ja just sel hetkel pöurutati uksele...

Neid kahvatasid.

«Sa pead end kähku peitma,» sosistas mu lemmik, kes oli — ja nüüd juba päris ehtsalt — minestuse äärel.

«Ei tule mõttesegi!» oli minu julge vastus. «Küll ma sellele sarvikuraisale veel näitan!» Igaks juhuks võtsin siiski neidudelt imekaabu ning pistsin selle põue.

Ja juba seisiski Sarvik mu ees.

Peab tunnistama, et ta oli tõepoolest väga peen härra: õlgadel kandis ta kallist mustast siidist keepi ning peas hõõguvpunaste kalliskivi-dega kaunistatud torukübarat. Põrguisanda juustest ja kikkvurrudest õhkus magusat pumatihaisu. Viivuke aega silmitses too deemonlik aumees mind vaikides ja ta silmis virvendas isegi midagi kaasa-tundmisesarnast.

«Kes sind võrku, vennikene,
Lingu viinud, linnukene?
Mesikeelel meelitused
Petnud mõnda poisikesta...»

pomises ta endamisi.

Seejärel teatas Sarvik ametlikumal toonil, et kahjuks pole tal võimalik neid, kes kord siia on sattunud, enam maa peale tagasi lasta. See olevat iidne tava, mille vastu ta eksida ei tohtivat. Pealegi polevat lubatav, et täpsemad andmed Põrgu kohta maa peale jõuaksid — seal üleval valitseb teadu järgi ju nälg, laos ja pahad tõved, ning kuhu peaks ta suured inimestemassid, kes häda ajal Põrgu ukse taha abi otsima võiksid tulla, ära mahutama.

«Lorist ei saa lepitajat,
Sõnast sõja suretajat.
Lähme välja lagedale
Võidustikku võitlemaie!»

vastasin ma Sarvikule üsna ülbelt.

«O tempora, o mores!» mühatas Sarvik etteheitvalt ja lausus seejärel, et julges pealehakkamises ja eruptiivses meelega nägevat mõned küll poolt võitu ja seda ehk õigustatultki, kuid tema arvates olevat kõrgeim hind ikkagi käitumise sulnidusel ja heal toonil. Sel hetkel märkasin ma, kuidas üks piigadest tasakesi Sarviku selja taha hiilis ja ta voodipeatsis kaks klaasi ära vahetas.

Sarvik viskas oma ilusa keebi rikka mehe hoolimatu käelligutusega kappi, torukübara kapi otsa ja sõnas siis, et ta on valmis kärsitu küla-

lise võitlemissoovile vastu tulema. Selle peale võttis ta voodipeatsist klaasi mandlikarva vedelikuga, kuristas ning loputas suud.

Kui ma nüüd võitluses talle alla jään, on ta sunnitud mu kammitsaisse kängitsema, selgitas Sarvik. Need polevat eriti segavad ega ebamugavadki, kuid Põrgust pagemise tegevad nad võimatuks. See tava võib mulle barbaarne tunduda, kuid ei ole tema, Sarvik, selle väljamõtteleja — tema on lihtsalt käsutäitja.

Lausunud need vabandavad sõnad, jõi ta klaasist tubli lonksu imevedelikku. (Pärast kuulsin ma neidude käest, et selles äravahetatud klaasis olnud rammu vähendaja.)

Valisime endale välja kena tapluskoha, piirasime selle vaiadega, surusime kombe kohaselt teineteisel kätt ning tegimegi maadlusega hakatust.

Olime kokku leppinud, et peame kinni nendest käskudest ja keeldudest, mis nõndanimetatud kreeka-rooma maadlusviisi kohta käivad. Tuleb tunnistada, et põrguvürst oli jõukatsumisel aus mees ega proovinud mulle kordagi jalga taha panna. Me pusisime mitu tundi nagu võrdne võrdsega. Ähkisime ja ukerdasime seni, kuni kummalgi meist ei jätkunud enam jõudu võitlemist enda kasuks lõpetada. Kogu meie maadluse aja ergutasid piigad mind üleskütvate hüüatustega. Nad elasisid meie jõuproovile kaasa sel määral, et unustasid koguni naiseliku meeletasaduse:

«Anna raisale! Pigista kõrist! Pigista nii, et tal kuradil silmad peast välja kargavad!» kriiskas mu lemmikpõrgutar.

Ma nägin, et neidude ületulek minu poole Sarvikut rängasti kurvas-tas. «Mis olen ma teile halba teinud? Millest on teil puudus olnud?» näis küsivat ta mustade, sametiste silmade valulik pilk.

Kuna sai selgeks, et võitlus niipea ei lõpe, tegime väikese vahepea-tuse. Heitsime kõrvuti murule ja kui me seal hingeldasime, tärkas meie vahel nagu mingi iselaadi sõprus ja lugupidaminegi. Kuid samuti oli meile mõlemale selge, et maadlus ei saa lõppeda viigiga.

Kui me jälle alustasime, otsustasin ma selle vähe rõõmu pakkuva ja minu poolt ka osalt autu jõukatsumise kaabu abiga võimalikult kiiresti enda kasuks lõpetada. Häbi südames, pomisesin kaabule kasvusõnad ja tundsin kohe, et need on mõjunud. Ma kasvasin, mu lihased paisusid nii mis ragin taga ning ma haarasin Sarvikul puusade ümber kinni ja virutasin ta maasse nagu teiba, rammisin vaese mehe nõnda kinni, et ta ei saanud end enam liigutada.

Neidude vaimustus tõusis nüüd taeva kõrguseni. Uludes tormasid nad õnnetu Sarviku juurde, itsitasid, sülitasid, togisid teda kinganinadega.

«Ka sina, Truuta!» ütles Sarvik ödede hulgast noorimale ja ohkas raskelt.

Ehk ma küll võidumehe au maitsesin, pidin sel silmapilgul siiski mõt-tesse jääma: annaks Taevataat, et minul kunagi ei pruugiks sel viisil oma armastatud alamate ees seista...

Siiski ei kaotanud põrguvürst oma hädas kuningale väärilist olekut:

«Ärge unustage, mu daamid, millised privileegid teil minu õukonnas olid! Ma olen kinkinud teile igavese nooruse:

Alalista palgepuna
Senni kui tuppe solkimata
Kanakene kitkumata,
Iduke ivas veel eluta...

Mõelge sellele! Ärge otsustage ennatlikult! Mul oleks kahju, kui te hiljem oma kergemeelt kahetsema peaksite.»

Lausunud need manitsussõnad, mis õekesetele mingit mõju ei avaldanud, võttis tark mees appi oma nõiakunstid: ta hakkas kiiresti kahanema, väiksemaks vajuma, kuni põrand ta pehme lupsatusega endasse neelas. Ainult loiguke sinist vett jäi põrgupõrandale vinetama ja sellest tõusis peen suitsuvirve nagu Igavese Tule urnist...

Nüüd juhatasid neiud mind Põrgu varakambritesse. Haarasin sealt mõned kullakotid turjale, tõstsin neiudki selga ja andsin kaabule käsu meid silmapilk koopasuhu nõiduda. Teadsin nüüd, et Sarviku kunstid on tohutud, targem on tema kuningriigist pikema jututa kaduda, sest maa peal võib see kange isand meid ainult patuteele meelitada, ei enamat.

Otsemaid olimegi koopasuus.

Ma nägin jälle päikest. Neitsid vahtisid seda tulekera imestuse ja kokkumisega. Nad küsisid aukartusega, kust ma sellise toreduse saanud olen. Ütlesin tagasihoidlikult, et maakera pinnal on igal väikselgi kuningal sihuke riist omast käest võtta. See tõstis õekesete arvamist siinsest elust väga.

Afrodisiakumi-keetjad olid kuhugi kadunud ning paja all hingitsesid veel vaid mõned harvad tukid. Puhusin tule suuremaks ja heitsin soovide kaabu pikemalt mõtlemata leekidesse. Ninna löi kibedat põleva sarve lehka ning peagi neelas tuli kaabu sootumaks. Neiud olid südamest õnnetud ning pärisid mult nuttes, et miks ma küll selletaolise imeasja ära hukkasin. Ka minul oli kaabu põlemist valus vaadata, aga miski, mis minu tahtest kõrgemal seisis — loomusund —, ütles mulle, et ma ta ära pean hävitama.

Nüüd, palju aastaid hiljem on mul muidugi selge, miks ma nii talitama pidin: vastasel juhul oleks kaabu ju minu hävitanud — tema peremehena oleksin ma korrapealt kõikvõimas ja minust endast poleks enam tasunud mingit eepost kirjutada. Eestlased aga oleksid jäänud niiviisi ilma kangelasloota, mis ühele rahvale alati sandisti mõjub ning koguni alaväärsustunnet pidavat sünnitama. Kahju, et praeguses maailmas vägimehed ja riigivanemad sellest lihtsast asjast aru ei taha saada ja enda ümber aina liigvägevaid sõjariistu kokku ahnitsevad. Sel moel ei lähe neil ilmaski korda kangelasteks tõusta ja kangelaseau pärida.

Sedapsi.

Õekesete kurtmise peale ei osanud ma sel korral küll muud kosta, kui et Sarviku nõiariistad põlgab üks tõsine maapealne kuningas ära ja kõik!

Neiud jäid vait ning vahtisid kartlikult ringi, kuid üks tütarlapse meel ole kiire muutuma. Aitas sellest, kui neile Alevi- ja Sulevipoega meenutasin; varsti hakkas mu turjalt koorma otsast juba lauluviiski kostma, milles neitsid tasahilju ja häbelikult oma salalootusi pihtisid:

«Nüüd on rohkem rõõmu-aega,
Pikalisem lustipidu.
Tuleks vilets ehk vigane,
kui aga oleks isane...»

Minu esimene pörguskäik oli niisiis enam-vähem õnnelikult lõpule jõudnud.

Eks oleksin ju minagi võinud laulu lüüa — hing sees ja kuld kukil —, kui mitte üks uus ja natuke piinlik mure vargsi mu südamesse poleks hiilinud: kuhu piigad kõigepealt viia? Kas oleks paslik juba täna oma lemmiku kätt paluda või sündsam see töö raasike edasi lükata? Ja kuidas seda kätt õieti palutaksegi?

Higi tõusis otsaette — ma olin kimbatuses, millest palja keharammuga ei olnud mitte lootustki üle saada.

Tulin viimaks otsusele, et viin piigad kõigepealt Alevipoja tallu, ehk annab see mõistlik mees tarka nõu, kuidas edasi talitada.

Peatselt olimegi Alevipoja õueväravas ja ta tubli eesti tõugu kirju peni nuusutas niutsudes mu pastlaid.

Ütlesin melle teele vastutõtanud pereisale ja Sulevipojale, kes ka õnnekombel parasjagu sõbral külas juhtus olema, et:

«Võta, armas vennikene,
Kodukanad kasvamaie!
Pane pardid pesadelle
Mehepoegi meelitama:
Küll ehk juhtub kosilane
Koidu eella teilla käima...»

Lootsin, et küllap Alevipoeg nüüd kõik sedasi teeb, nagu pruuk nõuab: vestab maast-ilmast ja viljasaagist, näitab neidudele õue ja aeda, seejärel meid kõiki söögilauda kutsub ja jutuotsa kiirustamata sündsasse suunda pöörab. Aga oota sa seni! Kohesama, kui mees vanemat pörgupiigat silmas, oli teisel nagu tuli takus: aitas neiu rutuliselt mu turjalt maha ning ei märganud tal enam sõrmegi peost lasta. Piiga löi õhetama nagu roosinupuke ja sellest peale polnud neil kahel meie teiste jaoks ei aega ega pilku.

Mis puutub Sulevipoega ja nooremasse sõsarasse, siis ega nemadki teiste abi ega juhutamist nii väga vajanud — said üsna hästi ka ise toime ja läksid ühel meelel taluümbrusega tutvust tegema. Hullel oli aga see, et peremees kaks seltskonnaliiget lausa omapead jättis, ning need kaks karjusetat jäänud lambukest ei mõistnud kusagilt toetajat ega abistajat otsida.

«Samune, et... mul on praegast koledasti kiire...» pomisesin ma, «küll ma homme...»

«Homme?» Piiga hääles värises halb eelaimdus.

«Ei noh, muidugi homme... Kus ma siis ikka jään.»

«Kas mina ei võiks nüüd kohe sinuga kaasa tulla?» päris ta aralt.

«Mis sa, narr, nüüd... Mul need meeste käigud.»

«Meeste käigud? Mis asjad need meeste käigud on?» imestas ta kurvastades ja lõpetas siis tasa: «Eks kuningas ise tea...»

Kui ma Alevipoja vihusaunast mööda tõttasin, kostis sealt vanema õe lõkerdamist:

«Kas teil ikka tõesti mehed ja naised koos saunas käivad?»

Vaatasin üle õla tagasi. Mu lemmik, keskmine piiga, seisis liikumata õunapuu all. Mul sähvatas valujuga läbi südame, aga ei olnud

minust tagasiminejat. «Jõuame... jõuame... pea enne ikka aru,» rahustasin ma ennast.

Ei viinud need meeste käigud mind mujale kusagile kui võpsikusse kännu otsa aru pidama.

«Arg oled sa, Sarvikuvõitja, arg, arg, arg!...» kiusas mind minu üks mina järelejätmata. Teine aga katsus mulle jälle kõiksuguseid vabandusi leida:

«Õigesti talitad! Kes teab, mis elu ta seal allilmas elas!»

Ei, seesugune mõte tegi mulle haiget ja ma heitsin selle kohe kõrvale.

«Kas sobib kangelasel ülepea naist võtta? Ta peab end ju oma rahvale pühendama! Perekonnarõõmud võivad kuninga mõtted riigiasjades eemale kiskuda,» ei jätnud üks pool järele. «Ja ihuline armastamine üldse? Mäletad, Kalevipoeg, mismoodi Saarepiiga su ära väntsutas! Sa olid nõrk ja niru nagu kass pärast pulmi ja pidid koguni tühipaljasse merelompi hinge jätma.»

«Ei, Saarepiigat ei tohi sa pörguneitsiga küll mitte kõrvu seada! Mis jöle paaripanek!» sai jälle minu teine mina kurjaks.

«Ei, hommepäev tuleb kosjaasjad joonde ajada!»

Panin oma kurva, vastakaid mõtteid täis pea pehmele samblapadjale. Ehk võtab taevalik tarkus end unes ilmutada...

Võind ei uni vangistelles
Tükil ajal silmatera
Vaiba alla vajutada.

Millegipärast ei taha ajalookirjutajad minu südamevalust sõnakestki juttu teha; nad kinnitavad — nagu oleksid nad oma silmaga mu pea sisse vaadanud —, et seal liikunud mõtted Eestimaa ees seisvast sõjahohust, Viru viletsusest ja ikka nõnda edasi. Riigimured on mul alati tähtsal kohal olnud, aga sel õhtul jäid nad küll teiste kaalumiste ja kahtlemiste varju.

Hommiku eel ma siiski suigatasin.

Uni oli rahutu, mind vaevas pörgupiiga nukker silmavaade, ta lahke käsi, mis mulle Pörgus imekaabu usaldusega ulatas... Ja mis siin salata, eks näidanud end mulle unenäos ka neitsi muud ilud. Kui prink ja tugev oli kas või see kuldsetes karvaudemetes säärgi, mis üle kotivirna mu silme ees oli tilbendanud ja mille põlveõndla nahk veel nii noor ja sile oli, et sinakaid veresooni ainult udukumaselt aimata võis. Ja see pisike lustakas jalakand, mis mind — võib-olla juhtumisi, aga kes teab, ehk kogunisti meelega — käimisetaktis sõbralikult laubale puksis. Ta oli roosa ja pehme nagu ute nina...

Oh, ma kipun jälle luulevalda libisema! Las räägivad minu argadest mõttekujutustest parem siiski teised:

Kalevide poega oli
Unenäo naljatusel
Praego pörgo piigasida,
Sarvik-taadi tüterida
Oma kaisus ellatanud;
Mis ehk mõnda soonekesta
Unes pani paisomaie.

Ja just sel vaevaööl, sel unistamiste ja kõhklemiste piinatunnil leidis ühe kohapealse soolapuhuja kõlvatu tütar paraja aja, et mind pilada:

ta kükitas mäeveerule ning... soolakad lained hakkasid kastma rahu-
tus unes visklevat, praegu nii saagakaugelet sensitiiivset noort kangelast.
Ei pannud ma seda roppu märga enne tähele, kui ma juba lausa üle
ujutatud olin.

Ärkasin ja ei saanud kuidagiviisi aru, mis öieti lahti on.

Katsus kiirest titekesta,
Kas ehk veike kogemata
Ojakesta külle alla
Magamisel sünnitanud.
Aga titel polnud süüda,
Veikel mingi vigadusta.

Ma kargasin üles.

Minu unise pilgu ees avanes jäle pilt.

Körgel künkal kükitas sortsitar ja itsitas nii, et pisarad silmis. Pahe-
line naerugrimass kiskus ta kitsa nirginäo kentsakalt kipra. Sortsiplika
oli ihualasti, kui mitte arvestada ölgadele heidetud, kinninööpimata
sortie-de-bain'i.

Hommik oli malbe ja tuuleta ning pidulikult tõusis põietühjendaja
selja taga roospunane päike. Oh, küllap oleks see Taevataadi püha loo-
ming häbist ja meelepahast silmapiiri taha vajuda tahtnud, sest see,
millele ta oma lahet valgusehiilgust kallas, oli ju jõe: sortsitütre
konnasilmadega kaetud varbanublude ümber pöörlesid kollased pissi-
keerised; ta kükitas kõige kõlvatumal moel ning minu noored süütud
vägilasesilmad pidid ehmata des peatuma riivatult katmata jäetud
labia pudendi majora'l.

Paik, millelt me pilgu ikka aukartusega ära pöörame, sest on ju
sellega seotud elu tekkimise varjatud saladused, naeris mulle pilk-
likult vastu. Hirmus kõnelda, hirmus mõteldagi!

Ma karjatasin ning peitsin silmad kättesse.

Ent voolus ei lakanud ja peenike piuksuv hiirehää! tegi mulle koguni
rääpase ettepaneku: kas ma ehk ei roniks kõrgemale künkale, et temaga
natuke vallatust teha? Olla ma ju nüüd kõigele ilmale selgeks teinud,
et ma põrgupiigadest sootumaks ei hooli.

Mul polnud sõnu...

Vihast ja häbist meeletu, haarasin ma esimese pihkujuhtuva kivitüki
ning lennutasin selle ropu allika poole.

Kuhu kivi kukkunessa?
Kivi kukkus õnnekohta
Sõlmeks ette silmukssele:
Et ei vesi väravasta
Laened peasnud lagedale.

Kostis hele kiljatus ja ahastusehüüe:

«Tulge, targad taadikesed,
Arstid, tulge aitamaie!»

Esimesel hetkel valdas mind magus kahjurõõm: ju Uku ise juhtis mu
kätt, et seda hooraplikat õigel mõõdul nuhelda! Paras talle, luhvakale!
Aga kui kisa ei vähenenud, vaid üha hullemaks paisus, muutusin ma
murelikuks.

Olgu kuidas on, aga äkitselt — mul on ju vägilasekäsi — tegin teise päris sandiks?! See oleks kah liiast, ta ju sünni poolest siiski naisterahvas ja kas põhjamaa kangelasel ikka sobib naiseihu teatud paikased kivimürakatega pommitada.

Tõstsin silmad maast ja vaatasin argsi mäekünka poole.

Seal olid tõesti hullud lood lahti. Sortsiplika viskles maas, nagu oleksid tal nii kanged tuhud, et ta nüüdsama nende kätte lõpeb. Ehk tembutab muidu? Ei, sedamoodi küll asi ei paistnud. Ja mu süda hakkas mind piinama. Seisin segaduses, käed külgedel rippu, ega osanud midagi ette võtta. Sortsitüdruk aga halas endistviisi edasi ning hüüdis kaevates ämmamoori appi. Kust seda võtta? Ei, pean talle ise appi minema, heidab viimati veel hinge, mõtlesin ma ähmiga.

Kiirustasingi appi.

Oh, kui kohmetud olid mu käed, oh, kuidas nad värisesid! Ja kõige hirmsam oli veel tüdruku kiljumine sellel valusal ja teotaval abiandmisel! Kuid ehk oleksin ma harjumata tööga mingil moel siiski toime saanud, kui mitte äkki poleks lepavõsast välja astunud... Kes? Jah, muidugi mu südamekallis põrgupiiga, tema, kes mulle end öö otsa unes oli ilmutanud! Nüüd oli ta siis siin... Nähes mind palja, rabeleva ja röökiva tüdruku kohale kummardumas, ta otsekuu tarretas.

Ning uus valukarjatus, üks ihusselõikav meeleheitelike kajas taas üle ärareostatud aomaastiku:

«Meeste käigud... Meeste käigud!... Ah nii!»

Ta langes minestusse.

Ja nüüd ei osanud ma enam midagi mõistlikku ette võtta.

Tormasin metsapimedusse pakku, nagu oleksin ma tõepoolest olnud patuteolt tabatud kurjategija.

Eks rahvasuu paisuta kõik juhtumised suuremaks. Olen pidanud kuulda saama imelugusid higiojadest ja maksamägedest, voodiorgudest ja soolikasoodest. Minu kurvastuseks ei ole ka seda Piibe kõrtsi lähedal sündinud haledat lugu unustusehõlma lastud vajuda.

Kes teist ial killa vooril
Piibe kaudu juhuh käima,
Saab ehk lojust puhkamaie
Raudoja kõrtsi ette.
Seäl te' võite järel nõuda:
«Neitsiv /.../ hallikada».
Küllap siis teil' näidatakse
Põhjatumat kivi pako,
Mis seäl poolele mää sisse
Kindlaste on kiilutatud,
Vägikaupa vaotatud.

XIV

Juba mitmel-setmel korral olen ma pidanud jutustama oma hingehädadest ja ahastustest ja peaksin seda ka nüüd tegema, aga ma tean juba ette, et selle tööga ei saa ma kuidagiviisi hakkama.

Olen hoolsasti uurinud prints Hamleti ja kuningas Leari, noore Wertheri ja koguni õndsas Jenoveeva enda kannatuslugusid ehk passioone ning kadedusega imeks pannud nende üleskirjutajate ladusat sule-

jooksu — hakka või ise silmi vesistama —, tulu on aga sellest uurimisest olnud vähe. Ent kes teab, võib-olla ei saagi ühelt tõsiselt kangelaselt nõuda, et ta ka osav nutulaulude meister peaks olema.

Ütleksin siis ainult nõnda palju, et jälle elasin hulk aega metsapaos. Ei võtnud ma suhu leivapalukest ega veetilka, ja — mis siin salata — isegi sihukesed mõtted tulid pähe, et kui teeks endale õige otsa peale... Oleks muidugi tulnud põrgupiiga juurde asjakäiku seletama minna, aga ma teadsin juba ette, et mina sellega toime ei saa. Ja see peaks ka tõesti üks kibe jutumees olema, kes neiu arvamise paljaste sõnadega ümber pööraks — sattus ta ju meile peale nii hullul ajal, et hullemat enam ei või mõeldagi.

Jah, kangelased oma elule kätt külge ei pane. Pealegi polnud ma neil päevil enam mingi piimahabe, vaid Põrgus karastuse saanud mees, ja nii ilmusin ma ühel heal päeval jälle oma rahva ette. Teatakse siiski rääkida, et üks sügav murekorts, mida enne polnud nähtud, jooksnud nüüd üle Kalevipoja aastate poolest veel noore otsaesise...

Mees leiab hingerahu tugevas töös. Kui ma taas riigitüüri pihku haarasin, olin ma sellest aru saanud.

Astusin laanevaikusest välja, lauavirn seljas, ja mul oli kindel nõu päratu ehitustööga algust teha. Tuleb luua varjupaigad rahvale, et ta end sõja puhul julgelt võiks tunda; majade, kantside, töötubade vaigulõhnalised seinad peavad tõusma nagu seened. Olgu noorpaaridel kohad, kus rõõmsasti elada ja uusi kangelasi sigitada. Kuninga õnn on tema rahva õnn!

Ja mul vedas. Juba esimesel päeval pärast metsavennaeltu lõppemist kohtasin ma teel auväärset isandat, kes end Olofina tutvustas. Olin Olofist ehk Olevist ehk Olevipojast juba varemaltki mõnda kuulnud. Temast räägiti kui ühest kuulsamast ehituskunstnikust, keda rännutee kunagi meie radadele on toonud.

«Võite mind rahumeeli Oleviks kutsuda,» sõnas mees viisakalt ja ütles, et ta soontes veidi norra verd voolata. Ent ta rändavat siinmail juba pikemat aega ning leidvat, et eesti Olevgi küllalt kenasti kõlab. Juba ammu igatsenud ta tutvuda lugupeetud Kalevipojaga, et temaga ehitusasjade üle nõu pidada. «Olen lausa liigutatud, nähes kuningat ennast laudu tassimas. Mis võiks minu ametiga mehele olla kaunim pilt kui see! Ma julgen loota, et me peatselt ühise keele leiame,» lõpetas ta aupaklikult, kuid ka oma väärtust teades.

Seepeale palus Olev luba laudu lähemalt uurida. Ta koputas, nuusutas ja painutas neid nii ja teisiti, ning viisi järgi, kuidas ta seda tegi, sain ma aru, et minu ees seisab mees, kes oma ametit hästi tunneb. Lõpuks võttis ta taskust välja kumeraks lihvitud klaasikillu ja vahtis läbi selle tükk aega puustüüd. Need lauad pärinevad esimese boniteediklassi männimetsast, tõenäoliselt ida-aladelt, ja kuigi neid on üsna kaua hoitud niiskes kohas, võib laudu välistöödel täie eduga kasutada, sain ma lõpuks teada.

Olev äratas minus kohe usaldust. Tal olid targad mõtlikud silmad ja tume juus. Mehe peenvillane seljariie andis märki jõukusest, aga ka sellest, et nende kandja narri uhkust taga ei aja; jalas olid Olevipojal isevärki nahksed paeltega jalavarjud. Ent mitte ainsa pilgu või käeliigutusega ei kriipsutanud mees alla oma tähtsust. Ka püüdis ta oma natuke kanget väljaütlemist hoolega eestilikumaks painutada — vaev, mida mitte iga võõramaalane ette ei võta (rääkimata juba nendest oma- maalastest, kes sootuks vastupidist püüavad).

Meie vahel hargnes mõnus jutuajamine. Õhkkond oli siiras ja sõbralik, võiks isegi öelda — avameelne. Tunnistasin ausalt, et ma pole oma valitsejapõlve algust vist mitte kõige targemini kasutanud: kõik need hundijahid, põrguskäimised ja muud ärplemised on viinud mu pilgu tähtsamatelt asjadelt ajuti kõrvale, mistõttu meil ei ole ikka veel korralikke kindlusi ja kantse. Isegi pealinna ehk kapitooliumi ehitamisele pole ma veel õieti jõudnud mõelda.

Olevipoeg kuulas mind tõsisel ilmel. Kui ma lõpetasin, ütles ta aupaklikult, et tahtmata küll teenida mesikeelse inimese nime, peab ta mind siiski kiitma: see, kui kriitilisel meelel ma oma tegudest rääkida suvatsen, heitvat parimat valgust mu kainele mõistusele ning kõrkusevabale loomusele. Kui palju on ilmas valitsejaid, ohkas Olevipoeg, kes peavad jahte, kahevõitlusi, sugulisi liialdamisi ja muid tühje lõbusid oma jumalast määratud pärisosaks.

Sellelt mulle nii meeldivalt kõrvalhüppelt tuli ta kohe jälle peaasja juurde tagasi. Tõsi, pealinna vajab iga kuningriik, ja kui ma tema linnaehitajatarkusi ära ei põlga, on ta koos mõne abiliselega otsemaid nõus minu teenistusse astuma. Ta luges üles ka oma tingimused: nii- ja niipalju taalreid ja penne ja «höbelutikaid». Ei saa öelda, et ta just väikest tasu oleks nõudnud, kuid mulle paistis, et nahka see mees mul üle kõrvade tõmmata kah ei taha. Lubasin teda lihttöömeestega varustada — pealinna ehitamine on ettevõtmine, millest ükski riigitruu kodanik kõrvale jääda ei tohi. Me lõime käed.

Seejärel ütlesin, et olen ka ise nõus appi tulema kive ja laudu tassima. Siinkohal Olevipoeg veidi nagu kõhkles. Taipasin, et ta kahtleb, kas kuningal ikka sobib ehituse juures kaasa lüüa, aga kui ma tõsiselt sõnasin, et töö pole Eestimaal kellelegi häbiasi, jäi ta nõusse. Ta võttis mult ainult sõna, et ehitusel on tema ise kuningas, ja palus mind tähtsamate otsuste tegemise tema hooleks ja õiguseks jätta. Ma ei vaielnud vastu.

«Kuhu kuningas tahab oma pealinna ehitada?» päris ta huviga

«Kõige kallim on inimesele tema ema,» laususin ma tõsiselt. «Eks näe emad rasket vaeva meie ilmaletoomisega ning ka meie üleskasvatamine ei ole alati just lõbuasi. Minu ema sai sellega kiiduväärselt toime ja oma pikas lesepõlveski oli ta maailmale kombelise naise eeskujuks ehk näituseks. Ühel raskel tunnil, millel ma praegu pikemalt ei peatu, pillas ta, vaeseke, endale suure kivi otse varba peale ning puhkes kibedasti nutma. Rahvasuu kõneleb, et tal olevat korda läinud lühikese ajaga koguni terve järv valmis nutta. Neid pühi pisaraid joob eestlane siiani tänutundes ning meenutab Linda õnnetust ikka hea sõnaga. Ka tulevasele pealinnale peaks seda pisarmärjukest jätkuma. Oma ema ja isa lühikese, kuid õnnerikka kooselu mälestuseks olen ma nõuks võtnud pealinna Ülemiste järve kaldale ehitada. Mereäärsest asupaigast võime ehk ka tulevikus suurt kasu ammutada,» lisasin ma, viivu aru pidanud. «Maateaduselises mõttes saaks see linn iseäraliseks aknaauguks, mis võib meie naabritelegi suurt huvi pakkuda. Seetõttu pole meil sõprade puudust karta; sõpradega tihe läbikäimine ei lase ühelgi rahval lolliks jääda ning kasvatab ta kavalaks. Nupukas peab aga pisuke rahvasugu ikka olema, kui ta tahab suurte seas püsima jääda.»

Olevipoeg arvas mu jutu õigeaks ja ütles, et ta võiks ehitamisega algust teha juba kolme päeva pärast, kolm päeva enne suurt ettevõtmist peab ta paastuma — selline olevat nimelt vana ja auväärt pruuk.

Kolme päeva pärast, koidu aegu asuski paastumisest kollane ja kahvatu Olev linna ehitama. Aukartusega vaatasin ma ta esimesi toimetamisi. Ta raius oma väikese terava meistrikirvega tammepalgi küljest peotäie laaste ning pani need kesk ehitusplatsi maha. Hoolega uuris ta laastuhunnikut ja hoidis minu küsimuste tagasitõrjumiseks seni sõrme suul, kuni kuskilt ilmusid välja mustad sipelgad. Seejärel tõmbas Olevipoeg kergendatult hinge, ajas end sirgu ning soovis mulle hea paigavaliku puhul õnne.

Kui laastuhunnikule oleksid tulnud punased sipelgad, seletas meister, siis poleks paik passinud. Punased kusirautsikud näitavat kätte kohad, kuhu ei sobi vundamenti kaevata: need paigad olla kubinal täis maa-vaimusid, kellest hiljem palju tüli võib tulla; pahandused saavat alguse tulevaste linnaelanike laitmiseväärt kombest solki otse tänavale kallata. Paha haisu ei salli maa-alused aga silmaotsaski. Kui kõntsa neile kaela voolab, pole midagi head oodata. Väikese kohaliku maavärisemise korraldavad nad sedamaid ära — nii saanud kord hukka Paabeli torni.

Olgu nende vaimudega kuidas on, mõtlesin ma, aga üks ole ikka targem karta kui kahetseda.

Olin karmi käsu: ühel mehel igast perest viivitamatult ehitustööle ilmuda — juba kulleritega laiali saatnud ning et see oli noore kuninga esimesi käske, siis tulid paljud kutsututest tõesti kohale. Ei ilmutanud nad aga erilist rõõmu, sest üks jäänud paljudel kodus tähtsad toimetused pooleli. Pöördusin rahva poole sütitava kõnega, milles märkisin linnaehituse suurt tähtsust kaasajal ja andsin kuulajatele lühiülevaate tulevase linna generaalplaani. Ei unustanud ma puudutada ka paljude ehitajate ees avanevat võimalust hiljem linnakodanikeks saada — niioelda peenema elu peale —, ja mu sõnadel oli mõju. Kui ma veel esimesena tohutu lasu kive ja palke oma turjale upitasin, läks meie töö üsna ühel meele lahti.

Palju imetlevaid silmapaare jälgis kuninga rahmeldamisi, mis see omal vabal tahtel suvatses ette võtta. Jah, ka praegusel ajal teevad need, kes teistele ülemateks pandud, targasti, kui nad mõnel ühisel suuremal tööl omaenda ihurammuga mõnd kivi kaaluvad või püüavad naela puusse taguda. Sest pole ühtigi, kui nael kõveraks läheb. Alamaid innustab ülema eeskuju ikka.

Töö on siinilmas ainus asi, milles me ei pettu ja mis meile kaotatud hingerahu tagasi annab. Igal õhtul enne magamaheitmist võisin ma seda tähele panna: Raudoja kurvad sündmused hakkasid aegamisi unustusehõlma vajuma. Aitas sellest, kui mõtlesin päeva jooksul tehtud töödele, ja justkui iseendast vajusid silmalaud kinni. Ma olin kindel, et viin ehitustööd lõpule ja võidan endale sellega rahva hulgas eesrindliku kuninga kestva kuulsuse.

Jah, aga näe, ei saanud mulle osaks seda tööd oma käega päris lõpuni viia...

Ühel hommikul, kui ma Alevipoja õpetust mööda suure mõlaga segukastis solberdasin, kuulsin ma krohviijatüdrukute itsitusi ja sositamist. Vahetevahel heitsid nad mulle vaat et kaastundvaid pilkusi. Lõunavaheajal kutsusin ma kunagise sõjakulleri (kellest vahepeal tähtis riigimees oli kasvanud ning kes mulle igal õhtul rahva meeoludest täpselt aru andis) enda juurde. Me astusime temaga koos palgivirna taha ning ma tahtsin teada, mis see küll võiks olla, mis naisi päid kokku pistma sundis.

Usaldusnõuniku näost oli näha, et talle on kõik selge. Miskipärast ei olnud ta aga siiski oma sõiduvees.

«Ühest litsakast piigast ajavad siin igasugu loba kokku,» porises mees.

«Kellest siis?» küsisin ma, tundes rõõmu, et asi väikese kaaluga paistis olevat.

«Noh, eks ikka sellest samast, keda meie lugupeetud Valitseja, Suurküндja ja Linnaehituse-hing Põrgust oma kuninglikul seljal maa peale kandmisega austas...»

«Ja mis temaga siis lahti on?» küsisin ma hästi ükskõikset häält tehes.

«Ei erilist ühtigi... Pidada mehkeldama selle Alatskivi-kandi sortsi või nõiaga...»

Ütlesin talle uudiste eest tänu, kuigi need teated minu meelest erilist tähelepanemist ei väärinud: naisterahvad on juba kord sedasi loodud, et kust tuul, sealt meel. Tuuletargad peaksid justament nende maitse olema.

Uudiste hankija piidles mind teraselt.

«Kas ehk tuleks midagi ette võtta?» küsis ta ja vaatas mulle korraks otse silma sisse.

Raputasin pead.

Tõntsilt ja segaselt läksin ma töö juurde tagasi. Ei edenenud see aga enam endise hooga — iga natukese aja tagant leidsin end mornilt porikarva möginasse jõllitamas, mõla peos püsti nagu nui.

Nii et mu südamerõõm ja -mure on siis Sortsi pruudiks hakanud...

«Litsakas, litsakas, litsakas!» pomises mu suu, kuid vägisi kerkis vaimusilma ette pilt põrgupiigast, kui ta Alevipoja õues õunapuu all seisis ja aralt ning saatusega leppides sosistas: «Eks kuningas ise tea...»

Minna ja lüüa Sorts maha? Aga mis sellest enam kasu, kui piiga on oma südame juba temale kinkinud...

Viskasin segamismõla käest ja läksin koju.

Oh et ma, rumal, küll koju pidin minema! Niisugustel puhkudel on viivitamine see kõige suurem viga. Oleksin ma ometi otseteed piiga juurde kiirustanud!

Kui ma teisel hommikul jälle tööplatsile tulin, mõistatasin juba usaldusnõuniku silmadest ära, et midagi on juhtunud. Pärisin aru.

«Ah et piiga või... Olla teine lõpulikult Sortsi juurde elama kolinud. Mõned ütlevad küll, et Sorts ta ära röövis, aga eks see üks tume lugu ole... Kas kuningal hakkas paha?»

«Pole midagi, pole midagi.» Ma toetasin selja vastu palgivirna. «See päike ka täna nii kõrvetab... Uimaseks teeb... Ei, läks juba üle.»

Kusagilt ilmus välja Olevipoeg ja talutas mu kättpidi oma laudadest kokkulöödud ubrikusse. Seal, plaanide ja rehkendustega täidetud paberite vahel tegi ta kohmetult juttu palgipuudusest, mis ehitustööde käiku ähvardab ohtu seada. Kas Kalevipoeg ehk võtaks vaevaks ja tooks palke juurde. Ta olla kuulnud, et Alatskivi kandis neid parasjagu küllalt saada on...

Nüüd volas karikas üle.

«Saan su mõttest aru!» hüüatasin ma. «Saan aru jah, kuid võta teatavaks, et mul pole mingit asja tüdrukuga, kes soolasortse inimestest paremaks peab. Meie vahel on kõik lõppenud! Laudu võin tuua küll, aga mitte mingil juhul Alatskivil!»

Pärast pikka ja piinarikast vaikust küsis Olevipoeg tasa, et kas meie vahel siis ikka midagi oli... Imestasin, et muidu nii rahuliku mehe hääl seda küsides imelikult kahisema löi.

«Mitte midagi pole me vahel olnud! Ja ei saa ealeski olema!»

«On valitseja selles kindel?» ei jätnud Olevipoeg järele.

«Kas sa tahad oma kuninga sõnades kahelda?!» Ja kõrgilt teatasin ma, et mul pole tüdruku suhtes, kes on pärit — mõeldagu vaid! — allilmast, ealeski mingeid tõsisemaid kavatsusi olnud.

«Ma arvasin seda ise ka,» lausus Olevipoeg tasa ja hingas nagu kergendatult.

Astusin kiiresti ja sirge seljaga Olevipoja ubrikust välja. Trepil oleksin ma peaaegu pikali tõuganud oma usaldusnõuniku, kes parajasti just ukse ees pastlapaelu kinnitas.

«Sa kuulasid pealt!» sisistasin ma vihaselt.

«Just nii!» vastas ta aupaklikult. «Ja see, mida ma kuulsin, täidab minu kui tõsise eestlase südame rõõmuga.»

Pidin talle äärepealt äigama, aga kuidas sa lööd meest, kes rõõmsalt ja samuti alandlikult sulle otse silma sisse vaatab ning kellest sa tead, et ta isegi sinu käest peksasaamises näeb erilist auasja, sest valitseja viha on ju püha.

Usaldusnõunik võttis mul varrukast kinni ja talutas mu eemale, kus meid ükski kõrv pealt kuulata ei võinud. Mina, segane, nagu ma olin, ei märganud talle mitte vastugi punnida.

Murega on usaldusnõunik pidanud kuulma jutte, kus auväärse kuninga nime kahtlase põrguplikaga seotakse. Nüüd siis on selgeks saanud — ta ise arvanud seda muidugi juba varemalt —, et see kõik alatu laim ja vaenulik propaganda on, mille tagamõtteks ei muud kui kuningliku kõrguse mustamist tuleb pidada. Ta muide teadvat juba ka selle nurjatu lora väljamõttelejaid! Kuna aga nüüd Tema Ekstsellents on avalikult tunnistanud, et ta süda on vaba, julgeks ta siinkohal nimetada mõnda kõrgest soost naisterahvast, kes juba ammu on alandlikult igatsenud Eestimaa kuningaga tuttavaks saada. Nende palveid ei tasuvat tagasi lükata juba ka riiklikel kaalutlustel, rääkimata sellest, et alatul laimul nii viimased armetud kargud alt lükatud saaksid.

Ei jõudnud ma veel sõnakestki poolt või vastu lausuda, kui mulle juba loeti ette auväärsete tutvumisjanuliste emandate head ja halvad küljed.

Samune, et slaavlaste olevat viimasel ajal näidanud, et nad väärivad teiste valgusele pürgivate rahvaste hulgas iseäralist tähelepanu. Ka neil olevat nüüd oma kuningad, kes slaavi asja edendamise tõsiselt käsile on võtnud. Seepärast tahtvatki ta esimesena nimetada emand Olgat ehk Helgat, kes pärast oma mehe Igori (mõnel pool ka Ingvari nime all tuntud) surma riigiohjad meesterahvalegi au tegeva innuga oma kätte on võtnud. See Olga ei paistvat küll silma erilise ilu poolest — olla teine tedretähniline ja veidi nõsus ninaga, kuid ega ilu saa patta panna, nagu rahvasõna ütleb. Igor ise olnud kah hakkaja mees, tema sõjaretked on koguni lugulauludele aluseks võetud ning sehandsest mehest järelejäänud poega Svjatoslavi ei saavat tulevasele perele küll mitte häbiks pidada. Tark oleks ta ära lapsendada, üks pärast näe, mis edasi saab.

Tegin käega eemalepeletava liigutuse, et ta oma lobasuu ometi kinni paneks, tema aga arvas, nagu oleks mul midagi ainult selle Olga vastu, ning hakkas nüüd kiitma Norra kuninga Haraldi noort tütart, kelle kaunidus olevat lausa ennenägematalt määratu. Pistisin näpud kõrva-

aukudesse, kuid usaldusnõunik mitte ei märganudki seda; palgid, propsid, servatud ja servamata terav- ja tõmpoomkandiga lauad, poolpalgid, prussid, latid ja pindlauad said kuulda Eerik Võiija ainukese tütre jälgade ilust, millega võivat võistelda ainult temale kaasavaraks määratud suure Rootsimaa-tüki võimsamad tammetüved, kõrgest soost taanlanna Astrid Trygvettütre ilusatest sametsilmadest ja tema tikitud imelistest linikutest, mille muster ei jää maha kaasavaraks määratud Lõuna-Taani maakonna lilleasadest...

Usaldusnõuniku silmad olid poolkinni nagu laulval ööbikul, kui ta pajatas kaunitest naistest ja kaunitest maadest, mis minule võivad kuuluda, sõdadest, mis tulevikus pidamata võivad jääda, kui ma ainult tahan...

Ta ei märganudki, kui ma vaikselt minema hiilisin, ja rääkis edasi, aina edasi.

XV

Üksi sõudsin ma kehvad paadil keskmist merd.

Ma ei tea, kui palju päevi ja öid. Ma ei tea isegi seda, milleks ma sõudsin ja kuhu tahtsin jõuda. Palju tunde lesisin ma oimetumalt paadipõhjas kõhuli, öösiti vehklesid mu pea kohal virmalised ja põhjataevas oli süng nagu haud.

Ja ma nägin viirastusi.

Kord hommiku-udust, kord õhtuvidevikust kerkis mu silme ette kallis põrgupiiga. Harilikult oli ta suur nagu kirik ja ta juus sulas pilvedesse.

Olin vist päriselt hulluks minemas, sest mu kõrvus kõlasid kõige tobedamad küsimused, millele ta poollaulval, veidi kähiseval häälel vastust nõutas:

«Kes see kõnnib kõrta mööda,
Astub aia ääri mööda,
Piirab pilliroogu mööda?»

või jälle:

«Mis tuleb ammudes arusta,
Singudes sinisalusta?»

Püüdsin haarata tal ümber põlvede ja vandusin talle igavest armastust. Tema aga vastas mu töotustele ainult narride mõistatustega! Lõpuks kostis aga alati pilklikku naeru ja viirastus kadus niisama äkki, nagu oli ilmunud.

Mul polnud kaasas toiduiva ega joogiveetilka, kuid ega ma neid vist poleks puutunudki. Elasin keskmilgeid värvilisi nägemusi: tohutud punased kuked õgisisid kulda ja mingid vastikud lihavad ja lillakad kapsad kasvasid kuuse kõrguseni. See kõik oli nii jälg ja painajalik, et mu tühi magu end oksekrampides pahupidi pööras. Siis ilmusid aga kusagilt välja jäledad peninukid, kes hambad paadiserva löid ning klähvides sellesse auke närisid. Ma viibisin sürrealistlikes maailmas ja ei saanud sealt kuidagi välja. Peninukid elavad ju ainult Kaukasuse mäekoobastes ja vene soldatid veeretavad ööd-päevad mäest palke alla, et nad inimeste hulka ei saaks ronida, kordasin ma endale ammutuntud tõde (dr. Jakob

Hurda andmed), kuid ei olnud mul sellest teadmisest abi miskit — peninukid krõmpsutasid mu aerusid endistviisi edasi...

Ma ei tea, kaua ma merel olin. Ma ei tea, millal ma minestasin. Teadvuse ärkasin ma mingist teravast maitsest suus. Arvasin, et olen Põrgus, ja palju läks aega, enne kui usaldusnõunik ja Olevipoeg mulle selgeks suutsid teha, et ma elavate keskel viibin ning et see, mida mulle suhu kallatakse, mitte vedel põrguväävel, vaid ehtne tulivesi on. Usaldusnõunik oli kogu selle aja, mis ma merd sõitsin, mulle paari ustava mehega ettevaatlikult järele aerutanud, kuid et kuningat tema looduse uurimise retkel mitte segada, polnud nad mulle kohe lähedale tulla tihanud.

Minu toibutamiseks kulutati mitu päeva ja hetkekski ei jätnud ustavad mehed mind üksinda. Kui ma juba jalul püsisin ja küsimustele mõistlikke vastuseid suutsin anda, teatas Olevipoeg, et mind nüüd varsti rahva silme alla tuleb viia. Kõik ootavat mind minu tähtsalt ja raskelt polaarreisult pikisilmi tagasi...

«Polaarreisult?» ei saanud ma enam millestki aru.

«Aga loomulikult,» vastas usaldusnõunik kähku ja tõttas kinnitama, et minu kartmatu retk, mis põhjaalade uurimise ja okeanoloogia ajalukku kuldsete tähtedega kirja pannakse, on kogu rahva igapäevaseks kõneaineks. Nad olevat uhked oma kuningale, kes väsimatult teadmisi kogub. Sõnad, mida ma enne teeleminekut lausunud olin — ta teab mitmeid mehi, kes seda isiklikult pealt kuulsid —, on saanud tõeliseks kõnekäänuks ning innustavad paljusid oma haridust täiendada.

«Mis pagana sõnad?»

«Ülemaks kui hõbevara.
Kallimaks kui kullakoormad
Tuleb tarkust tunnistada!»

deklameeris usaldusnõunik ja ta nööpsilmad olid samal ajal kavalad ja täis vaimustust.

«Muidugi liikus rahva hulgas algul ka kuulujutte, et Kalevipoeg on mingi tüdrukulipaka pärast peast sõgedaks läinud ja pakku jooksnud, kuid neid ei uskunud keegi ning nende levitajad langesid — ja ilma mingi takkaaitamiseta! — tihtilugu rahva omakohtu ohvriks,» lõpetas ta uhkusega.

Olevipoeg katsus kõrvale vaadata, aga kui ta jälle sõna võttis, oli tema toon tõsine ja aupaklik. On hea, et nüüd ka eestlastele, põlisele rannarahvale, oma merede alistamise traditsioon on loodud, arvas see tark mees. *Saxo Grammaticus*'e «Taani ajaloo» (*Gesta Danorum*) teatel sõitnud nende muinaskuningas Gormos tark Thorkilluse juhtimisel maailma äärt otsima. Ärgu taanlased uhkustagu — nüüd on ka eestlased sellise reisu teinud!

Ja eriti tore on see, et Kalevipoeg oma raskes vaevaunes ja vist enese teadmata sellest rängast reisust meile nii täpselt jutustas. See polnud mingi sonimine, vaid detailne ja täpne kirjeldus, mille üks tark, kelle nad ainsa inimesena kuninga tõvevoodi juurde lubasid ja kes nüüd äsja ootamata ja õnnetul kombel südamerabandusse suri, hoolikalt üles on kirjutanud. Lubatagu, et nad selle täpsustamise eesmärgil kohe kuningale ette loevad...

Ammuli sui kuulasin ma põnevat reisulugu oma suurest menust

Lapimaal, uppumisohust Malströmi lähedal, kus skandinaavlaste väidavad merekurgu olevat, mis laevu neelab; verd tarretama panevad olid leheküljed minu kohtumisest Hiigelneitsiga, kelle kohta küll ka enne mõningaid andmeid olevat olnud, nüüdsed aga ei luba ka Uskmata-Toomastel tema olemasolus enam kahelda. Hiigelneitsi elab nimelt maal, kus kuked söövad kulda ning kapsad kasvavad kuuse kõrguseks... Teaduseilma jaoks on tõsiseks uudiseks Kalevipoja poolt nähtud vaenukõie tohutud mõõtmed: vaenusäase (*Lycoria militaris*) tõukude kogumeid on ennegi tähele pandud, kuid mitte iial nii suuri!

Ma tahtsin vastu vaielda, kuid Olevipoeg pilgutas mulle naeratades silma. Seejärel kuulsin ma tillukese kalurimaja — seal mind põetati — akna taga hobuste hirnumist. Trepil ees peatus uhke tõld.

Olevipoeg ja usaldusnõunik toetasid mind käsivarrest ning aitasid mind tõllatrepist ülesse astuda.

Kui meie imposantne sõiduk Tallinna tänavail kihutas, hõigati mulle kõikjalt tervitusi. Endalegi aru andmata ja uimaselt kummardusin ma tõllaaknast välja ning hüüdsin kurnatusest veel nõrgal häälel:

«Eks me leidnud eksiteelta,
Vale-vainu radadelta,
Et ei suurel ilmal otsa,
Taara tarkusel ei raja...»

Pidulikult rietatud inimesed möirgasid mulle õnnelikult ja kooris, et:

«Ülemaks kui hõbevara,
Kõrgemaks kui kullakoormad
Tuleb tarkust tunnistada!»

Meie tõld peatus Olevipoja maja ees. Imestusega vaatasin ma, et too kaskede ja lillevanikutega uhkesti ehitatud oli. Kõik see ilu ja au muidugi liigutas mind, kuid ma ei saanud kallist sõpra, kes mind nagu mõnd pruuti lilledega vastu võtab, nõökamata jätta. Heitsin talle kavala pilgu ning hakkasin muiates üht tuntud pulmalaulu ümisema. Ning järsku ei saanud ma enam millestki aru: kohe löi kaasa usaldusnõunik ja varsti laulis juba kogu õu...

Olevipoeg varjas silmad ja nuuskas kärarikkalt.

«Kallis kuningas, mina ja minu pruut palume sind sel tänasel, meile nii tähtsal päeval pulmalauas aukohal istuda!» lausus ta liigutatult.

Samal hetkel ilmus trepile imeilus neiu — minu südamekallis põrgupiiga. Tal oli pruudipärg peas...

Hetkeks pidi usaldusnõunik mind õlaga toetama, kuid ma usun, et seda ei märganud.

«Taara, anna mulle jõudu!» pomisesin ma ja astusin pisut vankudes pulmamajja.

XVI

«Noorus on ilus aeg! Noorus ei tule iial tagasi!» ütleb luuletaja täie õigusega. Eks jää meile just noorpõlvest kõige rohkem mälestusi ja enamasti on nad ikka heledamat karva kui need, mis elusaatus meie rajale hiljem ette veeretab.

Pärast Olevipoja pulmi märkasin ma, et mu noorus on nüüd lõpulikult otsas, ja asusin täie jõuga riigiasju korraldama. Kui te «Kalevipoega» loete, siis märkate, et ega mu keskmistest aastatest seal palju juttu tehta. Ja pole minulgi himu neist siinkohal pikemalt pajatada. Üks üsna tüütu ja üksluine elu, peab ütleva. Igal hommikul pead sa ennast usinasti seadma ja sättima, vikatiservaga lõuga kratsima ja pastlapaelte eest hoolt kandma, sest kuningas ei tohi ju lohak olla. Ja kõigil vanematekogu istumistel ja saadikute vastuvõtmistel ja aumärkide üleandmistel ja nurgakivipanekutel peab kuningas täpisealt platsis olema. Rääkida tuleb tal seal aga ikka seda, mis targad nõumehed soovivad ja mis mõnikord päris võlts on ning enda äratundmisele koguni vastu käib. Ei ole väärt elu, mitte ei ole! Ja kui sul veel kangelaseveri soontes möllab, hakkad sa varsti igavust kurtma.

Muidu aga edenesid Eestimaal asjad hästi.

Olevipoja targal juhatusel tõstsid uued majad vaigust lõhnavaid sarikaid rahumeelse sinetava taeva poole. Peeti soolaleivapidusid, pulmi, varrusid. Rahva jõukus kasvas. Turgudele ilmus uut, seni nägemata kaupa.

Õnn ja rahu. Rahu ja õnn.

Igal pool, kuhu ma ilmusin, võeti mind vastu austuse ja imetlusega — minust oli saanud rahva armastatud valitseja. Aga õnne ja südamerahu ei leidnud ma mitte. Tihtipeale istusin ma üksinda Ülemiste järve kaldal ja vaatasin ta lainetesse; sealt aga vahtis mulle vastu keskealise kuninga karm, mehine, aga ka justnagu tusane nägu: mul ei olnud väärilist rakendust.

Kas pean ma siis nüüd elu lõpuni laisapõlve pidama, küsisin ma endalt muremeel. Suure rõõmuga oleksin ma ratsu selga karanud ja lahingusse kihutanud, sest eks sünni ju kangelased maailma selleks, et vaenlasi hävitada ja vägitagusid korda saata. Aga kellega sa hing tapled? Riigiasjad edenesid hästi ja juba aastaid ei julgenud ükski vaenuline sõjamees meie piiri rikkuda. Noore mehena poleks ma sellest vast küsinud ja küllap endale ise vastased leidnud, kuid nüüd, kuningana, tundsin ma, et mul pole õigust rahvast ilma põhjusega, paljalt oma vägevuse näitamiseks sõjakeerisesse tõmmata.

Kui õnnerikas põlvkene oli Eestimaal juba seitse suve segamata, seitse talve taotamata õitsenud, nagu «Kalevipojas» kirjutatakse, oli minu kannatus viimase mõöduni viidud. Igal hommikul kahe kasuka vahelt välja pugedes pidin ma hirmuga oma vöökohta vaatama, et kas sinna juba rasvapadi kasvama ei hakka, sest usinast turnimisest ja kehalistest talitustest, mis lihtinimese kenasti kõhetu hoiavad, jääb kangelasele napiks. Minu südames idanesid põgenemisplaanid. Kas poleks tore ennast võõra nime all mõne suurriigi purjekale munsterdada, et sõita lõunamaile pärispaganatega võitlema!

Minu ainukeseks lõbuks olid veel vaid jahilkäigud. Kuid lõpuks taheti mult ka see viimane rõõm ära võtta. Nimelt tuli ühel vanematekogu istungil keegi teadusemees välja avaldusega, et karude ja huntide kütmine tuleb otsemaid lõpetada, sest muidu hävivad nad Eestimaal sootumaks. Kalevipoeg olla neid juba sellisel hulgal maha nottinud, et loodusline tasakaal on ähvardaval kombel kõikuma löönud, mis inimkonna kui looduse ühe osa suure ohu ette seab. Kujutage ette — keeluseadus võetigi vastu ning sellest üleastujad otsustati salaküttideks kuulutada...

Pärast niisuguse kurva seaduse vastuvõtmist sai minu põgenemis-

otsus juba päris kindlaks. Otsustasin öö varjul viimast korda jahile minna — veel see viimane jaht, ja siis teen ma oma kallist kuningriigist putket.

Kaua ekslesin ma pimedas metsas, enne kui ühele kriimsilmale peale sattusin. Virutasin teisele kivimürakaga mehise matsu, susi kukkus külili, ja väljas ta toss oligi. Kui ma saagile lähemale ratsutasin, kargas aga põõsastikust välja mehike, kes võsavillemil sabast haaras ja karjus, et see hoopistükkis tema oma olevat. Ja tõesti, hundil oli ka ammunooll rinnus.

«Mina ta lasin. Minu saak!» tänitas mees, kes pimeduses oma kuningat ära tunda ei võinud. «Keri põrgu!»

«Keri põrgu!» — need sõnad tabasid mind kui nool metsakutsut. Põrgusse! See on ju väärt mõte! Kuidas ma küll ise sellele ei tulnud, et lõunamaa asemel võin ma ju uuesti põrgutee jalge alla võtta. Ehk läheb mul koguni korda Põrgu Eestimaale alla heita ning selle kuulsa paiga arvel meie riigi kitsuke si piire laiendada.

«Eesti rahva, Taevataadi ja Sarviku enda nimel — hommapäev lähen ma Põrgusse!» hõiskas mind ma.

Kusagilt kostis veider mõkitus.

Kombekohaselt hõikas ka öine lind. Ja väga tähendusrikkalt.

Ammuli sui vahtis võõras jahimees, kuidas ma ratsu ümber pöörasin, hundi talle jätsin ja minema kappasin.

Järgmisel hommikul andsin ma sõpradele oma otsusest teada. Sulevi-, Alevi- ja Olevipoeg langesid esiotsa näost ära ja katsusid mind keelitada sellest kardetavast käigust loobuma, kuid ma jäin kindlaks: sa ei tohi mitte küünalt vaka all hoida; kui sul on sinepi-ivake, pead sa selle kasvama panema. Meie maal, tänu taevale, on praegu kõik korras ja rahvas saab oma töödega ka minu abita kenasti toime. Mu sõbrad ei pruugiks mind tõesti mitte tagasi hoida, sest ühe korra olen ma ju seal juba käinud ning pealegi neile kodukanad kaasa toonud. Eks ole aga Eestimaal veel küllalt poissmehi, kes ihkavad endale niisama korralikke ja kabeid emandaid saada, proovisin ma naljasõnaga sõprade meelt lohutada. See ei läinud mul korda. Kas nad vähemalt tohivad mind saata, palusid nad. Selle vastu polnud mul midagi.

Me asusime teele.

Seadsime sammud Endla järve poole, sest minu teada oli seal Eestimaa seni ainuke sissekäik allilma. Ei saa öelda, et see rõõmus teekond oleks olnud. Ma katsusin oma kalleid kaaslasid igaviisi lõbustada, aga nad olid muutumatult surnumatja näoga. Paaritunnise tubli käimise järel jõudsimegi tuntud paika. Jälle nägin ma puude vahelt tulekuma ja tundsin supilõhna, mis mu ninasõõrmeid iseäraliselt erutas ja vaimu üles küttis. Reisukaaslasid jäid kartlikumaks, aga proovisid seda mitte välja näidata.

Mõtlesin, et küllap satun jälle samade «siiakumi-meestega» kokku, ent paja juures istus üksainus eidekrõnks. Eidel oli mingi õhuke pärgamenditükk peos, kuid ta vanad silmad ei seletanud sealt vist kirja lugeda. Astusime pajale ligemale ja Olevipoeg, kes oli hea kirjatundja, pakkus talle lahkesti abi. Eit ei tahtnud algul lehte käest anda, kuid mind nähes jäi ta siiski nõusse ning tunnistas, et ta ei tea, mitu kapsapead (neid oli paja kõrval maas terve hunnik) leemele lisada. Olevipoeg luges siis kohe soravalt:

«Üks kümme olgu!
Kaks jäta maha,
kolm ainsaks tee —
toob rikkust see.
On neli paha,
viit, kuut ei taha —
neist saagu seitse —
ei sega meid see.
Ja siis on tühe
ja siis saad ühe.
Ja kümme null on.
Käes tarkus sul on.»

Imestades vaatas Olevipoeg mulle otsa. Üks nõiavärk ja muud ei miskit, seletasin ma sõpradele ning rääkisin meestele ka eelmistest keetjatest. Sulevipojal läks kulm kortsu — juba tol ammusel ajal oli see mees igasuguste nõiatrikkide äge vastane ning materialismuse veendunud austaja — ja ilma pikema jututa löi ta eide paja jalaga ümber.

Kus nüüd alles algas söim ja vandumine:

«Dies irae, dies illa,
Solvat saeculum in favilla,
Teste David cum Sibylla...»

tänitas nõid ehk sibüll nii et mets kajas.

Kui Sulevipoeg aga talle veel lähemale astus, pistis posija sajatades punuma.

«Ja nüüd peame ise ühe mõistliku lahkumissöömakorra, sest kes teab, millal jälle üksteist näeme,» arvas Sulevipoeg ja hakkas tühja pada kapsaleeme keeduks korda seadma.

Tahtsin vastu vaielda ja kohe koopasse astuda, kuid nägin teiste nägudest, et Sulevipoja nõu nende meelest kiiduväärt on. Alevipoeg neelatas ja ütles, et tänane õhtu tõesti pidulikumat äratähistamist väärrib. Kas ei võiks me viivuks armsale kodumurule istet võtta, veidi keha kinnitada ning ühiselt veedetud aastaid meenutada. Üks pidulik söömaaeg sobiks tõesti hästi, kinnitasid ka teised, ning ei jäänud mul muud üle kui nende tahtmisele järele anda.

Esimesena asus katlavalvesse Sulevipoeg. Meie teised istusime vähe maad eemale ja vaatasime vaikides õhetavat loojakukaart. Ka minu südamesse tikkus nukrus: see siin on mu kallis kuningriik, need siin mu armsad sõbrad. Aga kes teab, kas saangi neid enam näha...

Tuul õhkas puulatvades, esimesed ööliblikad tiirutasid lõkketule kohal ja kippusid, rumalukesed, otse leeki lendama. Nemad tulle, mina Põrgusse...

Me jutt ei tahtnud edeneda, heitsime seljali samblale ja vaikisime üha.

Armüõnne pole mulle küll tunda antud, mõtlesin ma, kuid mul on siiski mu sõbrad — truud sõbrad, kes ei raatsi minust lahkuda ja kes praegu suure mure pärast sõna suust ei saa. Hea seegi. Samal silmapilgul Alevipoeg norsatas, tema kõrge kurguhäälega löi peatselt kaasa Olevipoja tumetõsine tõrrepõhjabass...

Mõtlesin, et lähen puhun vähemasti Sulevipojaga sõna juttu. Ja mida

ma nägin: Sulevipoeg helpis katlast ahnesti suppi! See oli juba üsna otsakorral, sest mees pidi katelt tugevasti kallutama, et selle uurdest veel midagi suhu saada.

«Enne kui kukk kolmat korda laulda jõuab, annate teie minu ära...» mõtlesin ma kibedusega. Kuidas võib teil praegu hea söögiisu olla ja magus uni! Heitsin uuesti pikali ja pigistasin silmad kinni. Arvaku Sulevipoeg pealegi, et ka mina magan; kurb on, oh kui kurb!

Kuulsin, kuidas Sulevipoeg veel viimaseid suutäisi luristas. Seepeale täitis ta katla jälle veega, pani kapsad keema ja lohistas kütust juurde. Varsti tuli ta tasahiljukesi meie juurde tagasi, ajas Olevipoja üles ning saatis lõket valvama. «Kas tõesti pole supp veel valmis?» imestas see. Kuulsin, kuidas Sulevipoeg talle pisut kokutades seletas, et mingi pisi-tilluke härjapõlvlane roninud koopast välja ja palunud suppi maitsta. Tema olla lubanud, ning otsemaid olnud supp otsas... Ikkagi Põrgu lähedus, lisas ta tähendusrikkalt.

Kui Olevipoeg seda juttu uskuda ei tahtnud, küsis Sulevipoeg, et kas Olevipoeg, kes pealegi on paljureisinud mees, tõesti ei tea igivana lugu tugeva poisi pörguskäigust, lugu, milles ka katlatühjendajast kääbusest juttu on. Olevipoeg tunnistas, et ta on seda lugu kuulnud mitmete rahvaste juures, kuid alati selle tõepõhjas kahelnud.

«Mine siis ja valva ise, küll näed!» andis Sulevipoeg talle müksu kuklasse ja mulle tundus, et ta häälest kostis naeru. «Ning ega magajaid maksa segada,» lõpetas ta ja heitis Olevist soojaksmagatud murumättale. Viivu pärast norskas temagi.

Ei saanud ma öö jooksul suppi vatsa ega nahka silmale, sest kääbus paistis õige kõva söömamees olevat: helpis veel kaks pajatäit ära... Lõpuks tükkis mulle naer peale ja mu pahameel läks üle. Tont võtku, see eesti mees on ikka üks omamoodi tore mees ka — ei kummarda ta trooni ega krooni ees, need ju kenad asjad küll, aga tubli kõhutäis kapsasuppi ikka etem.

Üsna koidu eel tuli Alevipoeg mind üles raputama. Tal oli väga kohkunud nägu ees ja ta vuntsidest tolendas kapsaräbalaid. Kujutagu ma ette, on juhtunud midagi täiesti arusaamatut, alustas ta kohmetult.

«Ma juba aiman, milles asi,» muhelesin ma.

«Jumal hoidku, ega kuningas ometi arva, et...»

«Mida?»

«Noh, et...»

«Arvan küll. Siin ju ikkagi pörgusuu — küllap käis see kuulus katlatühjendaja ja...»

«Seda jah!»

Et oli alles hämar, siis võis puna Alevipoja põskedel ka lõkkekuma olla.

«Oleksin ma sinu, mehe, tõesti oma rahandusministriks tõstnud... Ah, heida aga rahu puhkama!» laususin ma naeruselt.

Läksin nüüd ise katla juurde. Vaatasin sütekuma ja mõtisklesin. Rohutirtsude laul hakkas lõppema, metsas ärkasid hommikused hääled.

«Kus on, kus on mu kuldseid noorusajad,» ümisesin ma. Kuskil puhus varane karjus lutusarve... Oi neid poisse oma härjapõvlase-muinasjutuga!

Äkki kuulsin selja taga kavalat itsitamist ja kuidagi väga tuttav hää! lausus tähendusrikkalt:

«Lupus in fabula.»

«Misasja?» pöördusin ma ümber.

«Sedasi et, kus hundist juttu, seal ta kohe platsis ongi.»

Minu ees seisis muhe härjapõlvlane, kuldkelluke kaelas, ja sügas hallisegust kitsehabet.

«Igast piinlikust situatsioonist — ja siin juhtunu seda ju mõneti on — saab Kuradi abiga üle.»

Mehike silmitses mind rõõmsalt ja võttis lõkke kõrval istet.

«Kui sul supiisu on, meki aga julgesti,» soovitasin ma.

«Täna pakkumast, kuid teadu järgi olen ma juba kolm katlatäit nahka pannud,» naeratas ta ning lisas midagi arusaamatut kellegi Demjani kalasupi kohta. «Või et siis Kalevipojal on jälle plaan meie maile tulla?»

«Oli ja on.»

«Tere aga tulemast!» Sel hetkel norsatas Sulevipoeg just nii, nagu seda tehakse enne ärkamist.

Härjapõlvlane, kelle silmad väga põrguvürsti omi meelde tuletasid, andis mulle kuldkellukese ja jutustas kiirustades, et kui ma seda helistan, jõuan vaevata pärale. Pärast minu viimast külaskäiku olevat Põrgu väga populaarseks saanud ja nad olla pidanud teed sinna mitmeti tõkestama. Nii et kõlistagu ma aga kellukest!

Sulevipoeg ärkas. Härjapõlvlane tonksas mind sõbralikult vastu põlve, ja kadunud ta oligi. Kapsaleeme imala lõhna kõrval oli tunda tuttavat väävlihausu. Vaatasin härjapõlvlasele totralt järele. Mis see siis olgu? Kas tõesti kutsub Sarvik mind Põrgusse? Tahab ta mulle kätte tasuda? Aga ise paistis nii sõbralik olevat. Ma ei saanud enam mitte millestki aru.

Tasa tilises mu peos kuldkelluke. Pistsin ta ruttu taskusse.

Sulevipoeg oligi end juba üles ajanud; mõnuga tõmbas ta sõrmetesse supilõhna. Nüüd ärkasid ka teised.

«Noh, sõbrakesed, sööma!» kutsusin ma neid. «Kinnitame koos keha ja siis pean ma tõesti teele asuma.»

Meestel olid unised ja häbelikud näod. Ringutades kobisid nad katla juurde. Et oma piinlikkust varjata, hakkasid nad ägedasti suppi lõrpima.

Vaatasin neid kõrvalt — imelikul kombel olid nad mulle siiski kan gesti meele järele!

XVII

Tähelepanelik lugeja ehk mäletab veel minu esimest põrguskäimist. See oli õige hõlpus. Isegi üks kena lamp või anakronism valgustas tollal Põrgu eeskoda, et keegi end äkitselt pimedas ära ei lööks. Nüüd oli aga pilt, nagu öeldakse, kardinaalselt muutunud. Sain vaevalt tunnelisse astuda, kui palav toss — suits, nõgi ja jäle väävliaur — mu hinge kinni löi ning ähvardas koguni silmanägemise ära võtta.

«Toho, toho! tahmalane!
Kas sa tahad, teede-äärne,
Suitsus silmi sõgendada?»

lækastasin ma.

«Eesmärk pühendab abinõu ja vahel ka vastupidi!» kraaksatas keegi pea kohal ning laskus seejärel mu õlale. Ei näinud ma kottpimedas, kes

selle mõttetega maha sai, kuid järgneva monoloogi stiil ei lasknud kaua kaksipidi mõelda.

Mulle kõneldi, et kuigi tema mõistliku kõrvaltaatajana minu praegust ettevõtmist igati taunib, nähes selles valitseja eemalehiilimist — õigemini allahiilimist, ja pealegi veel väga kurvasti lõppeda võivat allahiilimist (vaevugu ma meenutama Amirami ja Prometheuse müüti!) — oma põhikohustustest, milleks tuleks ikkagi pidada rahva elujärje igamoodulist parandamist, ning kuigi ta teab, et iga teine üritaks hullule Kalevipojale kavatsatud allamineku (et mitte öelda — allakäigu) asemel sisendada maale naasmise idee asjakohasust, ei tee ta seda mitte, sest teab õpetussõnu: kuhu koer on korra oksendanud (vomeerinud), sinna pöördub ta teatava ajalõigu möödumisel tagasi; kõigest hoolimata peab ta oma kohuseks mulle siiski meenutada üht Põrgu päritoluga väärismetallist helisünnitist — ta teeb seda veenmaks mind langemale seda helistamani, sest vähemasti sulelised ei tunne end sellistes tervist kahjustavates tingimustes — oh, mis jäle haisupuss! — hästi; veel vähem, et neile meeldiks antud situatsioonis pedagoogilisi vestlusi läbi viia . . .

«Helista, kurat võtku, omegi kella, sa halva mälega läänemeresoome kangelasetümikas!» kraaksatas ta lämbuvalt.

Nüüd lõpuks meenus mulle kuldkell ja ma helistasin seda otsemaid. Kohe kadusid tahm ja suits, nagu poleks neid ealeski olnud.

«Erakordselt töökindel instrument,» nentis isand Kaaren, minu Soome-päevade nõuandja, keda ma nüüd silmaga nägema seletasin.

«Kahju, et sa, sõbrake, nii vähe haridust oled saanud,» jätkas ta kohe. «Sa usud Põrgut ja Taevast kui realiteete, tõeliselt aga on tegemist vaid kahe polaarse printsiibiga; vähe sellest, uskudes Põrgu ja Taeva reaalset eksisteerimist, oled sa koguni valmis oma väärkujutelmade nimel elu ohtu seadma. Kui palju praktilisemate tegude juures kohtasin ma sind sinu elueepose esimestes peatükkides,» ohkas ta. «Ja kui sa hävitaksidki tolle kujutlusliku põrguprintsiibi — mis on muidugi absurdne ja võimatu —, ütle, mis saaks siis Taevast?! Ei või ju olla head halvata. Mulle tundub, et järelejääv taevaprintsiip peaks sel juhul uuesti kaheks lõhenema, poolduma, nagu seda teevad ainuraksed, moodustades nii-öelda tütar-taeva ja tütar-põrgu. Oh, Kalevipoeg, minnes Põrgu vastu, sead sa ohtu ka Taeva. Stupiidne sa oled ja ignorantseks sa jääd,» lõpetas ta laitvalt sulgi väristades.

Mul ei olnud aega ega himu Kaarnaga pikemalt vaidlema hakata. Paistis, et sõna «printsiip», mille tähendust ma ei teadnud, talle väga armas oli; eks ma siis kuulutasingi, et noorelt olin ma prints, kes teab — viimati hakkas ükskord veel ka printsiibiks.

Kaaren tõi kuuldavale mõnitava kraaksatuse, kuid muutus siis tõsi-seks. Ta pea vajus sügavmõtteliselt viltu ja nii ta minust maha jäigi. Jätkasin oma teekonda.

Suitsusein, millest ma kella abiga läbi pääsesin, oli kõige selle kõrval, mis mul ees seisis, väike asi. Kleepivad püüniskööied, jäledad poriaugud ja verejanuliste putukate pilved ootasid mind teel, ja kuigi ma olin enda eest väljas nagu pöörane, oleksin ma kella abita mitmel korral elu pidanud jätma. See, et mina, kes ma ju Põrgut alla heitma läksin, ilma Sarviku imeriistata sinna ealeski kohale poleks jõudnud, tegi mulle, nagu arvata võib, ränka meelegaiget. Võitlesin otsekui metsaline, aga lõpuks tuli mul ikkagi rottide, kärnkonnade ja teiste roojaste elukarajakate äravõitmiseks pilalinnu õpetust kuulda võtta ja alandlikult kella tilistada. Põrgu uuel, vahepeal ehitatud sillal ambujaid,

lingujaid ja odamehi kohates suutsin ma midagi ka oma jõuga korda saata.

Kuid siingi pidin ma viimaks kellukest tilistama:

Kuldakellukese helin
Tõukab maha tuhandella
Surma sülle suikumaie.

Vankusin üle laibavirnade Põrgu peaväravast sisse ja varisesin raskesti lõõtsutades tuttavale toolile.

Sarvik silmitses mind tusapilgul. Ta laskis mul terike hinge tõmmata ning sõnas siis etteheitvalt:

«Leidub inimesi, kes isegi sel juhul, kui neile võti usaldatakse, katsuvad ust purustada.»

«Suure suu sõdimised,
Lai lauge lõugutused
Peeti vanast naiste viisiks,
Laste tüli lepitaajaks,»

lõõtsutasin ma talle mitte just eriti teravmeelseks vastuseks.

Sarvik silmitses mind taas mõtlikult ja mulle paistis, et ka kuidagi mõistvalt, ning tähendas siis, et ta on nõus Kalevipoja mõttevaese ärplemise kandma vägimehe liialt kaua kestnud jõudeoleku arvele — minu käitumist võidavat ehk võrrelda härjavärsside möllamisega kevadisel karjalaskmisel. Nähes minu pahast pilku, oli ta aga kohe valmis vabandama; ta võtab oma võrdluspildi tagasi, kui ma seda kuidagiviisi oma kangelaseau riivavaks pean.

«Hea, et te vähemalt tulitegi. Ootasime teid juba ammu,» lõpetas ta ning viipas käega seinal rippuva suure riidekanga poole. «Kui meie šriff teile tuttavam oleks,» lausus ta delikaatselt, «siis võiksite te veenduda meie soojades tunnetes teie vastu; sinna on nimelt kirjutatud:

**OLGU TERVITATUD KALEVIPOEG! SOOVIME TALLE EDU TÖÖS
PÕRGU HÜVANGUKS!**

Et minu nägu vististi erilist vaimurikkust ei ilmutanud, siis muigas Sarvik sõbramehelikult ning asus kohe asja kallale. Väike Eestimaa oma kitsaste võimalustega ei suuda kangelasele teda väärivaid ülesandeid pakkuda; polevat aga kurvemat saatust kui inimese oma, kes on jõudnud ajast ette. Sellisel kahetsusväärsel juhul ootab geeniust (mind võivat vabalt jõugeeniuseks nimetada) tema rakenduseta jäänud võimete kurb mandumine. Seda kõike arvesse võttes teeb tema, Sarvik, Põrgu haldur, mulle ettepaneku pühendada kogu oma jõud põrguürituse teenimisele.

«Ei mitte!» pigistasin ma kokkupressitud huulte vahelt välja kindla eituse.

Sarvik ei teinud mu äraütlemist märkamagi.

«Teie esimene külaskäik ja sellest johtuv Põrgu populaarsuse pidev tõus sundisid meid siin tegema tõsiseid ja küllalt kulukaid ümberkorraldusi,» jätkas ta. «Jah, kui aga lugupeetud Kalevipoeg oleks nõus Põrgu väravate valvamist enda peale võtma, ei peaks me enam oma energiat ja vahendeid kaitse organiseerimisele raiskama.»

Raputasin uuesti ägedasti pead ja andsin Sarvikule mõista, et kõik see, mis ta siin pajatab, ei huvita mind raasugi.

Selline suhtumine polevat põrmugi aumehelik, heitis Põrgu pärisperemees mulle ette, sest nemad siin olid just minu mõtlematuse tõttu sunnitud endise patriarhaalse, arhailise, võiks isegi öelda — klassikalise Põrgu moderniseerimisele asuma. See olevat muidugi ajalooline paratamatus: kui mitte mina, Kalevipoeg, siis keegi teine oleks nad ikkagi selle ülesande ette seadnud, mistõttu ta minuga eriti pahandada ei kavatsevatki, küll aga tasuvat mul enne hoolega kaaluda, kui ma Põrgu peavalvuri auväärse ametikoha — vast ainsa ametiposti üldse, kus ma oma looduslikke eeldusi täielikult rakendada võin — tagasi lükkan. Kui mind peaksid segama religioosset laadi eelarvamused, selgitas Sarvik, siis pidagu ma silmas seda, et Põrgu väravate valvamine on tähtis ja austav ülesanne ja et Põrgut ning Taevast üldse ainult filosoofiliselt harimata inimesed teineteisele vastu võivad seada. Nagu Taevasse, nii ka Põrgusse ei tohi ju lubada indiviide, kes siia sattumist millegagi ära teeninud pole; Taevas on seda kindlustav ametikoht juba ammu loodud ning usaldatud kõigi poolt lugupeetud Peetrusele. See mõistlik mees olevat oma ametile kuulu järgi isegi väga ja väga uhke.

Tundsin, et Sarviku jutt teeb mind uimaseks. Ei, ma ei või seda lobi-sejat kauem kuulata — võlub mu veel viimati ära, mõtlesin ma, kargasin püsti ja möiratasin:

«Tuli meestel tülitusel
Kõverusi kohendada,
Seal ei olnud sõnasolki,
Lõualuie lõksatusi:
Kangus pidi rammukatsel
Vaidlemista vahendama.»

«Mitte kui midagi pole te siis vahepeal õppinud,» ohkas Sarvik. Ja ometi on äsja temani jõudnud minu küllaltki mõtterikkad avaldused, milles ma printsist printsibiiks evolutsioneerumise printsibiisse printsi-piaalselt õigesti olevat suhtunud... Sarvik nentis, et ta on kurb. Muidugi võivat me jälle jõudu katsuda, kuid, ausalt öelda, ei määravat see midagi, sest asi on — ta võib mulle seda siiralt kinnitada — juba ammu põhimõtteliselt otsustatud ning ülalpool, see tähendab Taevas toetust leidnud. Oma ettepaneku teinud ta ainult selleks, et mind mõnest eba-meeldivusest säästa. Keeldumise korral pidavat ma nimelt enne ametisse astumist maale tagasi minema ja seal ühe maapealse surma läbi tegema. Tema, Sarvik, ei armasta surma, sest selles on alati midagi rasket ja alandavatki, mistõttu ta tungivalt soovitab mul mõistlik olla ning peavalvuri ülesanded otsemaid enese peale võtta.

Mis ta nii palju plagiseb, mõtlesin ma vihaselt ja hakkasin oma täie-liku ükskõiksuse märgiks vilistades küünealuseid puhastama.

«Miks te siis siia üldse tulite? Et Põrgu maatasa teha või?» küsis ta nüüd juba päris irvisui.

Ja siis tundsin ma järsku, et ei aita siin paljast jõust ega ülbusest ühtigi ning et nüüd pean ma mõistma ka sõnavõitluses millegi nupukaga lagedale tulla. Lasksin Eestimaa oludel vaimusilma eest läbi voolata, mõtlesin nii, et higipull laubale kerkis.

«Ei hoopiski!» alustasin ma kindlalt ning palusin end Sarvikul mitte päris lolliks kah tembeldada. Põrgu on rikas paik ning mitmelgi alal on

siin üht-teist korda suudetud saata; siiski näen ma, et Põrgu mitte igas asjas uue ajaga sammu ei pea: mina olen kuningas, kuid pean tähtsamate otsuste tegemisel alati vanematekogu ja usaldusmeestega nõu; kus on aga Põrgu vanematekogu, kes kõigi lihtsate inimeste mõtteid ja soove, mida usaldusnõunikud oma abimeestega üle kogu maa kokku on korjanud, isekeskis arutaksid? Võib Sarvik sellele vastust anda?

Nagu ma näen, tuleb see küsimus talle koguni ootamata. Kui nõnda, siis peab küll arvama, et Põrgus piiramata isevalitsus kehtib. Piiramata isevalitsuse ajad on aga mööda minemas ja sellepärast teen mina, Kalevipoeg, selles paigas ja sellel tunnil Põrgu pärisperemehele pühalikult ettepaneku, et seni kuni siin veel uuele ja ajakohasemale korrale üle pole suudetud minna ega oma valitsust luua, mis loomulikult toetaks ennast Põrgu kõige laiemate rahvakihtide austusele, jah, seni kui seda kõike veel pole, oleksid Eestimaa kuningas ja vanematekogu lahkesti nõus põrgulisi avitama ning neid oma kaitsva tiiva alla võtma; iseenesestki mõista säilitatakse Põrgus esiotsa Sarviku võim ja ma võin lubada, et maksud, mis meile valitsemisabi eest maksta tuleb, ei saa mitte liialt suureks paisutatud.

See ühe hingega mahaparistatud hirmus pikk ja keeruline jutt kukkus mul vist üsna kenasti välja — igatahes vaatas Sarvik mind viivu väikese imestusega, misjärel ta silmad lõbusalt ja kelmilt hiilgama löid.

Ta avaldab tänu sellise suuremeelse ja austava ettepaneku eest, ka ei saavat ta tunnustamata jätta kaunist ja rahvusvahelises diplomaatias tunnustuse võitnud argumentatsiooni paindlikku esitust — see kõik tegevat talle palju ning igakülgselt rõõmu, siiski on ta praegu sunnitud minu esildisele eitavalt vastama. Põhjuseks olevat Põrgu vabalinna *status quo*, mille vastu astuda ta ei tohtivat. Ka lõhnab Põrgu allutamine ühe rahva haldusesse veidike šovinistlikult. Põrgule peaksid olema kõigil rahvastel võrdsed õigused nagu Taevalegi. Üks naatsaretlane olevat selle printsiibi eest koguni elu andnud. Nii et mõelgu ma siiski veel oma ettepaneku üle raasike järele.

Muidu oleks ju Eestimaa protektoraadi alla sattumine igati mõeldav küll ning võiks ka kohaliku elanikkonna seas heakskiitmist leida — just sellepärast, et Põrgus olevat eestlaste protsent õige kõrge ning ületavat isegi mitmete suurrahvaste vastava näitaja.

Sarvik vajus viivuks mõttesse ja nii sain minagi — elu pikimast etteastest veel uimane ja väsinud — natuke aega, et Sarviku sõnavoolu ivale lähemale jõuda.

Kuigi meil on erinevad soovid, jätkas Sarvik, kordab ta siiski veel oma eelmist ettepanekut, rõhutades eriti seda, et põrguvahi ametis oleks mul võimalus ka Eestimaale kasu tuua — ikkagi omamees väervas . . . Teiseks tahaks ta esile tõsta asjaolu, et nüüd, mil ma peale kehajõu ka vaimujõu arendamisele olen tõsiselt mõtlema hakanud — ja seda olevat üsna selgesti näha! — tuleks Põrgu miljööd mulle eriti kasulikuks pidada. Kas ei annaks ma talle siiski sel kohal ja sel tunnil oma jah-sõna?

Ta vaatas mulle tõsiselt otse silma sisse ja ootas natike. Raputasin jälle pead.

Sarvik ohkas: ta mõistab, et mul on seekord veel hoopis teised eesmärgid. Siiski jääb ta lootma, et ma tulevikus, väikeriigi kuninga põlvest lõplikult tüdinuna, talle oodatud nõusoleku annan. Nüüd aga oleks ta

valmis minu esialgsele soovile vastu tulema: kui see mulle lõbu pakub, võivat me kohe maadlema asuda.

Ta ulatas mulle lahkesti klaasi tuttavahaisulist rammurohkendajat. Kui ma kõhklema lõin ja imemärjukest tahtsin ära põlata, seletas ta mulle, et ma seda siiski mitte ei teeks; vabanduseks ütles ta, et tema, Sarvik, minust palju vanem mees on ning seepärast juba lõplikult ning peast jalatallani printsiiibiks või põhjasmõtteks saada on jõudnud, kõrgeaulisel Kalevipojal olla see pikk tee nooruse, ei muu pärast veel üsna hakatusejärgus.

Sarviku jutul paistis õiglane arvestamist väärt põhi olema ja eks ma siis pruukinudki salarohku, mis mu musklid kohe rammust kipitama pani.

Läksime oma eelmisele jõukatsumise platsile, surusime aumeeste kombel kätt ja alustasime maadlust, mis, nagu üldiselt teada, kestis tervelt seitse ööpäeva. Isand Kreuzwald, kes mitmed asjad arusaadavatel põhjustel kirja panemata jätab, on igatahes selle võitluse kaunite võrdlustega üles tähendanud: meie veri olevat tunginud küünte alla, sinipaisul sõrmedesse, me olevat teineteist tõstnud ja langetanud

«Müta-mäta! maha jälle,
Mis kui Kõue kargatused
Põldusida pörutasid,
Kaljusida kõigutasid.»

Kalevipoja osavust Sarviku pitsitusest väljaväänlemisel on kõrvuti seatud angerja omaga. Minu kanguse allakriipsutamisega avaldatakse aga ka Sarviku jõule kiitust, sest eks kestnud jõuproov ju nädalapäevad.

Ühel väikesel hingetõmbamise vaheajal — neid pidime paar tükki siiski pidama — juhatas Sarvik mind imelise peegli ette. Et sellest meie muidu üsna täpses rahvaeeposes mööda on mindud, siis luban ma endale siinkohal üht teist auväärt allikat kasutada, kus kaunikesti sellelaadiline sündmus kirjas on:

«Ei terve aasta rohkem anna
kui siin nüüd tunni jooksul kuuled, näed.
Sa kuuled vaimukoori viisi,
näed kauneid pilte, imehiisi...»

lausus Sarvik.

«Mis näen ma siin? Kes on see jumalanna,
kes nõiapeeglist vastu vaatab nii?»

Ma ei uskunud esiotsa oma silmi ega tundnud tuttavat ja kallist näolappi kohe äragi.

«Kes see on?» imestas ka Sarvik. «See pole ju üldse Margareta moodi...»

«See on Linda! See on mu kallis emake!» hüüdsin ma rõõmsasti.

Sarvik silmitses mind imestades ja ütles siis minu vaimupuhtuse kohta mõned kiidusõnad; selles peeglis pidada õige harvasti lihast ema nähtama.

«Ma tunnen, et mu jõud kümnekordseks kasvab. Hakkame jälle peale!» hõiskasin ma ning sasisin Sarvikul rinnust kinni. Ema pilt andis mulle jõudu, ja äkitselt oligi põrguvürst seliti maas.

«Oh mis meeldiv maadlus see oli,» ähkis ta. «Tore mõelda, et tulevikus on meil hea võimalus sinuga koos kehakarastamisrõõmusid maitsta!»

Võit tegi mu päris ülemeelikuks ja ma küsisin Sarvikult, et mis ta, mees, sellest arvab, kui ma ta nüüd hoopistükkis raudu panen.

Sarvik ütles, et köietamine polevat laita mõte ja kui see mulle lusti peaks valmistama, siis lasku ma aga käia; juhatas mulle koguni kätte, kust ma ahelaid leida võin.

Köitsingi põrguvürsti, kes seda vagusalt sündida laskis, kinni ja pilkasin teda:

«Ära lase. leinalindu,
Kammitsjalgel kukekene,
Aega minna igavaksi
Vangipõlves valvatessa!
Õnni teinud õigus-otsa,
Annud võidu võimsamale.»

Sarvik naeratas leebelt ja soovitas mul võitluse tasuks paar kotti kulda maale kaasa võtta.

Kui ma juba maale tagasi pöördumas olin, ulatusid mulle kõrvu Sarviku viimased sõnad: «Tõesti, mina ütlen sulle: «Hommepäev pead sa minuga Põrgus olema!»»

XVIII

Kalevite kuulus poega
Istus seltsis sõpradega
Käratelles kamberissa,
Laskis aga löksatelles
Lustilaulu lendamaie:
«Joogem, joogem, vennikesed!
Hullakeme humalassa . . .»

Kuidas küll Kalevipoeg, kellel ju küllalt aega on olnud humalaviha kurja toime üle järele mõtelda, nüüd jälle oma hinge joomakuradi meelevaalda usaldas, võib mõistlik lugeja eneses küsida. Ja kui ta just parajuslane pole, leiab ta mu kergele meelega vabanduseks ehk selle, et joomapeoks oli tõsine põhjus: Sarvik sai ahelatesse pandud, Põrgust on tagasi tulnud, neli kullakotti turjal — küllap võttis tänulik eestlane oma kuulsa kuninga rõõmuhõiskamisega vastu. See kõik oli nii küll, aga pummeldama kihutasid mind veel teisedki tundmused.

Kui ma oma päka jälle kodunurme mullakamarale toetasin ning mu süda õigusega rõõmus oleks võinud olla, hiilis Kalevipoja rinda ootamata kombel iseäralik rahutus. «Tõesti . . . hommepäev pead sa minuga Põrgus olema!» helises mul kõrvus Sarviku ütlemine või ettekuulutus ja kallas mu õnnekarikasse kihvti. Ja, imelik, see kihvt ei olnudki nii väga mõru. Äkitselt paistis mu riik mulle kitsas ja ta majad madalad. Ma olin ju küll Sarvikuga vägikaigast vedanud, aga vististi kehtib sellegi kohta lausumine, et: «Annad kuradile sõrme, võtab ta terve käe . . .»

Miski ütles mulle, et Sarvik ei valetanud, kui ta ennustas mu vägilaseteekonnale varstist lõppu. Kas ma kartsin surma? Ei, mitte enam

kui teie; mulle tegi muret rohkem see, k u i d a m o o d i mul surra tuleb. Ehk ma küll ladina keelt ei mõistnud, teadsin ma ometi, et «*Finis coronat opus*». See mu surm peab uhkelt välja kukkuma ega tohi mingil juhul kahju teha mu heale vägilaseniemele. Õige rahvuskangelane ei tohi langeda teistest rahvastest vaenlase käe läbi, sest ta peab kõikide teiste rahvaste kangelastest üle olema. Hädapärast võiksin ma hukka saada mõne kurja salajase vandenõu ohvrina, aga kust sa sedagi võtad. Pärast teist põrguskäiku sai mulle osaks kogu rahva ilmlõpmata imetus ja jumaldamine. Pruukis vaid kellelgi mu nime suhu võtta, kui juba algas üleüldine hõiskamine ja puhkesid kauakestvad kiiduavaldused. Ikka: «Viru veri ei värise!», «Kalevipoja eestvedamisel lõplise võiduni välja!» Ja nõnda edasi.

Ka mu ihutervis oli suurepärane. Kuulasin südant, koputasin läbi kopsud-maksad — ehk on kusagil mingi salatõbi peidus. Ei ühtigi. Kalevipoeg oli terve kui purikas!

Nüüd peaks vist aru saadama, miks ma õllekannust lohutust hakkasin otsima. Peale kaotatud meelerahu kannustas mind takka ka veel salalootus, et ehk tabab mind joomalaua taga soome sepa poja saatus. Kui veel mõni lähematest sõpradest mu vastu käe tõstaks, jääks loole minu vabanduseks alatusehais juurde... Nagu seesamune kuulub ütlemine, et: «Ka sina, Brutus...»

Aga ei läinud mul ka norisõnu appi võttes korda riidu sütitada — sõpradel olid minuga koguni teistsugu plaanid:

«Kunglas kasvab kodukanu,
Neitsikesi neljakeste;
Läki lindu püüdemaie...»

Nad sõgedad soovitasid mul linnukestega jahmerdama hakata! Vägisi taheti must naisemees teha.

Ma ei saanud neile ka otse näkku öelda, et minu jaoks ep ole pärast keskmise põrgupiiga Olevipoja kodukanaks saamist enam maailmaruumis armastuse õhkagi. Nii pidin ma siis jutu õllerõömule tagasi keerama ja aina mõirgama:

«Kõristagem kannukesti,
Vahtu maha viskanessa,
Siis saab õnne õitsemaie!
Armsam aega algamaie!»

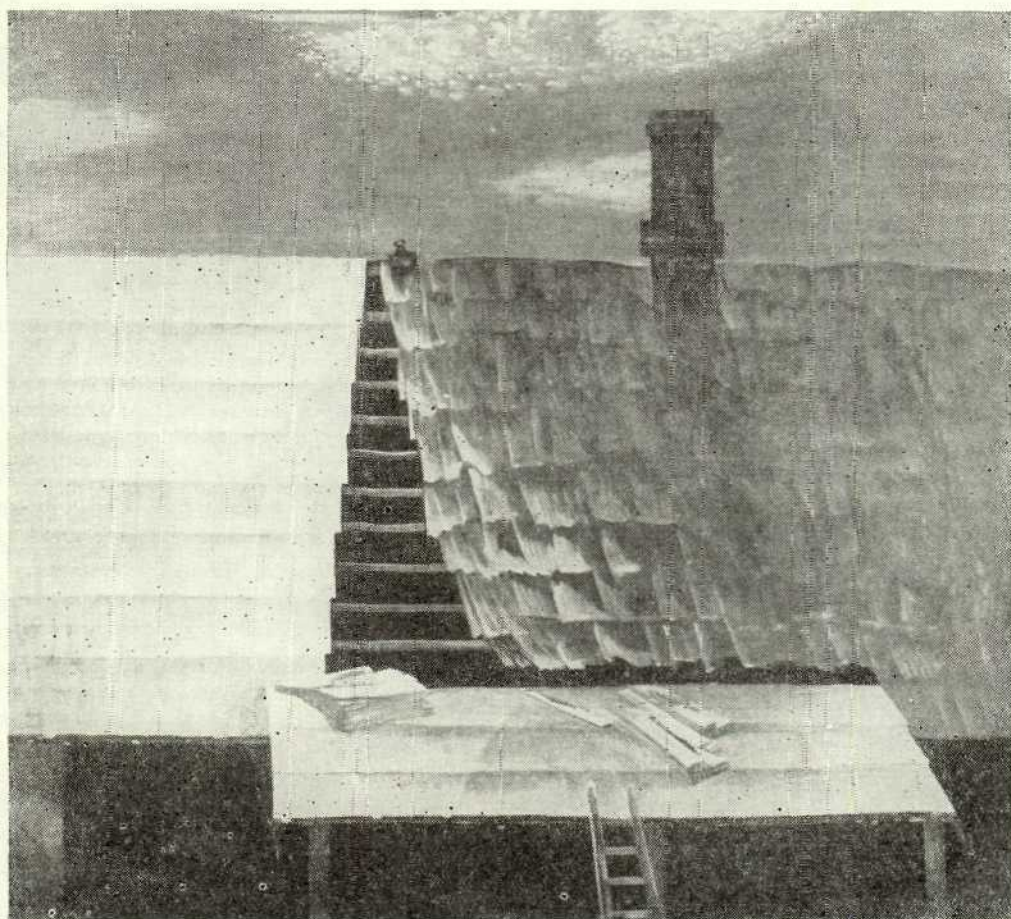
Pummeldasime ööd ja päevad, pummeldasime juba nädalate kaupa, ja kui ma ühel kuuvalgel neljapäevaõöl joomalauast tõusin ning õuele jooksin, et lõhkevat magu suu kaudu tühjendada, ilmutas end mulle Kurat.

«Lase aga käia! Viinasurm ju kah surm...» ässitas ta mind naerusui. Viinasurm!

Ei, see on liiga jäle!

Ei jõua viinasurma surnud kangelane kooliraamatusse — temaga hakatakse hoopis lapsi hirmutama...

Ehmatasin ennast tükk maed kainemaks. Kui ma tuppä tagasi jõudsin, ütlesin sõpradele kindla sõnaga, et seks korraks saab joomapidu lõpetatud. (Kui sulle, kallid lugeja, kunagi Kurat end viinavõtmisel peaks ilmutama, siis tee ka sina nii.)

Nikolai Kormašov

Katus (Õli) 1971

Tuli välja, et oligi viimane aeg pidu katki jätta: kui ma end pärast ööpäevast magamist enam-vähem klaari peaga jälle jalule sain, kihutasid kohale käskjalad ja kuulutasid, et taas on vaenuvanker veerema lükatud ning raudmehed meie randa jõudnud. «Äkki said nad kuulda,» mõtlesin süüdlasena, «et kuningas sõpradega pikka pidu peab?»

Andsin kohe käsu, et mu kaaslased koos oma meestega järgmisel hommikul täies varustuses kohal oleksid, ise aga vankusin, muremõtted peas, öösse. Kas tõesti tuleb mul meie igipõliste vihameeste, va raudrüütlirajakate mõõga läbi langeda? Mida peab sellest küll eesti rahvas arvama?

Jalad viisid mind isa hauale. Kuu valgustas kalli taadi kalmu, mida kullerkupud ja sinililled õiteilus ehtisid. Ei palunud ma sel korral juhatust ega õpetust, lihtsalt seisin niisama ja vaikisin...

Vingel lained veeresivad,
Ohkel tõusis tuulehoogu,
Kurba näitas kaste-kuube,
Pisarpilul pilve silma.

XIX

Minu ajaline elu, kallid sõbrad, hakkab ümber saama. Mälulaekad, mis ma tõe huvides teie jaoks lahti olen tõmmanud, et sinna igauks saaks pilku heita ja et mind mitte valehäbis ei süüdistataks, on juba läbi puistatud ning ainult viimases neist leidub veel paar sopikest, kuhu me koos pole sisse vaadanud. Samune, et:

«Tutu-lutu, tutu-lutu!»
Hüüdis Kalevite sarvi;
Mägi märkas, metsa ärkas,
Tuulehoog jäi tukkumaie,
Merekohin mõtlemaie,
Kaljud kohkel kuulamaie
Kalevite kutsumisel.

Ma näen ennast valgel hobusel vägede ees lahingupaigale ratsutamas. Sõda on vägilase töö ja eks iga mees ole oma õige ameti juures kena. Ma olen vaadanud seppasid alasi taga hõõguval raul haamreid tantsitamas ja kändjat kevadist musta mulda sahkamas — nad on olnud mu silmale kaunid. Mind võidakse süüdistada narris upsakuses, aga kui ma nüüd möödanikku meenutan ja end ratsul kihutamas näen, pean ma mõtlema, et sinna — hobuse selga ja vägede etteotsa — sobisin ma tõesti. Kui mehel on peos mõök ja ratsmed, siis pole aega muretseda, et kuhu oma suured kohmetud käed panna; kui ta pöörab pilgu kaugusesse, kus teda võib-olla surm ees ootab, siis helgivad ta silmad tõsiduses ja ülevuses.

Nüüd, kus ma jälle kannad hobuse sapsudesse võisin suruda, ei tulnud mulle sobiliku surma mõtted enam pähegi. Näe, minu rahvas jätab oma poegade, kes end meelediklalt sõjaväljale minema asutavad, pidulikult jumalaga; Kalevipoeg, ole oma sõdalaste vääriline!

Tutu-lutu, tutu-lutu!
Hüüdis Kalevite sarvi...

Imetledes vaatasin ma oma rahvast; on siis kerge emal poega või naisel meest vaenuteele saata, kuid nad võtsid oma muret otsekui au.

Ema vaalis valget särki,
Isa ehiteles hoosta,
Onu seadis sadulada,
Küla küüris kannukseida.

Ei heidutanud mind nüüd enam omaenese saatus. Peaks saatus ainult neid tublisid noori mehi võimalikult vähem lahinguväljale surnult maha jätma!

Kui sõdalased olid kokku tulnud, andsin neile ühe päeva puhkuseks ja teise ettevalmistamiseks — kõik peavad ära õppima, kus on raudrüü nõrgad kohad, ega midu umbes tohi rüütlitega taplusesse minna. Kolmanda päeva koidu ajal ratsutasime vaenlaste leeri alla.

Kohe kui meie vägede lähenemist märgati, hüppasid raudmehed oma kentsakalt polsterdatud hobustele, ning lahing algas.

Ajalookirjutajad leiavad sõjapiltide ülesmaalimiseks palju kauneid sõnu. Kui mu noorpõlve arvamised nendega päris kokku langesid, siis nüüd panin ma endamisi imeks, et vanema mehe jaoks on sõda oma ilust palju kaotanud. Kui ma mõnel vaenuväe sõdalasel jälle pea maha olin raiunud, ei täitnud see mu südant hoopiski endise joovastusega; juhtus aga langeja noorem mees olema, võis mul teisest koguni hale hakata.

Just loojaku eel sai Sulevipoeg surmahaava. Vapper mees langes hobuselt nagu niidetult ja tema viimasteks sõnadeks oli palve, et kannaksin hoolt ta naise ja laste eest. Küll püüdsid targad Sulevipoja verejooksu sulgeda, kuid punane elumahlake ei kuulunud lausujate käsku. Polnud abi ei salvist, mille keetmiseks oli võetud üheksat rohtu, ega salakombel keerutatud nõiasidemetest.

«Miks ei olnud see mina?» mõtlesin ma ja tormasin veelgi vihase-malt lahingusse. Öhtupimeduses hakkasid raudmehed taganema, me lõime põgenejad pihuks-põrmuks, ja jälle oli haljal murul surnupäida sadadella, liikmetükke tuhandella.

Lugesime ellujäänud üle ning ma tahtsin nad juba võiduteatega kodudesse tagasi saata, kui toodi halb uudis: raudmeeste kannul on meie piiridesse ilmunud

Perekaida pohlakaida,
Tappejaid tatarlasi,
Lipukese litukaida.

Ainult paar päeva saimegi puhata, kui taas algas sõjatants. Pigistasin hambad risti ja tormasin kartmata kõige palavamasse lahingumõllu, kuid surm läks minust jälle mööda, ei võtnud mind piik ega mõök. Kas tegi Sarvik minuga tõesti paha nalja?

Rahvasuu räägib, et see meie võiduga lõppenud lahing kestnud tervelt seitse päeva. Võib-olla oli nii tõesti — ei mul olnud aega päevi lugeda.

Ent toogi lahing ei jäänud viimaseks. Kui juba kord viltu kiskuma hakkab, siis kisub aina edasi.

Minu elu viimane lahing, mille pärast mul peale surma suurel hulgal etteviskamisi on tulnud kuulata, sai maha peetud idanaabritega. Mind

on selle sõja pärast rängasti teotatud ning põikpäiseks ja tõlbiks riigimeheks nimetatud; kuidas ma rumala oina kombel ometi ei mõistnud, et vene rahvas mulle hoopis sõbrakätt tahtis ulatada, hurjutavad tagantjärele targad...

Enese vabanduseks võin ma niipalju ette tuua, et sel ajal kraaklesid venelased ju isekeskiski tihtilugu ja suure vihapõlemisega (seda kurdab laulik ka vürst Igori sõjaloos, kust igamees seda lugeda võib), kuidas tohtisingi siis mina arvata, et neil meie vastu kogunisti soojemad tundmused rinnas hõõgusid? Ei olnud mul sellest õrna aimu ja nii lõin ma, narr, idanaabri sõjamehed rumala peaga ja ilma asja põhjalikumalt järele katsumata mättasse ning olin selle üle veel uhke pealegi.

Võit oli meie päralt, aga õnnetused polnud sellega ikka veel lõppenud. Kui me kolmekesi läksime ähkides ja hingeldades ning higi pühkides

Loigukesta luurimaie,
Kust saaks keelekarastusta,

leidsime lõpuks küngaskõrgete kallastega järvekese.

Alevipojal oli seljas raudrüü, mille ta oli võtnud raudmeeste langedud pealikult, ja kui mees kummardus järvest janu kustutama, libises ta — see pilt on mul selgesti silme ees — ja kukkus karsumdi! järve. Raske raudrüü kiskus mehe otseteed põhja. Tõusid suured mullid, ja enne kui me appi jõudsim, oli kangelane ülepeakaela mudasse vajunud. Vedel pori sai hauaks mehele, kelle teened eesti rahva ees on suured ning keda ial ei unustata. Puhas mälestus Alevipojast jääb sajanditeks elama meie kõikide südamesse.

Kaua seisime me Olevipojaga järve kaldal. Ma vaatasin porisesse vette ja mu küüned puurisid peopesadesse; mina olen ikka elavate kirjas... Miks pean mina nägema, kuidas mu kallid sõbrad üksteise järele surma lähevad?

Meie jalge ees oli Alevipoja haud, selja taga lebasid lahinguväljal sajad tapetud noored mehed. Päike kuldas nende vikerkaarevärviliselt helkivaid sisikondi, lustiliselt vulisesid punased vereojad ja äraraiutud pead naeratasid mulle pilklikult vastu. See kirev pilt oli kõlvatu oma värvipillerkaaris ja täitis mu südame süü- ja kahetsustundega. Kas saab valitsejat pidada targaks poliitikameheks, kui ta sõdib järjepannu kõigi naabritega? Isegi perekad pohlakad, litukad ja tappejad tatarlased taipasid oma jõud kokku koondada ning meid ühel meelel rünnata. miks ei mõistnud mina endale liidumehi leida? Pea käte vahel, istusin murumättale ja mulle sai äkitselt päevaselgeks, et ei sobi mina sel uuel keerulisel ajal enam riiki juhtima. Ei ole mul modern-aja riigimehe annet!

Minu kõrval seisis Olevipoeg. Vaatas temagi murepilgul Alevipoja märga hauakohta ja ta palgehabemesse oli paar pisarat kinni jäänud. Palju kordi on see tubli mees mulle head nõu andnud, aga mitte alati pole ma teda kuulda võtnud. Paistab, et tema oskab ajaga paremini sammu käia kui mina...

Vajusin mõttesse.

Juba ammu olin ma tähele pannud, et Olevipojal on noorte hulgas palju austajaid: ta läheb kaasa muutuva riidemoe ja eluviisiga. Näe, mina olen jäänud truuks oma pasteledele ja takusele särgile, ent tema leiab just praegu taskust selle haralise asja, mida kammiks kutsutakse, ning soeb väarikalt ja häbenemata oma laubalangelenu tukka. Ja ime-

lik — kui teda vaadata, ei tulegi naer peale. Ja nüüd võtab ta taskust veel ka kaasaskantava kaltsu, mida naised taskurätikuks nimetavad, pühib sellega silmamärga ning nuuskab nina. Olevipoeg saab sihukeste peente värkidega kenasti toime! Kas ei pea arvama, et ta ka riigi valitsemise kunstis minust eespool võiks olla? Kui ehk anda sellele kõrgele riiginõumehele veelgi suurem voli kätte? Kui... kui õige ülendada ta koguni kuningaks?!

Ja kohe, kui see mõte mulle pähe kargas, tundsin ma, et nii ongi õige. Mina ise võiksin aga lõpuks ometi aukoormast hinge tõmmata ja mul jätkuks aega, et mitmete asjade üle korralikult järele mõelda. Võib-olla võtaks mu hinges pakitsuse asemel maad kindlus ja rahu... Laanevaikus, kasin elu ja looduse imevägede uurimine... Oh, kuidas ma seda kõike äkki ihaldasin! Mis troostiv ja magus oli see lootus!

«Valitsele Viru valda!»

alustasin ma ja mu hää katkes suurest liigutusest. Olevipoeg pööras end aegamisi minu poole. Ta ei saanud veel millestki aru.

«Valitsele Viru valda,
Rahupõlves rahvakesta,
Armukäella alamaida,
Ole ülem õnneline,
Õnnelikum kui ma olin!»

«Kallis kuningas,» sosistas ta. «Kas sa mõistad ise ka, mida räägid?»

«Mõistan, mu sõber, ja laususin seda kõike täie teadmise juures. Sinu, Olevipoeg, tahan ma Eestimaa kuningaks tõsta. Sa oled kuningas tänasest päevast peale ja jääd selleks oma ajaliku elu lõpuni!»

Ma lõin pilgu maha ning lisasin tasemini: «Ja sinu naine saagu Eestimaa Majesteediprouaks! Ja sinu lapsed, teie ihusugu, kellest ma tahaksin, et neid palju oleks, saagu meie kalli kodumaa troonipärijateks!»

Olevipoeg laskus põlvili, aga ma tõstsin ta otsekohe üles. «Ei pea selle rahva kuningas kellegi ees põlvitama! Ja nüüd ole vait! Ma ei taha kuulda ühtki tänusõna. Ja, Sarviku nimel, ära vahi mind niimoodi, sa kuradi tõhk!... Tõnn tikub peale...»

Üle välja tuhis kerge tuul ja tõi meie sõõrmetesse algava sügise lõhnu.

Ma astusin laande ja puud tegid mulle teed.

Olevipoeg vaatas mulle järele, silmad märjad ja suu poolavatud, nagu tahaks ta midagi hüüda.

XX

Sealap, võõrdund vaatja silmist,
Elas Kalevite poega
Vaese mehe vääriliselt...

Kas tõesti on see mees vägilane ja endine kuningas? oleks küsitud minu kasinat ja kombelist elu nähes uskumatult. Ma ehitasin endale okstest onni, mille katuse vahelt öösiti tähed sisse sirasid.

Kui tore on vaadata taevasse, sõbrad, ja mõelda Looja maailma imepärasuse üle. Näe, su käele ronib väike sitikas, liigutab oma vuntse ja pööratab punnsilmi. Ja siis lööb ta ootamatult tiivad lahti ning ongi juba minema lennanud. Kuhu? Miks? ... Lihtsat metsalillegi võid sa kaua vaadata ning aru pidada, miks ta just selliseks on loodud, nagu ta on.

Toredad on õhtud laanevaikusel, kui häälitseb kiivitaja ja tiibade rabinal lendavad üle su onni pardiparved.

Inimesele on vähe tarvis.

Neil üksindusepäevadel tegin ma oma möödaläinud eluteest kokkuvõtet. Ei saa öelda, et seal oleks olnud palju tegusid, mille üle ma võiksin puhast, rikkumata rõõmu tunda, aga mind trööstis teadmine, et enamaltjaolt olid mu hakatused ette võetud puhta südamega. Ehk ma küll tihti eksituse sisse olen langenud, on Eestimaa minu valitsemise all siiski pikal sammul edasi läinud.

Pimedatel äikeseöödel, kui taevas väävlikarva piksenooli välgutab ja kõuemürinal oma väge kuulutas, mõtlesin ma inimese paigast ja kohusest looduse ilmvõimsuse ees. Ma hakkasin aru saama, et igaühel — ka kangelasel ja kuningal — on tema piirid, tema algus ja ots. Ja see äratundmine ei teinud mind mitte kurvaks, vaid andis isegi hingekosutust.

Tihtipeale tulid mulle meelde ka soome sepp ja tema poeg, kelle ma ülekohtuselt tapnud olin, kuid teadmine oma süüst ei surunud mind hirmust küüru, et taeva palge all halastust nuruda. Ei, ma olin selle kurja teo eest nõus nuhtlust kandma, veel rohkem — ma koguni ootasin seda. Raske on leida nime neile keerulistele tundmustele, sellele ootuse, kartmise ja igatsuse segule, mida minu iseloomus esimesena vist Schultz-Bertram on märganud: uuemas eesti keeles on siin pruugitud sõna «lunastus». Ja ma mõtlen, et selle lunastuse ja õiglase kohtu ootamine ning kindel usk nende peatsesse kätte jõudmisesse olid peamised tungid, mis mind ennast kasinusele, paastumisele ja puhtale elule käskisid pühendada.

Ühel päeval — kuidagiviisi ei saa seda ilusaks päevaks nimetada — seisis minu metsakodu lähel kolm raudriides võõramaalast. Viletsas eesti keeles teatasid nad, et mõistavad hukka rahva, kes on saatnud oma kuulsa kuninga eksiili tema täies mehejõus. Nad on näinud mind mõõgavõitluses ning imetlevad mu head kooli, mis pole päriselt küll ei itaalia ega prantsuse oma — liiga tihti nimelt lõpetab Eestimaa ekskuningas võitluse oma kasuks *coup d'épée* asemel hoopis vastase tagumendi suunatud vägeva *coup de pied'ga*,* kuid nad peavad mõõnma, et minuväärset vehklejat pole kultuurrahvad seni veel kohanud. Nemad kolm oleksid nõus minu suurele jõule lisama oma suure tarkuse, nii võiks meie liit lummata maailma ettenägemata vägitegudega. «Löö meiega liitu ja me heidame alla kogu maailma!» lõpetas kolmest raudmehest kõige vanem.

Ei meeldinud mulle nende meeste alp jutt ja võimuhimulik silma-vaade.

«Miks tahate te maailma alla heita?» küsisin ma. «On siis teie meelest allaheidetud ilm kenam kui allaheitmata? Vaadake oma südamesse, mehed, ja suruge seal maha rumal auahnus — ainult sel kombel leiate teie tõelise võimu ja rahu.»

* *Coup d'épée* — mõõgalööki; *coup de pied* — jalahoop. (Kalevipoja märkus.)

Raudmehed vaatasid mind uskumata pilguga ja podisesid midagi oma inetus võõramaa keeles. Ent mina ei tahtnud riidu ning laususin neile sõbralikult:

«Võtke parem istet haljal murul ja maitske koos minuga lihtsa mehe söömaaega. See tubli haug on püütud siitsamast vaiksest jõekäärust, oma leiva olen ma küpsetanud söödavatest juurikatest, suumagusaks võin aga teile pakkuda natuke metsmesilaste mett. Kõrvale rüüpame puhast vulisevat allikavett, mis rahustab teie kuuma ja kärsitut peaaju ning juhib teie mõtted õilsatele ja väarikatele teedele.»

«See pole enam mees, veel vähem väepealik,» irvitas noorim võõramaalane häbitundeta. «See on memm! Ju on teda vist lahingus mõõgaga ühte teatud kohta sorgatud...»

«Kalevipoeg, pea end vaos!» ütlesin ma endale.

Kalevite kange poega
Pööras silmad jõe poole,
Laskis laud lainetelle,
Selga petislaste poole —
Ega sahand sõnakesta.

Tasahilju õõtsusid kõrkjad õhtuses tuulehoos. Rahulikult ja kaunilt ujus pardiema poegadega üle vaikse vee. See üllas ja meelepärane pilt oleks mind kindlasti jahutanud ja ärritusest üle aidanud, kui mitte kolm raudmeest poleks pead kokku pistnud ning arutanud, et kas või juba ainult armu poolest tuleks sellisele p... kukkunud kuningale lõpp peale teha. Ning veepinna virvendavalt peegelpildilt nägin ma, kuidas üks neist haaras mõõga järele.

Nüüd pidi vagamees minu sees kangelasele alla jääma.

Üle hulga aja läks mul silme ees jälle nii tuttavalt punaseks ja mustaks. Enne kui ma ise aru sain, mida tegin, olin raudmehed tuttupidi pihku haaranud ja kõrist saati maa sisse ramminud.

Silmitsesin kurvast kolme liivast väljapaistvat peanuppu ja valasin oma kaotatud südamerahu pärast kolm pisarat. Ei suuda sa ikka ennast veel vaos hoida, Kalevipoeg! mõtlesin ma nukral meelel, jälle oled sa oma lootusi petnud...

Pugesin onni nagu peksasaanud koer.

Sellel ööl ei saanud ma kaua nahka silmale. Koidueelsel suikumisel aga ilmutas mulle end Sarvik.

«Sinu lunastus ootab sind Kääpa jõel ja tal on mõõga kuju. Mõtles Siegfriedi ja Achilleuse saatusele ja ole tugev!»

Ei teadnud ma tollal, kes need kaks meest on, aga põrguvürsti häällest kostis nagu kaastunnet.

Järgmisel hommikul asusin ma teele.

Mees peab minema oma saatusele vastu rahuliku meele ja kindla südamega. Läksin minagi üle sügiseste nurmede ja mu hing oli kerge. Puudelt langes kollaseid lehti, õhk oli sügisese karge ja taevas puhast ning külmsinine. Rändlinnud seadsid end soojale maale minekuks ja nende hüüatustes kostis kutse.

Mu jalad kandsid mind truult sellel nendele viimaseks jäänud teekonnal tuttava jõesopi poole. Jälle nägin ma oma mõõka — ta sädeles põhjaliival kuidagi eriliselt... Mulle tundus, nagu polekski see mõök, vaid elav olevus.

Aimasin juba, mis peab sündima, kuid ei olnud mu südames kartust. Heitsin viimse pilgu üle oma riigi. Tuul vakatas, puud seisid norus, kogu loodus nagu hoidis hinge kinni.

Ja siis, ootamatult löi kõik korraga heledaks ja kuldseks: see oli päike, mis pilve tagant välja tuli ja Eestimaa sügise oma pehme valgusega üle kallas.

Ma astusin vette. Pehmelt haaras see ümber mu niuete.

Ja siis... Ei, see polnudki raske...

Vaikis verevoolamine,
Süda tuksul seisaneke;
Siiski Kalevite silmad
Sirasivad selge'esti
Taevataadi tubadesse,
Vanaisa kamberisse...

XXI

Ma kippusin vist raasike ilutsema, mu kallid, kuid ärge mind hukka mõistke: keegi teist pole pidanud kirjutama oma surmast ning seepärast pole te saanud järele katsuda, mis tundmus seda teha on.

Agas mingem nüüd jälle edasi! Lõpp ei ole teps mitte kaugel, ja sellel, kes juba üle koera on saanud, ei passi ka mitte tema eksterjöörü tagumise otsa ehk hänna peale komistada.

Kääpa jõe liivane põhi on viimane, mida ma selgesti mäletan. Sealt edasi hargnevad juhtumised on mu mäluashtlites hoopis udusemad ja suurelt osalt üsna auklised.

Siiski arvan, et järgmiseks sattusin ma ühte ilmatu suurde ja uhkesse vaekotta, kus mind kohe hoolega mõõtma ja kaaluma kukuti. Peale minu ootas seal järke hulk teisi surelikke, kes aga seda toimetust miskipärast määratu kartuse ja värisemisega pealt vaatasid. Nii palju, kui ma mäletan, ei tundnud mina küll miskit hirmu. Mu surm ja lunastus oli lõpuks ometi käes — ka ei saanud mulle seda mitte häbiks pidada — ja see kõik tegi meele rahulikuks ning rõõmsaks.

Panin suuresti imeks, et kaalukoja peajuhataja naisterahvas oli, ilusa kujuga pikk ja sirge emand. Oleksin kangesti ka ta silmnägu näha tahtnud, aga selle oli juhatajanna peenest riidest musta looriga poolenisti kinni katnud. Kooliharidust saanud lugeja vist juba mõistab, kes see tähtis antropomeetrinna oli, kelle ees ma vagusasti seisma pidin, mina aga ei teadnud seda hoopiski mitte. Küsisin ühelt lähemal seisjalt mõodusellilt, et kuidas emandat ka kutsutakse ja kas ta seda silmarätti muidu uhkuseks kannab või ehk häbeneb ta mõnd armu või muud iludusviga, kuid mulle ei kostetud selle peale musta ega valget. Üldse tehti ses kaalukojas oma tööd suure tähelepanemisega ega lobi-
setud muidu tühja.

Hakkasin pikapeale aru saama, et kõigil neil askeldamistel mitte üks teadusline eesmärk ei ole... Milleks teiste aega viita, mõtlesin ma ja ütlesin juhatajannale selgel häälel, et minu edaspidist käekäiku pole vist mõtet nii väga kaaluda: mul Sarvikuga juba pool kaupa tehtud ja kui põrguvürst mitte valelike kilda ei kuulu, siis olla see, et ma Põrgusse lähen, ka kõrgemates instantsides kiitust leidnud. Uskuge või mitte, aga minu meelest kostis selle peale peene musta siidräti tagant

tasast naerupuginat. Ja siis... siis kukkusin ma nagu suurde põhjata kaevuauku.

Kui ma jälle meelemõistuse juurde tagasi tulin, kostsid mu kõrvu imeilusad pillihääled ja ma tundsin ninas lõpmata magusaid haisusid. Mis lugu see siis on? Ole lahke — ma olin Põrgu asemel hoopistükkis Taevasse sattunud!

Taeva suured helesinised, roosad, kuldsed ja... Ei! Ma ei tohi teie uudishimule siiski mitte kõiges vastu tulla. Ning ega surelikul sünni oma nõdra sulerootsuga Taeva au ja hiilgust puutada! Ütleksin ainult seda, et mind seal väga aupaklikult vastu võeti ja võõrustati ning et ma suurel hulgal vanu armsaid sugulasi-sõpru jälle näha sain. Minu üheks esimeseks tööks oli soome sepp ja ta poeg üles otsida, et nende käest andeksandmist paluda. Need kenad mehed ütlesid, et neil olla see minu julm temp juba ammu unustatud; sepa poeg andis mulle veel ka tasakesti mõista, et võib-olla tegin ma talle tema eluküünla kustutamise suure heateo. Saarepiiga ei ole, nagu näha, teps mitte Taevasse sattunud ja et tema süda sellal väga tolle piiga järele käis, siis — kes teab...

Kui mul separahvaga head suhted olid loodud, heitsin ma ennast täiel rinnal Taeva lõbude rüppe — neist ei tohi ma teile aga jällegi täpsemalt teadust anda. Igatahes algas nüüd üks otsata ja ääreta trall ja lillepidu. Kui ma aga sellel endale juba tubli tükk aega hea maitsta olin lasknud, hakkas mind siiski üks mõte vaevama: kuidaviisi praegast Põrgus elatakse-ollakse ja mida arvab peajuhatajanna otsusest Sarvik?

Põrgu ja Taevas on teineteisest karmilt ära lahutatud. See aga ei tähenda veel, et Põrgu sündmustest taevaliste juurde üht-teist läbi ei tilgu. Kui ma nüüd Põrgu asjade kohta huvi hakkasin ilmutama, sain kuidagiviisi teada, et seal lugu koguni halvasti minevat: keegi narr vägilane olla Sarviku ahelatesse pannud ja see ei kavatsevatki ennast nendest lahti päästa... Suur laga, laos ja peataolek valitseda Põrgus. Kuidas selle vürstiriigi käekäiku parandada ja mis ette võtta, selle üle pidada Taara taevalised targad nõudenõtkutuse nurgas juba pikka aega hoolega nõu.

Vaat sulle pauku!

Minu hingerahu oli nagu käega pühitud. Pärast pikka arupidamist ja julgusekogumist tulin ma otsusele, mis isand Kreutzwaldi arvamiseaga:

Võind ei võimsat vedelema,
Tugevamat jätta tööta —
Laiskel taevas luusimaie,

igas tükis kokku käib.

Läksingi siis ühel päeval Kõigevägevama juurde audientsi peale, pistsin talle käe pihku ja tulin välja palvega, et kas ta ei saaks mind kuidagi Põrgu teenistusse üle viia.

Te oleksite pidanud nägema neid suuri silmi, mis taevavanemad nüüd tegid! Ning sügav kergenduseohkamine pääses tarkade ja pühade meeste suust vallale. Polnud nad vist seesugust soovi enne kuulda saanud!

Iseenesestki mõista meeldib mulle elu Taevas väga, seletasin ma, et nad mu palvet mitte väärilt ei mõistaks, aga üks olnud see mina, kes

auväärt Sarviku-isandaga paha nalja tegi; ja peale selle on targemad pead (Kaarnat ma siiski ei nimetanud) juba ammu aru saanud, et Taevast ja Põrgut kaheks vastandliseks mõttekujutuseks tuleb pidada, mis aga siiski ühe terve kokku annavad...

Vägevad mehed kuulasid rõõmu ja imestusega, kui ma neile oma vaatevinkli ja kontseptsiooni ette kandsin: Taevas ilma Põrguta — see on täieline absurdum. Tuleb koguni arvata, et Taevas end sel juhul tütartaevaks ja tütarpõrguks peaks poolitama... Nii et seda, kui keegi Taeva ideelise sisu alalhoidmise nimel on nõus Põrgu teenistusse minema, ei maksaks nii väga imelikuks tahtmiseks arvata. Pealegi on neil siin Taevas tubli väravapealik lugupeetud Peetruse-isanda näol — olgu ta teenistus pikk ja kerge! — juba olemas, Põrgu aga minu teada seniajani ilma ustava läbilavalvurita. Kas poleks õige mind sinna saata?

«Luban töötada, et õigustan usaldust!» lõpetasin ma.

Terike aega vaikisid kõik.

Siis tõusis Kõigevägevam ja surus mul vaikides kätt. Minu palve tõendavat mu kõrgeid hingeomadusi, ütles ta meeleliigutusega, ja kui aus olla — teistsugune pole nendesugustel aga sünnis ollagi —, siis mõlkunud minu poolt praegu väljaöeldud mõte juba ka tema enda peas. Raskuste ette seadis neid ainult see, kuidas oma otsus mulle arusaadavaks teha. Nad nimelt kartnud, et ma võivat ehk suunamist valesi mõista, tõlgitseda seda kui oma isiku ebataevakohasusest johtuvat määramist.

«Meil on rõõm, et tegemist on sügavalt haritud mehega. Mitte alati ei orienteeru vägilased abstraktsetes küsimustes nii vabalt. Kalevipoja soov rahuldatakse otsemaid,» lõpetas ta.

Seejärel julgesin ma välja tulla veel ühe palvega: hobuse asjus. Kas poleks lugupeetud aumeestel võimalik kindlustada mind ratsuga? Taevas saab muidugi ka jalgadeta läbi, aga Põrgus on ehk teisiti?

Loomulikult võivad nad seda, öeldi mulle, ning äratavad ellu ükskõik millise hobuse. Palusin endale oma Vana-Valget, sedasama, kes sõidutas pulmast koju minu kalli emakese ja kellega koos alustasime mu kurvvalt lõppenud künnitööd.

«Sinu tahtmine sündigu nii Taevas kui ka Põrgus!» ütles Taevataat. Ja kanäe — minu kallid hobune seisis sedamaid siinsamas — kukkus siia Taevasse otsekuu taevast.

Nagu ma arvasin, tundis Vana-Valge mu kohe ära ja hirnatas rõõmsalt. Seejärel nuusutas ta Taevataadi taskut.

«Mis tore eesti tõugu raskeveohobune!» imestasid kõik. Taevataat aga ajas käe püksitaskusse, koukis seal veidike ning ulatas mu suksule peotäie taevakaeru.

Juba ma olingi oma Valge seljas.

«Õnnelikku reisi, Kalevipoeg, sina kange mees ja Eestimaa esmakuningas! Ole Põrgus tubli! Kui aga ükskord peaks algama aeg, mille sa selle järgi ära tunned, et siis kõik peerud kahel otsal lõkendama löövad, võid sa ette võtta väikese puhkuse reisi oma palavalt armastatud lapsepõlvemaale!»

«Kõike head ka sulle, Taevataat, sa täitsamees ja minu lugupeetud ning täisväärt Jumal,» vastasin talle väarikalt ning ratsutasin juuresviibijate käteplaksutamise saatel troonisaalist välja.

See, kuidas ma Põrgusse jõudsin, on saladus. Ütleksin ainult nii-palju, et mulle anti teejuhiks üks langenud ja hiljem meelt parandanud ingel — mustade vuntsidega mõnus mees, kes mulle oma elukäigust mitmeid peenikesi lugusid jutustas.

Põrgus võeti mind aga veel paremini vastu kui Taevas.

*

Vihik, millesse ma kõike seda Vana-Valge soojal ja laial turjal kirjutan, sai kaanest kaaneni täis.

Ei võinud ma ette arvata, et möödunud nii raske kirja on panna; mõtlesin, et pole midagi lihtsamat kui jutustada sellest, mida inimene on omal nahal läbi teinud. Ettevõtmine oli aga ütle mata keeruk ning hull ja ma kardan, kas sina, kallid eesti rahvas, mu kirjatööga rahule jäädk. Teiselt poolt tuleb aga tunnistada, et oma elukäigu raamatusse raiumine mulle nii mõnegi mõnusa tunni pakkus. Teie teaduseraamatuid uurides olen ma tähele pannud, et kirjamehed neid ikka kokkuvõtete tegemisega lõpetada armastavad. Et minu suleosavus, millega te nüüd tuttavaks olete saanud, üsna nõder on, siis paluks Kalevi-poeg seda vihku kah teadus-uurimistöö pähe võtta, sest nendele visatakse kohmakat sõnaseadmist õige harvasti ette. Ometi ei julgeks ma siinkohal hästi ka lõppkokkuvõtet tegema hakata, sest ei pea ennast selle töö jaoks veel päriselt küpseks. Siiski olen ma end harides arvama hakanud, et mitmed mu ettevõtmised just sellepärast viltu kiskusid ja lõrri läksid, et ma ei mõistnud, et lihtrahvas on see, kes ajalugu teeb, ning rohkem ülemalseisvate meeste, nagu Olevi-, Sulevi- ja Alevi-poja, juhatust mööda käisin.

Jah, aga eks minu eksituste üle mõista teie, mu lapsed, oma kõrgema kooliharidusega paremini õigust teha. Jätan selle teie tööks.

Õo on lõpukorral. Ma võtan oma sarve ning puhun põrgurahvale äratust. Vägev tutu-lutu, mida kord ka Eestimaa kuulda sai, kõlab Põrgu võlvide all. Vana-Valge aga väristab kõrvu ja näsib kaeru edasi.

Taevataat rääkis midagi peergudest, mis ükskord kahest otsast põlema peavad lööma — mine tea, ehk tulen teid tõesti veel vaatama...

Selle ajani aga kallist rahu, mu armas eesti rahvas!

7. juuni 1970 — 3. november 1971

Taevalaen

On kerged olnud mulle minu päevad
ja ränka und täis olnud minu ööd.
Ma tähtsaks olen pidand tühja-tähja
ja mänguna ma olen võtnud tööd.

Mul tunne on, et olen kõrvalseisja.
Suur elu minust mööda sammub üha,
rüht argipäiselt mehine ja nõukas.
On võimatu, et iga päev on püha.

On võimatu, et iga päev on püha
ja peas ei ole ühtki mõtet morni.
Jah, katseliselt olen vahel proovind
veeklaasis teha kanget tuult ja tormi.

On saatus mulle annud taevamannat.
Mis saab küll siis, kui see on antud võlgu
ja tasuda ei suuda mitte sugugi?
Ma ette aiman hüljatust ja põlgu.

On kerged olnud mulle minu päevad
ja ränka und täis olnud minu ööd.
Ma tähtsaks olen pidand tühja-tähja
ja mänguna ma olen võtnud tööd.

Korrutatud hetk

Ja jälle koidab. Peagi tõuseb päikene.
Ma jälle sõna jälle lausun järjest.
On savikausist maitstud linnumagusat,
mis saadud tuhatkannulisest kärjest.

Ei näe ma taevaääre laia hõõgumist
niisugusena, nagu on ta praegu.
Ma ikka selle hõõgumise taga näen
veel teisi hommikuid ja möödund aegu.

Veel teisi hommikuid ja möödud aegu
kui silmakaed ma kannan oma retkel.
Sant almust palub. Tõe algust sandina
ma ihaldan sel korrutatud hetkel.

Kas minu jaoks on maailm tõesti valmis?
Kui võtaks õige mõõga, ihuks haljaks
ja mälestuste vastu hakkaks sõdima?
Nad muidu röövivad mind päris paljaks.

Ja jälle koidab. Peagi tõuseb päikene.
Ma jälle sõna jälle lausun järjest.
On savikausist maitstud linnumagusat,
mis saadud tuhatkannulisest kärjest.

Mäelugu

Kui ma ülesmäge läksin,
süda peksis, veri kees.
Puudeladvad kõrges taevas
olid sihiks silme ees.

Kui ma mäe otsa jõudsin
löötsudes ja uhkena,
istusin siis kivi peale
kosuma ja puhkama.

Ammuli sui kaesin ilma.
Ega muud ei teinudki.
Nägin sinist silmapiiri.
Ega muud ei näinudki.

Lennutahe tuli peale.
Tahtsin kaugust emmata.
Võta näpust! Tiibadeta
tobe oleks lennata.

Ilutsesin pealpool linde
lihtsalt leedrimarjana.
Kõiekitsed mökitasid
üksikult ja karjana.

Kämbla kaugusel põldjänes
nalpsis lehti haljaid.
Nagu porknapunti vahtis
minu varbaid paljaid.

Orav turtsus. Küllap teda
ära kohutasin.
Mitte keegi mind ei mõista!
ennast lohutasin.

Jälle mööda nõlva laskun.
Vaade päris väike on.
Otse näkku paistab maa
ja kukla taga päike on.

Otse näkku paistab maa
ja kõik see, mis maa peal on.
Ja veel olematuid asju
kole palju ka seal on.

Ses lehelaugjas laanes

Ses lehelaugjas laanes
lasksin sokku,
nii umbes neljakümne
sammu pealt.

Sokk kukkus kullu,
nii et sõrad sõõris.
Kui juurde jõudsin,
teda polnud seal.

Siis käisin palju.
Oi, kui palju käisin
ma piku-põikipidi
lehelaugjat laant.

Ronk ei käinud.
Üle latvade ta
liugles-kaugles
mööda taevakaart.

Pronkskell lokku löi.
Löögid lajasid
keset ulukite
teid ja rajasid.

Ümberkaudu polnud
kuskil majasid.
Õhtu rahu sees
ja kahus kajasid:

Krunk!

Krunk!

Krunk!

Kodune arest

egelikult polnud midagi juhtunud. Erbert ilmus jälle kindlal kellaajal viienda korruse võretatud rõdule ja veetis seal oma värske-õhu-võtmise tunni. Nii aastast aastasse. Ainult oli Erbertil talviti peas läkiläki, suviti sonilätu, ja muugi riietuse osas oli lähtunud või oli Erbert ise lähtunud välistemperatuurist.

Kui ta rõdult alla vaatas, ja mitte üksnes alla, vaid ka kaugusesse, meenutas ta oma vanu muljeid ja meeleolusid, ning südames oli kindel tunne, et päev on jälle otsast peale alanud ja elu jätkub tasases tempos.

Kuid ka üks teine tunne oli Erbertil täna veel südames. See oli protestitunne vaba aja veetmise vastu siin rõdul. Erbert oleks tahtnud ära siit, ta oleks tahtnud tänavale kolama minna ja kaduda võib-olla isegi veel kaugemale — sinna, kus lainetavad jõed ja järved või muud vee-koogud ja haljendab roheline rohi linna taga ning õitseb põlluhein kolhoosimaadel. Sest kõikjal oli ju palju tundmatuid paiku ja huvitavaid kohti vaatamise ning nautimise jaoks. Ning pealegi oli Erbertil raha olemas. Erbert sai ju vanaduspensioni. Kuid korteriuks oli lukustatud ja võtit Erbertil polnud — võtme viis kaasa minia, kui hommikul tööle läks, ja poeg paistis miniaga ühel nõul olevat. Jah, raha Erbertil oli, postiljon tõi kord kuus pensioni korralikult koju, kuid pension kadus minia ja poja kätte, ning Erbert ohkas — tema mõtted olid ummikusse jooksnud ja ta ei mõistnud, on tal ikka raha või on ta rahata. Erbertile selgitati asja nii, et selle raha eest, mis talle tuuakse, kasitakse ja toidetakse teda. Ja Erbert ei saanudki toidupuuduse üle kaevata. Külmutuskapis oli pekki küllalt. Minia oligi hiljuti kurtnud, seoses pekiga, et süda tuksub ebarütmiliselt. Aga arst oli talle ütelnud — ärgu minia arvaku, et võib nuumamisega oma organismi rikkuda, küll arstid pärast aitavad! Ei mingit arstiabi juhul, kui ise tervist rikutakse! Kuid mitte ainult toidu peale ei kulunud Erberti raha. Sellega käidi kuurortides ning osteti tšehhi mööbel ja autojärjekorraski oldi praegu juba kahe tuhande seitsmesaja üheteistkümnendad. Muidugi, vahel osteti ka hanemaksapasteeti, kui seda müügil oli, kuid hanemaksapasteet on delikatess ega kuulu igapäevasele toidulauale.

Kõik, mida Erbert üle rõduserva nägi, oli juba tüütuseni tuttav. Maja

ees oli lage asfalteeritud plats, selle platsi all pidi asuma kino-, foto- ja helidokumentide riiklik arhiiv, kuid mis kasu oli Erbertil sellest teadmisest, talle ei näidanud keski kino ega lasknud muusikat. See kõik oli maa all teiste inimeste jaoks. Ja sissekäikki sinna arhiivi oli Erberti pilgu eest varjatud. Ainult ventilatsioonishahtide suured korstnad andsid tunnistust, et midagi seal maa all ikkagi asetseb.

Teisel pool platsi oli kirsiaed olnud, kuid ühel laupäeval tulid mehed ja raiusid kirsiaia maha, sest kirsiaia asemele pidi tulema kooperatiiv-elamu.

Ning midagi muud polnudki rõdult näha. Igavledes meenutas Erbert vanu aegu, millal ta veel töötas ja vaba inimene oli, kuid roosilisemaks need meenutused tema tuju ei teinud. Sest tema töögi oli väga üksluine olnud — nimelt töötas Erbert söökla köögis kütjana, ja et see kõik oli väga ammu, siis köeti pliiti veel puuhalgudega ja briketiga.

Erbert taganes tuppa, võttis laualt tüki napoleonikooki ja kobis kapi taha magamisasemele. Ja kui ta seal kooki mugis, siis mõtles ta muuseas ka Napoleonile endale, kelle nimi on sellele magusale koogile antud.

Napoleon oli ikka imelik inimene küll, mõtles Erbert, keegi teda ei vihka, vist sellepärast, et Napoleon oli suuremeelne ja tark, mitte niisugune nagu Hitler. Sest kunagi oli ju kogu Euroopa ka Napoleoni jalge ees maas, kuid Euroopa on talle kõik andestanud. Siis süütas Erbert peaotsis lambi, võttis padja alt juturaamatu ning proovis lugeda.

Kuid lugemisisu Erbertil polnud. Siit kitsast korterist, kus talle ei meeldinud, tahtis ta iga hinna eest jalga lasta. Talle oli isegi ükskõik, kus surra: parema meelega kui kapi taga voodis oleks ta surra tahtnud kusagil künkal, metsõunapuu all või mere ääres tormisel ajal, kui murduvad männid ja pilliroog nõtkub vee ligi tuule käes — siis oleks paras aeg surra koos loodusega. Ja üleüldse peaks minema elama kuhugi teise kohta ja elama seal üksinda, sest raha, mida ta saab, selle peale on tal ju juriidiline õigus.

Varsti saabus ootamatult koju üheteistkümneaastane Juss, Erberti pojapoeg — tal oli kaks viimast tundi võimlemisõpetaja haigestumise tõttu ära jäänud. Juss tuli oma võtmega korterisse sisse, lukustas siis jälle ukse, kiikas vanaisa vileda pilguga ja läks kööki suppi sööma.

Erbert tatsas samuti kööki.

«Juss!» ütles ta pojapojale. «Anna mulle viisteist kopikat ja tee uks lahti, ma lähen kõndima!»

«Tead ju, et ema ja isa ei luba,» vastas Juss trotsivalt.

«Käigu nad kus seda ja teist!» vihastas Erbert.

«Võid tänaval trammi või auto alla jääda, ja siis...»

«Ja mis siis?»

«... midagi.»

«Aga sina ei jää ju...» ütles Erbert pojapojale.

Juss ei vastanud, kuigi tal kiheles midagi keelel — seda oli näha.

Erbert alistus, nagu seda oli ennegi juhtunud. Ta läks jälle kapi taha. Juss aga lahkus pärast söömist, hõigates, et läheb jalakat mängima.

Ja Erbert mõtles siis, kui keeruline asi on elu. Ning vanaduski on juba käes ja tahtejõudu pole ja vastupanek eluraskustele on nõrk. Noor-sugu aga kasvab ja neil on omad ideaalid ja jooksev päevapoliitika.

Siis tõusis Erbert püsti ning läks kummuti juurde. Kummutis oli tal oma sahtel, seal oli tal oma arhiiv, fotoarhiiv. Kõige pealmine foto oli suur, raamiga; varem seisis see kummutil, see oli W. Terrasse Päevapildi Kojas tehtud, pildil oli Erberti naine noore plikana, veel enne temaga, Erbertiga, abiellu astumist. Aja jooksul olid poeg ja minia selle kummutisahtlisse peitu sokutanud ning nüüd seisis kummutil fotod Musta mere äärsetest puhkekodudest. Nende peal olid supelkostüümide väel üles võetud Erberti poeg ja mini koos ühe gruusia vürsti ja Harkovi professori perekonnaga, siis veel minia eraldi, koos ühe Odessa hamba-arstiga, ja ühel pildil oli isegi fotokiri peal, vene keeles «Tervitusi Krimmist!»

Erbert pani oma naise pildi jälle ajutiselt kummutile tagasi. See žest tõi ohke rinnust välja. Sellest polnudki veel väga palju aastaid möödas, kui Erbert oma naise kalmistuliiva puhkama viis. Nüüd aga ajas talle ligi naabermaja Anette, ka pensionieas inimene, Erberti lapsepõlvesõbratar. Muudkui aga käis rödu alt mööda ja huikas: «Ärbi! Tule alla!» Erbert ei saanud alla minna, üks oli kinni, kuid ega ta polekski läinud, sest ta ei tahtnud ilusat mälestust, mis tal oli oma abikaasast hinge jäänud, mustata või muul viisil muuta.

Erbert sirvis vanu fotosid, neil oli ta veel noor ja vägev. Üks foto oli aga salaliku sisuga ja seda vaatas ta kauem kui teisi. See pilt oli üles võetud Pärnu kõlakojas, kus Erbert koos teiste pritsumeestega mängis «Amuuri laineid». Erbert oli laval, II alt suu peal, aga tema naine oii publiku hulgas, fotol paremal pool servas. Vasakul pool servas seisis erukolonel Markson, sümpaatne mees, ja tema ei saanud Erberti naiselt pilku lahti. Peale Marksoni ja Erberti naise oli fotol veel mitusada inimest, kuid need teised inimesed olid kõik mittemidagiütlevate nägu-dega. Erberti naine kuulas muusikat ja vahtis Erbertit, Markson aga oli Erberti naisest sädemel. Ei teadnud siis veel Markson, et Elisabeth ammu teise mehe naine. Ja et Markson üldse Elisabethi kunagi piiluta-nud oli, seda sai Erbert teada alles mitukümmend aastat hiljem, kui Elisabeth Erbertil jutustas, kuidas ta omal ajal oli vaeva näinud, et seda kuulsat naistekütti oma kandadelt maha raputada. Sellesama kont-serdi ajal seal Pärnu kõlakojas oli Markson Elisabethile ligi astunud, et alustada järjekordset ajaloolist sehvτίαςja. Kuid pika nina oli Markson lõpuks ikkagi saanud, nii kindlameelne inimene oli olnud Erberti Elisa-beth. Selle eest kiitus talle!

Ja oli veel teisigi fotosid Erberti arhiivis. Ka tema vend oli seal mitme pildi peal üles võetud. Nüüd elas vend Lyonis, oli sakslanna nai-

seks võtnud ja võõrleegioni teenistuse, mis tal Singapuris algas ja Alžeerias lõppes, lõplikult maha jätnud.

Siis kõlas aga uksekell ja Erbert koristab erutatult oma pilditagavara taas kummutisahtlisse varjule. Algul ei mõtelnudki Erbert ukse ligi minna, kuid kellakõla ei vaibunud, ilmselt helistas keegi, kes teadis, et Erbert kodus on.

«Jaa,» ütles Erbert.

«Kas Erbert või?» küsis mehehäääl.

«Erbert,» vastas Erbert.

«Oled ikka kodus?»

«Olen küll.»

«Lahti ka teed või?»

«Ei ma tee.»

«Miks sa siis ei tee?»

«Aga kes seal on?»

«August!»

«August või?»

«August neh.»

«Kust sa tuled?»

«Lase sisse, siis räägime. Mul pudel ka põues!»

«Ah pudel ka või!»

«Jaa.»

«Mul on võti kadunud!»

«Kuhu ta sul kadus!?»

«Ei mina tea!»

«Kuule, Erbert, ära aja jama juttu. Juba kolmas kord järjest pole sul võtit!»

«Ei ole küll!»

«Kuhu ta sul siis kadus?»

«Oli, aga enam pole!»

«Noo, see pole kellegi jutt!»

Erbert vaikis nõrdinult ja tal oli heameelgi, et sõber August tema näoilmet ei või näha. Ta tassis vaid tooli uksele lähemale ja istus.

«Noh, Erbert!»

«Mis on, August!»

«Võti käes!?»

«Ei ole käes!»

«Otsi!»

«Sa tule hiljem, pere tuleb koju, teeb ukse lahti!»

«Sinu pere?!»

«Jaa!»

«Erbert! Erbert! Kas sa tead, Erbert, kes ma su pere silmis olen? Joodik, kanavaras, röövel, pätt, kaabakas ja kabajantsik!»

«Ei, see pole õige jutt!»

Siis vaikis Augustki. Ainult vihast ähkimist ja summutatud sajatamist oli kuulda.

Erbert teadis, et ta Augustit niikuinii sisse lasta ei saa ja sellepärast kadus tal huvi kogu sündmuse vastu. Ta vaid nõjatus peaga sooja palitu najale, mis siin ukse kõrval nagis rippus, ning unigi oli tulemas. Ta on perekonna sissetulekuallikas — nii oli Anettegi alt talle korra hüüdnud, ega midagi hullemat Augustilgi öelda ole. Käsitsi August talle kallale tulla aga ei saa.

Erbert uinuski pühas rahu ukse kõrval toolil. August räuskas ukse taga veel kaua, suitsetas, pörutas kord jalagagi vastu uksetahvlit, kuid abi polnud sest põrmugi. Erbert magas. See oli tema igapäevane vaikne tund ja tema polnud selles süüdi, et see just siin algas.

Kui poeg ja minia koju tulid, siis nad väga ei imestanudki, ütlesid üksnes: «Näe, kus isa magab!» ja lisasid ninaga tõmmates: «Suitsulõhna on tunda. Ega sina, isa, suitsu pole teinud? Tuhka pole küll põrandal näha. Aga tупpa peab värsket õhku ikka saama. Mine sa, isa, rõdule.»

Ja Erbert kobis jälle rõdule. Teda võib seal sel kellaajal alati näha. Sest tegelikult pole ju midagi juhtunud.

Lehekülgi „Bumerangist“

KUHU JÕUDNUD SA MITTERIMMEL
loitsija, nägemuste vang
miks lõhuti su rõõmusimmel
sinu hinge tuiskas lumehang

kaugel aasal sinu õitsituli
kustus susinal koidiku eel
ainult möödunu ojavulin
kõrvus valusalt kajab veel

see on oja kus suples preestrinna
valge toonekurg kaldal käis
tahaks ojale pesema minna
tee on murdunud tüvesid täis

aeg tuulevarjus ankurdada mõtted
matta kaldaliiva sõjakirves
teha kokku- kui valuvõtted
unistada armastusehirst

kui vaid jõhkrus ei pooks ei sooniks
saaks vaid vastuse ainuski miks
kuid küsimused okaskrooniks
kõik kokku aga krutsifiks

MA VIINA JÕIN JA NAISI ARMASTASIN,
fortuunagi ei pääsenud mu käest.
Kuid uimaspäi ma õhjad lödvaks lasin
ja nüüd mu vanker alla rappub mäest.

Ei ole aiste vahel uljast täkku —
mu poole vehib sabarootsu ruun.
Ja luine valvur naerab mulle näkku.
On kaugusesse kadunud taifuun.

Mu valvur teab, et tema eest ei jookse
ei mina ega ükski teine mees.
Ta hammasteta suus on naerukrookse,
just nagu pulmleks konnad lombivees.

Kes oled sa? ... Ta irvitab, ei vasta ...
Meid üle öla piilub vana ruun.
Mis võim ta võimust võiks mu vabaks lasta,
kui mindki tabas salalik harpuun?

Puud seisavad skelettidena rivis,
neid katavad vaid samblast niudevööd.
Me ees ja taga kivi kinni kivis,
ja telje krigin kostab keset ööd.

Ons ainult ligimeste vaen ja jõhkrus
see meile selga tunginud harpuun?
Või sama külmus, mis meist endist õhkus,
et võõras jäägi tundus meile kuum?

Nii nagu luik, kes kaotab paarilise,
end kukub surnuks vastu julma maad,
ka õrnus vastuõrnuseta ise
end hukutab — ja temast julmus saab.

Mis sest, et valuhüüd ei kaja kõrvus,
mis sest, et keegi surevat ei näi,
mis täna hukkub — julmuseks saab — õrnus,
mis eile vastuõrnuseta jäi.

Tee äkki samasugusega ristub,
ja äratundvalt hirnatab me ruun:
sealt loksub teine vanker, milles istub
mees, kellest tolkneb samuti harpuun.

Ja mõtleb mees: «Ma jõin ja armastasin,
fortuunagi ei pääsenud mu käest.
Kuis juhtus siis, et ohjad lödvaks lasin,
et nüüd mu vanker alla rappub mäest?»

Neid ohje keerutab nüüd püsti seistes
julm valvur nagu piitsa üle pea.
... Kas õrnust-vastuõrnust polnud teistes
või polnud meis, me sedagi ei tea.

Me vaikime, kui me ei ole õrnad,
me vaikime, kui me ei ole head,
kuid vaikimisest algavadki mõrvad,
ja kui on vaikne — kisendama peab!

Kui palju julmust lahkunus või tulnus
pea igaüks on sünnitanud meist!
Sest vastamata õrnus ongi julmus,
on kõikjal üks — ja pole ühtki teist.

Kuid vastamata julmus — see on õrnus,
ja meil on väga raske olla õrn...
Me vaikime... Ja meil ei kaja kõrvus
ei vennatapmine, ei endamõrv.

Ja meie minevik on raielangid,
ei kasva mets ka tulevikus — ning
meid valvab julmus, oleme ta vangid,
kel ümber nähtamatu nõiarang.

Ei ole vastust, kes on selles süüdi,
et õrnus eksleb kõrvalisi teid,
ja kõige tasuks saame vankriküüdi —
ja sealgi meie julmus valvab meid.

Siis pole meid... Kuid igaiüks meist oli:
nii kaua oli, kuni oli õrn...
Siis kuulduv vaikuses vaid vankri kolin,
ei ühtki hella sõna taba kõrv.

On mūhisenud minema taifuunid —
ka need, mis polnud sündinudki veel,
ja mehed, seljast tolknemas harpuunid,
on vankreis silmapiiri poole teel.

KUHU HÄÄBUS TOO ÕHE LÕIKUV

kähisev udusireen
kas mu laevuke liialt kõikuv
või ehk ankrukett liiga peen

mastitüügastik lainte turjal
purustatud kaptenisild
asimuuditus maksab kurjalt
veel kurjemalt laintepild

kuid üks piin veel rängem saab olla
hallamõtetest piinavaist:
kui su hellus su õrnus solvab
armastatud naist

milles oled sa naljavend süüdi
kas ehk õrnus on vangiküüt
aga sina tegid armastusest müüdi
ja varastati sinult see müüt

kas unustuseankrusse heita
ja tuulutada mineviku pööning
või otsida mida ei leita
minna otsima ja leida fööniks

MA OLEN LÖBUS, OLEN MORN
ja õrn ja jõhker;
ma olen halb ja
samas jälle väga hea.

Teen täna otsuse ja
homme selles kõhklen,
tean kõigest kõik ja
samas midagi ei tea.

Mu kehal valendab
kaks väikest pussiarmi:
üks seljal, abaluu all,
teine kural käel.

Kuid see on tühine.
Mu süda taob alarmi
ja hing on vorpides ...
Ent seda ju ei näe.

On süda rinnakupli all
alarmikellaks —
ja kuis see päevast päeva
kumiseb ja taob!

Ja ammuilma hing
on pekstud hellaks,
kuid ikka pekstakse —
ja peksja jälle kaob.

Mu kõrva kähisenud
salakaval kägu:
on kergem elada,
kui ise muutud käoks.

Kuid võõras pesas
ükski linnupoja nägu
ei ole saanud
ega saagi minu näoks.

Tean, pekstud hingedel
ei ole kuskil asu,
nad ristteel lõdisevad
nelja tuule käes —

ja nende minevik
on julm kui veretasu
ja nende tulevik
on vangis kivimäes.

Ju kerge härmatis
mu juuksekuhja katnud
ja piimjas udu
ammu matnud noorusmaa.

Kaks ema, emakest,
ma olen mulda matnud,
see on — kaks lapsepõlve
matnud olen ma.

Üksainus lapsepõlv
on meie hälli kantud,
üksainus kõigile,
üksainuke, kuid hea!

Kui aga kellelegi
siiski kaks on antud,
siis pole antud ühtki,
nüüd ma tean.

Nii on ka armastuses:
seila lembelahte —
üksainus torm on seal,
üksainus vaikne hääb.

Ja see, kes usub,
et võib armastada kahte,
ka ühest — ainsast
päris tormist ilma jääb.

Ma oma leebuseski
olen vahel jõhker,
nii nagu halbuseski
olen vahel hea.

Ja pärast otsustustki
mõnikord veel kõhklen,
sest teisi tundes
ma vist ennastki ei tea.

Jääb vale vasemale,
tõde paremale,

päev-päevalt nende vahel
viskleb magnetnõel.

Ja kui ma vaatasingi
sinna, kus on vale,
siis kompass ometigi
püsis ainult tõel.

Võib homme metsistuda maa,
kus eile ale,
võib homme ookeangi
kahaneda jõeks —

kuid hädavalegi, tean,
oleks päris vale,
sest hädatõde
ei saaks iial päristõeks.

Nüüd seda tean.
On seda palju või on vähe?
Ei tea, sest vastustele
pole pärituult.

Kuid üha rohkem
valget härma langeb pähe
ja üha rohkem langeb
lehti minu puult.

Ja harvad jäljedki,
mis endast olen jätnud,
pea kaovad jäljetumaks
hämarduval teel:

mu enda lehed
nendest pooled juba matnud
ja teise poole jaokski
lehti jätkub veel.

Ei, pekstud hingedel
ei ole kuskil asu,
ristteel nad lõdisevad
nelja tuule käes.

Ja nende minevik
on julm kui veretasu
ja nende tulevik
on vangis kivimäes.

KUHU JÕUDNUD SA KUHU JÕUDNUD

siniste nägemuste vang
vastaskaldale su noorus sõudnud
aga hinge tuiskas lumehang

tunded tardusid kivililleks
haldjas uinub all jäise kirme
milleks sulatad jääd ja milleks
ootad tagasi armastusehirve

silla käsipuul piki riski
ikka varitsemas allalang
kõik on olnud ei päästa miski
lendab tagasi bumerang

seda vihisevat bumerangi
keegi tagasilennul ei püüa
hinge tuisanud lumehangki
hääletu appi ei hüüa

aga ometi nagu usklik
lumegi usud mooniks
sest ju ometi pesitseb kuskil
sulle unenäos ilmunud fooniks

1970—1971

Viisipäratud lood

ELU ON HALJAS NAGU MURE TÕE PÄRAST

el ajal kui eit ja taat võtsid luhal loogu ning päikese mahe mandariin pilvepatjadel veeres, istusin mina kärema mägi-jõe kütkes ning lantisin TÕDE. Põõsais saagis mingi lind. Võinuksin peaaegu arvata, et tegemist on rohutirtsuga, kuid aeg-ajalt rabistas ta tiibadega! Istusin nii ühtesoodu samas poosis küütleva allika vilus õhtule vastu ning nälpsasin ritva. Kui kondid kangeks kippusid jääma, astusin aerupaati, vedasin mõlaga või andsin lainetele voli, jõgi vullas lustakalt allapoole ja mina lootsikus kaasa, meeles tore noos.

Algul kaldusin arvama, et minu Tõe on neelanud mõni ablas haug või sire forell. Hiljem hakkasin isegi toekamaid ahvenaid kahtlustama. Vibasin ritva, et vihini — Tõde otsa ei hakanud. Usinalt noppisin lantidil tumedaid vesikasve, pehkinud kännutüükaid, suurepäiseid hauged või räpakaid ogalikke ning asusin uuesti lantima.

Ja kui lõpuks hämarduvat koduteed otsisin, oli rohi haljas, eideltaadil hein saos, tarest keerles kiibakas suitsukorgits ja mina ise olin näiliselt nii tühjade kätega, et tahtmatult tuli naer peale.

Homme lähen uuesti lantima.

POTTSEPA SAVI

Olin sitke saviplönn, midagi polnud sinna enam parata. Sündisin rähmasel hommikul, kui meister lammutas remondikorteris kohta uuele ahjule, koksis maha roidunud potivooderdise ja rapsis läbi hallitanud vuugivahed. Poiss oli hoovist tolmana sületäie savitelliseid toonud, sõelus kuhila liiva, kallas vanni vett ja töötles mind mõni aeg pahkliku tambitsaga. Edasi sakkis valus labidaserv mu keskelt läbi. Keegi ei poetanud silpigi minust ega mu arvamusest, kuigi olin selle rabeluse alfa ja oomega, nende palkade lagi või liikude jõör. Mina, materjal, mina, a l u s.

Ühel tumedal tunnil kaksati mind köögikühvlile, ja pläts-pläts-pläts lebasin rokases ja roostes pottsepapanges. Ühelt poolt nõelas mind tige kellusilm, teiselt tirrutas märjaks kastetud ahjupott. Kobas meistergi mind mõnitava pilguga, lärtsatas plotski suust ja tsuskas pohmelusest veidi ebaleva käega mulle kellu kõhtu. Tobe tunnistada, kuid nüüd tikkus mulle naer peale. Alati, kui lamedad meistrisõrmed mind vatsast kabistavad, vigistan oma sinkjat savinaeru. Nutma, nutma peaksin ma õieti, tean! Ent kihistan endisel vigiseval viisil, meister krimp-
sutab nina ja paiskab mu pea ees pruuni ahjupoti mõhnasele seljale.

Aga ei, ennak on rahulolukrimps meistri ninajuurel, ennak ahjupoti turb rahulolu, visalt kui laavaväli ja kiusakalt kui tainapall vajun kivilt lahti ja kukun kihistades hämarasse ahjusoppi käkrasse. Meistri kollaseis silmis välgub viha: «Vedel savi, kuradi loru!», ja säru saanud poiss lisab kähku vanni liiva.

See oli ka mu viimne muie mõnitava ja kalgi maailma üle. Uuesti rapsab pottsepp mu kellule, uuesti põntsatan ma, pea ees, punasele tellisele; läheb mööda mõni päev, ja lillad tulenõgesed valitsevad minu ja mu veljede sompuva teadvuse kohal valminud ahjus, savi ja telliste vennaskalmistu. Kurja nõia pottsepa loitsust toodame me, tõrvased halud, pruun kivi ja paatunud savi, tuld röskele maailmale. Milleks, kellele neid kassikuldseid kalke leeke tarvis, vastamata jääb see küsimus.

VEEL KORD DONŽUANISMIST EHK ÜLLATAVAID ELAMUSI PÄÄSKÜLA-SÕIDULT

Jäin sel korral rongile hiljaks, jooksin ja olin vaguninurka maha istudes erk-väsinud. Akna taga lippasid mööda hirtvujedad pihlakaplikad, matusväarikad kuuserivid, kebjakad kevadised otsekäigurajad, kogu hilishommiku raugev rutt. Hiiul võililletses bussi ootetulba all kollasekleidiline koolilaps. Rahumäel oli küljetsi lükatud paar tosinat üht mõõtu tahutud hauaplaati, et teaksin: niisama eripalgelised, kui on inimesed elavana, on nad ühelaadsed surnuna. Lillekülas lähetati liinile taksiautode kulleseparve; poiss kõrvalpingil torutas piibuhimulisi huuli; tänu ootamata aitasin ühel vanamutil mingite istikutega jännata; siis meenus mulle, et esmaspäeval armastan ma juuksuril käia (on vähe rahvast), teisipäeva armastan juba lapsest saati — see on mu õnnepäev, kinnitas aastaid hiljem ka astroloogia, iga päev oleksin ma valmis ananasse või sparglit armastama, sel laupäeval aga kavatsen Maiat armastada.

Juhuslikult oli käes neljapäev ja märkamatult hakkasin ma armastama oma Pääsküla-sõitu: aedu, mis mu pilgust äratamata hallid maha

jäid, armastasin augustiõunte pärast; mutti, kes mind ei tänanud, tema eelseisva tusa pärast, sest pooled võrsikuist olid niisuguse moega, et ei kavatse mingi hinna eest kasvama minna; Balti jaama pätte armastasin julguse pärast, mis mul kunagi nende tõttu tuleb proovile panna. Üle kõige aga hakkasin armastama tunnelit, ja mitte üksnes selle tõttu, et ta ehitati minu kasvu kohane, vaid ka kinokuulutuste tõttu: Rahus MOLUTAJA, Sõpruses PÕLETATUD MAA, Koidus UUS DON-JUAN.

Compositum 1971

1. RIIA — 1962

sind armastasin tumerohelisel vaibal
sel pühapäeval kuu mind jälitas
kõik toolid värisedes põgenesid
ja ukstel seisis keegi erariides mees
kes iga põgenenud tooli üles kirjutas

üks väike vaas sealt toa aknalt
nüüd hiigelvarju laotas üle toa
all kaugel tänaval käis inimesi
nad läksid topeldama oma hingi

sind armastasin sellel pühapäeval
ja tumerohelisel vaibal kuu mind jälitas

2. RIIA — 1962

valgel rohul istus roheline kaaren
teisel türgi ubadest täitus terve taaren
sisu tahtis vormimist oinas tahtis prille
terve päeva insener korjas ühte lille

3. TAŠKENT — BUHHAARA — 1968

me jalutime tollel lagendikul
üks kümnekordne maja ja üks väga kõrge puu me ees
muu lage kõik
vaid üha tuiskas liiva
ja sinu sõbratar seal maja aknal
kui paljukäene lill mis loobib mandariine

ei suutnud otse käia meie rada
miks silmustena pidi sõlmlema
su onu-matemaatik poodi viina järel oli läinud
ent meie temale ei mõtelnud
me mõtlesime sellele et näinud
me iial pole teineteist kas näeme
kas kunagi ehk kauges tulevikus
viib kokku skulptor Ruzōbajev meid

ent väga kaugel veel on linnaosa Tšilanzar
mis enam-vähem nagu Mustamäe
Buhhaaras asjatult jõin lennuväljal õlut
ei sellel lagendikul veel mind päiksepiste taba

üks takso läbi liivatormi viib mind ära
õhk läbitungimatu pruun on vaevu näha asfaldit
siis jälle sina lennukis kolm rida minust ettepoole istusid

su päevavari veidi haige küllap põletikus
ja pruunisilmne ungarlane süütab ajakirja
meil kõigil kolmel hing on mängida
ent mitte narritada ungarlane väsib
nii kurjakuulutavalt häälitsevad tuvid

Timurlenki mausoleumis

(aastat neli tagasi Kesk-Aasias
see luuletus jäi lootusetult pooleli
ja minu tarbekunstnikust tuttav
punus temast korvtooli
kuhu keegi tänini istunud pole)

4. OBINITSA — 1967

vahedalt lõikas veebruar
skulptuuridelt käsi ja jalgu
said kannatada muuseumid kõik
Louvre Ermitaaž ja Prado
täna millegipärast poissi vaatasid kõik
kes väiksena hiigelsuurel hobul
rind aumärke täis nii tahtis Velazquez
aga *la maja nueva*'t polnud täna üheski raamis
la maja saalist saali alasti ringi käis
tal ümarad rinnad õõtsusid sammude taktis

äkki hiilivaks muutus ta kassilik samm
ja rootsi ametiühingutegelast kes vaatas Correggiot
ta selja tagant tasakesi näpistas

nii palju oli neid hämaraid muuseume
kus nõnda ta kõndis ja nõnda talitas
aga ta lopsaka noore ihu all
häälitsete lumivalgetest luudest skelett

5. VIRU — VÕRU — 1964

nii roheliselt helendas see meri
ja tondid kaldal trumme tagusid
üks neiu Kiviõlist lamas paadis
ja teda suudles keegi pirukas
kes rohelist baretti kandis

kesk viirastusi seisis lille müüja
ja helehäälselt naeru lagistas
ning kohe männiokstelt lendas aamoreid

üha maagilisemalt helendas meri
aga taevast kohal oli hägune ja piimjas
aamorid vehkisid tiibu närviliselt kiirelt topakalt
jänesed ja siilid vahtisid neid
suud kõigil üksmeelselt ammuli

6. KAUKAASIA — 1962, SOOME — 1967

terrassidel on terve koobaslinn
kus koopainimesed ületunde tegid
nüüd sina leidsid aega siia tulla
terve väsitava päeva olid tehases suudelnud masinaid
nüüd fotoaparaati suudeldes sa siia sammud
endal väsimus ihus koobaslinnast mida otsid

üks ekskursioon end juba purju joonud
üks välismaine luuletaja kollases ülikonnas
vanem mees kel taskus viskipudel
on alla kukkunud kaljult

nii valus on mägedes elada
nii paaniliselt karjuvad linnud
ent sina oled väsinud ei kuule seda
purjus ja verine välismaa luuletaja sind vaatab
lamab selili vats rappub naerust

ja üha rohkem rahvast tuleb siia
kus koopainimesed tegid ületunde
kus enne meie ajaarvamist vist lehkas kuse järgi

kus koobasema haiget koobaslast ei osand aidata
kus suguharud üksteist suudlesid ja hammustasid
pooltoorest liha söid ja unistasid
või nälgisid apaatiasse langesid
eks enne meie ajaarvamist siin lehkas kuse järgi

nüüd sina väsinuna aega leidsid tulla
see fotoaparaat just keda armastad
siin täna murrab sulle truudust
sind hammustab ja tormab alla jõkke
et armastada säga

Pargas

a nõjatus masendatult pargase kõrge ahtri najale, püüdes harjuda suitsu-, tõrva- ja õlilõhnaga, nukra taevaga ja hämarate jõekallastega, mis möödusid aeglaselt taandudes. Aeg-ajalt ilmusid varjutaolised kujud ja kadusid taas. Ja nagu vee pidev loksumine vastu pargase külgi, nagu niiske valge udu, mis rullus lahti üle vee, ja millegi märja, õlise ja roiskuva lõhn, äratasid need kujud poisis hämmeldust ja võõrastust.

Aeg-ajalt imestas ta, miks nad talle kunagi tähelepanu ei pööra. Ja kahtluse-, imestuse- ning hirmuilme, mis oli ilmunud ta näole varsti pärast seda, kui pargas lahkus söelaadimiskohast, süvenes.

Oli sügis; õhk oli niiske ja melanhoolne, kaste langes külma uduvihmana ja kaldal tegid kõrkjad kuiva, surnud häält. Poiss värises. Ja kui ta värises, mõtles ta, et kodukülas, ülesvoolu, söelaadimiskoha taga varisevad metsades pähklid, on külluses mustikaid ja seeni ning viljapuud aedades on rasked küpsest viljast.

Ja siis, sel hetkel sõitis pargas silla alla ja kõik läks pimedaks. Poiss sattus ärevusse. Pimedus, müra ja hädaohutunne olid hirmutavad.

Äkki, kui nad silla alt väljusid, kostis hää: «Sa saad sellest üle!»

Keegi naeris, ja poiss, kuuldes seda ootamatut häält, tõusis kohe püsti, püüdes teha nägu, nagu oleks ta kõigega harjunud — nagu ei avaldaks niiskus, õli- ja roiskumislõhn, külm jõgi ja kärarikas pimedus silla all talle mingit muljet.

Ta vaatas üles. Must kaelarätt, karm, sünge, sisselangenud nägu, lai suu ja rähmased punased silmad näisid olevat väga lähedal. Ja veel kord venitas hää: «Sa saad sellest üle, jah, saad küll, üsnagi varsti.» Siis äkki küsiti: «Kus sa peale tulid, Shetsoe's?»

«Jah, Shetsoe's,» vastas ta.

«Oled sa enne pargasel olnud? Esimene töökoht? Ah, kahekümne aasta pärast oled sa sellega harjunud. Siis sul süda enam pahaks ei lähe. Ega sa kardad?»

«Ei, ma ei kardad.»

«Kes su isa on?»

«Ta teeb sadamasillal juhuslikke töid. Me elame külas. Tema leidis mulle siia koha. Tal oli minu lahkumise üle hea meel.»

Must kuju pomises ja sülitas.

Pisut hiljem komberdas poiss edasi, peatus trepi juures ja läks alla. All oli üksainus pikk ruum, täis rippuvaid õlikuubesid, panne, räpaseid kaltse ja särke. Laes kiikus petrooleumilamp, mis põles väga väikese leegiga. Suitsu-, viina-, hapuksläinud toidu ja õlilehk oli siin raskem, iiveldama ajavam ja püsivam ning värskest niiskest jõelõhnast ei olnud nüüd enam jälgegi.

Kuhu ta läheb? Mida hakkab ta tegema pargase pikkadel, lõpututel teekondadel üles- ja allavoolu?

Ta mõtles pikali heita, kuid und ei olnud ja ta varjas ainult näo ning istus liikumatult.

Tükk aega hiljem ronis ta pimedast trepist üles, jõudis välja tekile ja kuulis jälle meeste hääli, jõe loksumist ja tuule melanhoolset vingumist pimedate väljade ja vee kohal.

Hakkas sadama. Ruhvi kõrval kõssitades püüdis ta ennast lohutada mõttega, et taevas, tuul ja pilved on siin samasugused kui kodus, külas ülesvoolu. Kuid kogu aeg tundis ta, et nad ei ole samad, vaid on muutunud ebasõbralikuks.

Ta sulges vihma eest silmad. Ja äkki täitis palav soov peatuda selles linnas või külas, magada, süüa ja mitte rännata enne päevavalgust teda väriseva meeleheite ja valuga. Ahtris laius ainult külm must pimedus, kuid ees olid tuled, majad ja sadamasild ning seal, kujutles ta, on ka rahu, hubasus ja soojus.

Tekile ei tulnud kedagi. Tuled kadusid jäljetult. Poiss tajus jälle ümberringi pilkast pimedust ja lakkamatut edasirühkimist mustavasse õhe; pettumust, siis kurbust, siis meeleheidet; ja äkitselt sügavat, võitmatut igatsust näha isa, kes rõõmustas temast lahti saades, räpast taret, kus ta tülitseis ja magas koos vendadega, punaseid metsi, kus varisesid pähkliid, ja küla, kus kõik tänavad olid nüüd pimeduses, mis ei sarnane siinsega, mis ei sarnane ühegi teisega.

Näis muutuvat külmemaks. Ta kõrv tabas alt kostvaid hääli. Ja ta lamas liikumatult. Vihm peksis lakkamatult vastu ta nägu, pargast ja musta vett ning sadas sisisesed kõrkjatesse. Tuul läks kiunudes mööda jõge. Ja aeg-ajalt tegi pargas äkilise ja suure hüppe ettepoole, nagu läbematuna ihast jõuda lähemale hommikule, päevavalgusele ja avanererele.

Inglise keelest tõlkinud H. TILLEMANN

Inglise kirjanik Herbert Ernest Bates sündis 16. mail 1905. a. Rushdenis (Northamptonshires). Tema esimene raamat «Kaks õde» («The Two Sisters») ilmus, kui autor oli 21-aastane. Järgmised aastad töid talle silmapaistva romaani- ja novellikirjaniku kuulsuse. Tema teosed käsitlevad inimestevahelisi kokkupõrkeid, kirgi ja kannatusi, mida antakse edasi realistlike detailide abil loodud meeoleu ja atmosfääri kaudu. Meeleolul ja atmosfääril ongi Batesi teostes eriti oluline koht.

* * *

Mul kloostriks kulgeb eluring
kesk rõõmutust ja kurba rangust.
Aotunnil ärev on mu hing,
ma jälgin aknal lumelangust.

Ah, pikad põhjamaal on ööd,
koit kahvatuna kumab taeval.
Mu mungasüdan nukrus sööb,
mind valus mõte visalt vaevab.

Ka kõik need võlvid, surirüüd
ja küünlailt allanõrguv vaha
ehk samast lumest on, mis nüüd
siin kuhjub kitsa akna taha?

Mind tapab kasinus ja piin,
ma kardan neid jääkülmi võlve,
neid surnukaameid palgeid siin
ja seda unist vangipõlve.

Ööd pikad on ning koidutund
vaid kahkja kuma süütab taevas.
Ah, lumikaamena kesk lund
ma valvan oma hingevaevas...

11. juuni 1902,
Šahmatovo

* * *

Olin üleni kirevais hilpudes,
lapil lapp, nägu koletus maskis:
mees, kes ristteedel naerdes ja ilkudes
naljajuttudel veereda laskis.

Olid kivised teed minu lugudes
ja nimetud kauged maailmad,
olid mehed seal mitmesugused
ja üks piiga, kel on lapsesilmad.

Mõni kaua ja mõttetult itsitas,
mõni kuulas ja vaikis üllalt.
Ja kui piin äkki hinge mul pitsitas,
hüüti rahva hulgast: «Küllalt!»

Aprill 1903

* * *

Elupraam jäi kinni
leetjal koolmesuul,
valje meeste hõikeid
eemalt kannab tuul.
Kostab avaveele
lauluhääl ja riid.
Kerkib teiste hulgast
hallis vatis hiid.
Tüüripinni keerab,
haarab purjetõust,
pootshaak vastu rinda,
vaotab kõigest jõust.
Raskelt pöördub ahter,
praam end lahti veab,
libisevad mööda
hurtsikute read.
Juba on nad kaugel,
silmsil rännuind.
Kuid nad vist ei võta
kaasa sind ja mind!

Detsember 1904

Palagan

Noh, va setukas, lähme oma
Shakespeare'i lahmima!

Kean

Teed poripõhjatut ning pikka
paks udu varjamas on veel.
Seal kägisevail vankreil ikka
mu luitund palagan on teel.

Pierroostki paistab päevavalgel
näost kahvatum siin arlekiin.
Üll kirjud hilbud, varjud palgel,
end nurka peidab kolombiin...

Mu kronud, sikutage vahvalt!
Mu näitlejad, las igal pool
heaskiitu pälvib laadarahvalt
te püüdlik usinus ja hool!

Suur tülpimus su hinge vaevab,
ent nuttes, naerdes jätka teed,
et avaneksid uued taevad
ja sulle pakuksid end need.

November 1906

* * *

Kui tund sai täis ja katkes vaikus,
koost hajus pimeduse piir,
mu lävel inglitrompet kaikus,
mu ellu viskus kumav kiir.

Kuid argipäev mu ümber kääris,
fiksluiselt kiretu ja hall,
see kõike irvitas ning määris,
mis suurt ja püha taeva all.

Ja kustus viimne valgusvirve,
vait trompet jäi... Ah, elu, too
veel tagasi kas või too irve,
või vaikus neelab mu kui soo!

Märts 1909

* * *

Jääkülma hallahingust uhkab
see orjapõlv, see nälg ja piin.
Mil pead loob kõrs, mil ikkest puhkab
kord alandatud rahvas siin?

Taas iga kord, kui küpseb kevad,
maast tõustes, vajudes kesk ööd
õrnhaljad kõrred kahisevad,
lai voogav väli öide lööb.

Kuid rahvas — see on ülim loodus,
õis, mille sarnast pole teist:
miks looja suvi, hea ja voodus,
peaks mööda minema siis meist.

15. veebruar 1909

* * *

Puust jumalale ohvriks tuua
kõik imed, mida kätkeb hing,
maailmast ülemlaule luua,
kus päikest varjab sõjaving,

öös ekselda, kus jääne vine
ei lase paista tuld, ei teed —
nii armutu, nii kummaline —
su elusaatus on, poeet!

Kevad 1900 —
24. detsember 1914

Tõlkinud K. KANGUR

Togliattis

Hiiglahjõgi Volga on viimase paarikümne aasta jooksul olnud ka hiiglaslike mastaapidega ehitustegevuse tunnistajaks. 1950. aastal loodud «Kuibõševgidrostoi» ehitas jõe V. I. Lenini nimelise hüdroelektrijaama ja on nüüd ka rajanud linna, mis tükkib ületama vana Tallinna mõõtmeid. Rohkem kui sada tuhat inimest töötab selle linna ehitustel ning autotehases, tolles üllatavalt lühikese ajaga kerkinud ja kõige kaasaegsemalt sisustatud ettevõttes. Togliatti elukulg oma kontrastide ja tormakusega on ärgitanud tallinlasest inseneri ja literaati Valentin Ruškist viimast neljast aastast peaaegu kaks elama Volga ääres tegemaks tähelepanekuid ajast ja inimestest. Avaldatavad sissevaated pikemasse dokumentaalteosesse sisaldavad muljeid käesolevast ja eelmisest aastast.

SARNASUS JA ERINEVUS

simest korda kohtusin tehase ametiühingukomitee esimehe Vassili Pravosudiga tsehhikomitee laiendatud koosolekul. Kiiresti otsustati ära esimene, teine, kolmas ja neljas küsimus, kuid viimase juures takerduti. See polnud küll keerukas, kuid kiireloomuline: spordikompleksi ehitusplatsile oli vaja plank ümber teha. Materjal oli juba kohal, puudus vaid tööjõud. Kust seda võtta?

«Teate mis,» ütles äkki Vassili Pravosud, «me kulutasime siin arutamise rohkem aega kui terve plangu püstilöömiseks vaja. Meid on nelikümmend meest, võtame tööriistad ja teeme ise ära. Selge? Kes on vastu? Erapooletu? Ühel hääl! Koosolek on lõppenud, sõidame.»

Sõideti ja tehti plank valmis.

Ja praegu jagab Vassili Markovitš õpetusi meeldivale tütarlapsel, näib, et raamatukoguhoidjale:

«Minge kohe ja ostke Aleksandr Grini «Punased purjed», veel on müügil. Ja saatke kümme eksemplari sellel aadressil.»

«Projekteerijatele?» on raamatukoguhoidja hämmelduses.

«Täpselt nii! Pioneerilaager tuleb otse jõekaldale, nimi on juba kinnitatud — «Punased purjed». Olgem siis järjekindlad! Las peakorpus kõrgub mere kohal nagu laevataäv, see kõik on ju meie laste jaoks, siin on vaja unistusi, aga projekt on mingi tiivutu ja fantaasiavaene igapäevsus! Ostke ja saatke neile Grin, las loevad!»

Sekretär vaatab üle ukse:

«Vassili Markovitš, telefon. Koolist.»

«Pravosud kuuleb... Jah, ma palusin helistada. Kas mäletate meie jutuaajamist? Õnnestus kartauto hankida, sõitke siia ja vormistage ära, las lapsed kihutavad. Kui meil on juba autolinn... Ei, mitte täna, sõidan kohe meie majade ehitusele ja pärast seda projekteerijate juurde. Hea küll. Homme hommikul.»

Pravosud uurib tähelepanelikult mu tõendit.

«Ruškis... Kirjanik... Tallinnast... Hüva on, kuid praegu pole mul kahjuks aega. Kui ainult — söidame ehk koos? Näitaksin teile meie objekte.»

Teel olles kordab ta mõtlikult pikka vuntsi näppides:

«Ruškis... Kuidagi tuttav nimi. Kuulge, kas mitte teie ei kirjutanud mulle neljakümne kaheksanda aasta paiku, et mul ei tasu värsside peale aega raisata? Kas oli nii? Kohtusime teiega laevastiku ajalehe toimetuses?»

«Tallinnas? «Na Vahte» toimetuses?»

«Muidugi, seal jah! Küll alles võtsite mind läbi! Mina kirjutan ja näen vaeva, teie aga ühe ropsuga: mauh! ja valmis.»

«Ei mäleta, Vassili Markovitš. Aga kui soovite, siis võin läbi lugeda teie uued luuletused, kas või täna. Järsku eksisin, vaatame...»

«Pole siin vaadata midagi, ei ole mul enam luuletusi, tollest päevast peale ma neid ei kirjuta! Aitäh, terveks ravisite! Ja mis see siis ka on — balti meremees, kapteni esimene abi — ja tükib riimitreialiks. Tõsi küll, komandör kirjutas samuti, kuid tema teadis, mis teeb, oli tõesti luuletaja, nüüd teisel raamatudki väljas. Ei oleks minust seda plaani meest saanud. Ja professor Petrovita poleks mind enam olemaski!»

Kuulata ma oskan, ja nii me söidame kaldaäärset teed mööda, mille veertesse tuleb varsti metsapark, kuid praegu on vaid põhjalikult radu täistallatud männik ja profülaktooriumide ning pioneerilaagrite üksildased hooned. Midagi erilist siin vaadata pole. Ja veel üks inimsaatus kulgeb mu vaimusilma eest läbi...

Nelikümmend kaks eluaastat, sellest kolmandik laevastikus. Laeva-poisist kolmanda järgu kapteniks. Alles nooruk, kuid juba «vanameeste» kirjas. Ja siis — koondamine. Nii mees demobiliseeruski. Tuli alustada uut elu, kus ja missugust — tont seda teab. Võttis siis kaardi, pani lauale, sulges silmad ja torkas sõrmega. Näpp sattus Kuibõševi peale. Sõbrad kiitsid heaks: seal on ju Volga, imetoredad kohad, püüa pihuga tuurakala, arbuusiga mängi jalgpalli! Tuurakalu oli siiski vähe, arbuuse ka, tööd aga jätkus. Ta läks Kuibõševi projekteerijaks. Õppis kaugõppes ja jõudis grupiülema ametini välja. Nii et siit on pärit projekteerimis-alased teadmised ja huvi projektide vastu. Pärastpoole valiti ameti-ühingukomiteesse, siis parteikomiteesse ja parteiorganisatsiooni sekretäriks.

Ja siis proovis ka surma järele: neerupõletik, hemorraagiline nefroos-nefriit, nimi üksi juba maksab midagi! Ta hakkas pimedaks jääma. Ühel hommikul ütles naisele: «Pane tuli põlema, lastel on aeg kooli minna.» Naine vastas: «Mis sa nüüd, Vasja, tuli põleb juba ammugi...» Tõsi, elatakse ka pimedana, kuid tema hakkas mässama: ravige terveks!

«Tead sa, meremees,» ütles professor Petrov, «sul on üheksakümmend võimalust surra, üheksa — jääda halvatuks või poolearuliseks, võib-olla isegi poolearuliseks halvatuks. Kuid üks võimalus on inimeseks jääda... Kas proovime?»

Seitseteistkümmend päeva aina hapnik, süstid, öde voodi kõrval. Kolm kuud haiglas, veel pool aastat dieeti — et kurat võtaks neid porgandi-pirukaid ja kõike seda läbikeedetut, läbiletatut ja väljaväänatut! Mitte tibus napsi, ainsatki paberossi. Kõik riigipühad pani kirja — et puudu- jäänut pärast tasa teha.

Kui siis aastaid hiljem jäi surivoodile Petrov ise, läks Pravosud, apel-

sinid võrgus, teda koju vaatama. Professor arvas algul, et tuli keegi tema üliõpilastest:

«Ah arvestust on vaja? Arvad, et kui olen haige, siis panen kohe viie ära? Ei, see nõks ei lähe läbi! . . . Pean'd pea, sa ju polegi üliõpilane! Sa olid minu juures haiglas? Meremees? Jäid ellu? Viina võtad? Näed nüüd, mis ma sulle ütlesin!»

Pravosud paneb suitsu põlema.

«Tore tohter oli. Kui ruumi jätkub, siis kirjutage kas või natukegi temast. Kahju, et suri. Kuid mina jäin ellu, nagu näete.

Aastate eest kavatseti praeguse autotehase kohale ehitada traktori-tehas ja meie instituut uuris selle maa-ala läbi. Siis jäid materjalid riiumile seisma. Lõpuks läks neid ikkagi vaja ja mind toodi siia üle. Meie omi on siin palju. Juba 1967. a. detsembris valiti mind tehasekomiteesse.»

«Teate, Vassili Markovitš, teil on ametiühingutöö korraldatud kuidagi teisiti kui tavaliselt. Harilikult ei haarata probleeme nii laialt . . .»

«See on autotehase vaimus — ega me pirukaid jaga. Mõnikord võtame enda peale ilmselt majandusmeeste funktsioonid. Näiteks tuli mul olla uue linna ehituse staabiülem, ainult seal istusingi. Eks me tee seda, mis on hädavajalik. Rahaga oleme kitsid, aga kui linna ja inimeste jaoks tõesti midagi vaja on, sõidame seda nõudma nii ministeeriumi kui plaanikomiteesse. Enamasti on ju kombeks asi läbi arutada, otsus vastu võtta, teatavaks teha ja . . . kaante vahele panna.»

«Kas teie siis ei aruta?»

«Tuleb sedagi teha. Kuid meil on ametiühingu eesotsas noored, nad ei pelga, et varem pole nii viisi tehtud! On ehitajatel kitsas käes, aitame! Projekterijad jäid jänni, eks tuleb siis oma nina ka sinna toppida. Kui asi juba meile usaldati, peame usaldust õigustama, võtame endale vastutuse ka seal, kus kõigi paragrahvide järgi saaks selle teiste kaela veeretada. Majandusmeestelt on vaja nõuda? Selge see. Aga kui nad tõepoolest ei suuda? Tõstame küsimuse üles ja — las seisab? Ei, meie püüame ka jagu saada.»

«Kuid haiguslehed, tuusikud, korterid?»

«Sotsiaalkindlustuse komisjonis on kakskümmend viis inimest, korterikomisjonis kakskümmend üks — otsustagu! Meile jätkub teisigi asju. Näiteks otsustatakse: enne päevaülesande täitmist ei lahku tökohalt keegi. Vajalik? Vajalik! Seaduserikkumine? Kahtlemata!»

«Ja mis te siis ette võtate?»

«Rikume seadust! Asi võtab ju rutem ilmet! Antakse vastu kukalt, näritakse, nii et päris kibe, aga ellu võid jälle jätta ainult niimoodi, kui tõmbad tule enda peale. On see nüüd autotehase vaim või on aeg niisugune . . . Normaalne ametiühingutegelane töötab kellast kellani, kuid meie oleme tehases veel üheksa õhtul, hiljemgi. Normaalne on, et kõik kajastub protokollides ja kiirkõitjates, kuid meil on staabid, pressikeskused, ehituse abistamine, sageli saame protokollidetagi hakkama, ehkki selle eest võidakse pähe anda. Kas on siis tõesti vaja kõik paberiks muuta?»

Naeratasin, sest sõnu «paberiks muuta» olin ma juba kuulnud.

«Jah, küllap see on autotehase vaim,» nõustusin. «Ka Poljakov ütleb «paberiks muuta» või «ei tohi paberiks muuta» . . .»

«Poljakov on täitsamees! Mul on alati ülemustega vedanud ja siin vedas ka. Temalt on õppida.

Meie tutvumine oli naljakas. Astun peadirektori juurde sisse: «Tere,

Viktor Nikolajevitš, minust saab teie tehasekomitee esimees.» «Eks me vaata,» ütleb tema. Mul nagu kihvatas ja põrutasin: «Ametiühingukonverents vaatas! Muide, kui ametiühingu liige võite ka teie vaadata.» Teate, minutit kaks istus vaikselt, vahtides mind nagu jänes madu või vastupidi, isemoodi, nagu Poljakov vaatab. Siis pööras pilgu kõrvale ja hakkas mürinal naerma, kah isemoodi, nagu Poljakov naerab. Harjusime teineteisega, saame hakkama . . .

Tolja, pööra vasakule, kaldapealsele!»

Peaaegu pörgates vastu pooleliolevat kõrghoonet — hotell, mille ehitamine takerdus ammu ja kauaks — pöördume järsult vasakule ja kihutame mäest alla mere kaldale.

«Näete, see on meie objekt.»

«Kaldapealne?»

«Aga muidugi. Supelrannaga. Supelda on ju vaja, eks? Näete, kuidas trügivad kohe rammimisemasinate vahele ega hooli keeldudest üldse, muudkui vaata, et mõni rammimisnuiaga pähe ei saa. Jalutada on ka vaja? Muidugi on! Ja siia tulebki rannapark. Ja siia jahtklubi, ellingud, restoran, jõesadam . . .

Sõidame!»

Tehasekomitee objektideks osutusid ka staadion, mis ootamatult paiskas maast välja raudbetoonvaiade tihniku tribüünide tarvis («tuleval aastal anname üle, saab joosta, hüpata ja jalgpalli mängida»), spordiehitiste kompleks, puhkekodu, terviselinnake («Ah et Tervishoiuasutuste Projekteerimise Instituudi töötajad tulid? Las astuvad minu juurde sisse, on vaja rääkida!»), elumajad, mida ehitavad tehase põhitsehhide töölisel ja teenistujad — vabal ajal ning «sisemiste reservide mobiliseerimise arvel».

«Pärast tootmistööd nõuda veel korteri ehitamist — on see seaduserikkumine? On. Aga virelda kus juhtub, kuni ehitajad majad valmis saavad, kas see on parem? Kas see pole seaduserikkumine? On. Meie valisime esimese võimaluse. Et majad saaksid rutem valmis!»

Kaubanduskeskused, koolid ja muidugi lasteaiad on samuti ametiühingu tegevussfääris. Ja uhkelt osutades vibalikele puudele ja põõsastele tänavate ääres, seletab Vassili Markovitš:

«Ka see on tehtud linlaste endi kätega. Sada tuhat puud istutasime — kaski ja pärni. Näete? Mehest juba pikemad. Ja seal on meie oma puukool. Tuhanded puud, kümned tuhanded põõsad. Pargid pole meil mitte ainult hinge jaoks, vaid ka häda pärast: kui tuul on merelt, tõmbab nagu korstnas, on vaja varju. Ja nii me neid istutame.»

«Mina käisin ka istutamas,» kinnitab autojuht Tolja.

«Siia kerkib kultuuripalee. Nime! Teeme ta nimelt tõeliseks paleeks, mitte lihtsalt kultuuriasutuseks, nagu tihti juhtub. Siin peab kõigil olema huvitav, nii lastel kui pensionäridel. Tuleb sõdida. Ükskord hakati ühes projekteerimisinstituudis mu peale karjuma — mis sa topid oma nina võorastesse asjadesse. Küllalt toorelt hüpati peale, nii et mul tuli viisakalt ütelda: seltsimehed, aga mis siis, kui ka mina midagi ütlen, umbes nii, nagu ütlevad balti meremehed kange tormi ajal? Siin on ju naisi! Said aru ja vabandasid. Jah, paljugi on plaanis, ja kui minema ei kihutata, tõstame mäed teise paika!»

«Minema kihutada ei saa keegi. Kui just ei valita, kuid see pole tõenäoline.»

«Ega mõnele meeldigi, istuvad, laiutavad käsi ja kritiseerivad. Räägivad auku pähe, et mis sa, vennas, jõudu kulutad, istu vaikselt kivi taga.»

Peab veenma, et see, mida on kavatsetud, on tõesti õige. Mitte ainult veenma, vaid ära veenma, et just nii, ainult nii on õige! Sedasi on elamutega — Tolja, lase selle maja juurde! Iga tsehh peab ehitama oma töötajatele teatud arvu kortereid. Ja kõik tulevad toime: valajad löövad põrandaid, treialid krohvivad, maalrid jäävad muidugi ikka maalriteks. Lähme vaatama!»

Käime maja korter-korteriit läbi ja näeme igal pool metallitöölisi, kellest mõneks päevaks või tunniks on saanud ehitajad.

«Aitäh, Vassili Markovitš. Lähen nüüd.»

«Kas väsisite ära?»

«Väsisin. Ja nägin ka juba küllalt. Siinsamas seitsmendas kvartalis on mul tuttav, lähen tema poole. Ehk teate — Vassili Maior?»

«Muidugi tean — korpuse- ja montaažitsehhi peadispetšer! Imetlusväärne inimene: Torinos, staažil olemise ajal tõstis üles küsimuse, et meie Itaalia-komandeeringud on liiga pikad, võib kaks korda lühema ajaga toime tulla ja valuutat kokku hoida. Mõistate? Sinu ümber on Rooma, Colosseum, Veneetsia ja naapoli laulud, aga tema tahab koju! Uskumatu! Ainult et vaevalt teda kodunt leiate... Olgu, soovin edu! Astuge minu juurde sisse.»

Maiori uut aadressi ma teadsin, kuid tema kolmetoalise korteri («esitati elamistingimuste parandamiseks») ukse taga ei vastanud mu kella peale keegi.

Mis siis ikka, tuleb tehasesse minna.

Võrreldes sellega, mis ma siin nägin oma eelmisel külaskäigul, on kõik muutunud. Ammugi on täis valatud pressivundamentide sügavad kaevised, kadunud on ka lõputud sammaste read: nüüd katavad neid rohekasvalged horisontaalpaneelid, millest moodustub fassaadi katteplaatide helkiv ülavöö. Allpool helendab päikese käes otse maani, madala soklini ulatuv lai klaaslint. Siin asuvad tsehhide administratsiooni ruumid. Isegi kaugelt maanteelt paistavad kardinad laiade akende ees. Ja ongi aken, mille taga ma nägin Vassili Artjomovitši — see on endine korpuse- ja montaažitsehhi operatiivgrupi staabiruum.

Täna leian Maiori teisest toast. Mõningad lauad, nende juures vaikivad tütarlapsed pikki loendeid koostamas, kes esiisade kombel, kes mehhaniseeritult. Ja muidugi pole see mingisugune aruanne miski instantsi jaoks, vaid midagi põletavat, mis vahetult mõjutab töö käiku: detailide vajadus just praegu, täna, homme. Selektori juures on Vassili Artjomovitš. Olles ühtlasi telefonisti asemel, hoiab see inimene äärmise pingutusega sidet peakonveieri kõikide osade vahel.

Vaikselt undavad signaalid, vahetpidamatult saabub informatsioon.

«Lõppes uksefiksaatori õlgade tagavara, detail 6 205 206.»

«Kus stoppab 1 009 147? Me jääme ju seisma, peakonveier jääb seisma! Andke detaili 1 009 147!»

«Vassili Artjomovitš? Te palusite teatada 6 814 076 kohta. Asi on nii, et istmekarkassi varras läks, saadame esimese partii.»

Tabanud pausi, tervitan. Küsin imestunult:

«Palju siis autol osi on? Teil on siin miljonilised numbrid!»

«Need on muidugi ainult numbrid. Osi on vaid kümme tuhat. Tahaksin väga teiega rääkida! Istuge veidi, võib-olla annab natuke järele...»

Kuid selektor aina nõuab:

«Kus on puksid? Poole tunni pärast jääme pukside pärast seisma!»

Maior kutsub kellegi tsehhist:

«Mis nende puksidega lahti on? Ma helistasin teile poole tunni eest!»
«Aga ma ju rääkisin teile, seltsimees Maior. Pukse ei tule, sest pink ei tööta, löiketerale ei jookse jahutusemulsiooni peale, pump on katki. Remondimeest on vaja, ja kohe saab terveks.»

Ülemuslik hääl:

«Kui palju masinaid on konveierilt tulnud?»

«Kakssada seitseteist.»

«Vähe. Kui vahetuse lõpuks kolmsada viiskümmend masinat täis ei tule, jäävad kõik plaani täitmiseni kohale. Teatage iga kord, kui konveier seisatub kas või minutiks.»

Siis, kui konveier alles hakkas elama, lasti autod mõne detaili puudumisel konveierilt maha nendeta ja komplekteeriti lõplikult hiljem. Kuid need poolvalmis autod ummistasid kõik läbikäigud. Selgus, et nii tööd teha ei saa. Ja praegu, kui puudub kas või kõige tähtsusetum osake kümnest tuhandest, jääb konveier seisma ning siis... häda süüdlasele!

«Kas puksid läksid?» küsib Vassili Artjomovitš.

«Ei ole, ikka pole, seltsimees Maior! Jaoskonnaülem kirjutas tellimuse, kuid remondimeest pole veel tulnud. Korralagedus!»

«Kuulge, aga kas teil teisi pumpasid pole?»

«Ei ole. Ahjaa, üks seisev on veel.»

«Ja miks ta siis seisab?»

«See on ju avarii puhuks, nupp on plommi all.»

«Kiskuge plomm maha ja vajutage nupule.»

«Aga avariid pole ju, seltsimees Maior!»

«On! Kohe jääb peakonveier seisma, kas see teie arvates pole avarii? Vajutage nupule!»

«Kas te ütlete seda ametlikult? Telefonikõnet ju akti panna ei saa... Olgu, olgu, pole mõtet kurjustada! Vajutan, juba vajutan nupule, ei maksa nii kärada!»

Maiori vahetab selektori juures välja teine insener. Me liigume piki peakonveierit.

«Vaat kus leidis: anna temale ametlik korraldus nupule vajutada! Kui palju on veel ikka saamatust ja otsustusvõimetust! On muidugi ka miski muu: kolmsada viiskümmend autot vahetuses nõuab juba kogu jõu, eeldab kohustuste täpset täitmist kõikide tsehhide ja hankijate poolt. Hiljuti ei jätkunud radiaatoripaake, tuli organiseerida teine vahetus. Siis sai otsa ühe osakese tarvis minev messinglint; lõpuks, öösel jõudis lint kohale, ja stantsijad tuli kokku ajada. Nad ise laadsid maha, vedasid tsehhi ja hakkasid kohe stantsima...»

«Mis viguriga te suudate selle kõik kokku siduda?»

«Ega ma seegi, ma sõlmin lahti, mis kokku jooksnud. Kogu selle puntra peaksid enda kanda võtma arvutid. Praegu on selgeks saanud, et just meie aju, arvutuskeskuse oleks pidanud kõigepealt valmis ehitama. Kuid isegi hoone on veel lõpetamata. Ometi oleks võimsat arvutustehnikat saanud kasutada juba ehitustööde juhtimisel ja ekspluatatsiooni algpäevil. Siin kerkivad sellised ülesanded, mis üksikinimesele on sageli kaugelt üle mõistuse. Naine nimetab mind nüüd elektronaju k. t.-ks. Temal on kerge nalja teha...»

Meile jõuab järele jalgrattur:

«Vassili Artjomovitš, väljalasketoru range pole. Laos pole ka lattrauda. Muidugi, need võiks panna ju hiljem...»

«Ei! Masinaid tohib välja lasta ainult komplektselt!»

«Aga siis jääb konveier seisma! Lattrauda ju pole!»

Sõnagi lausumata kahmab Maior talt jalgratta ja hüüab, ise juba pedaale tallates:

«Konveierit ei tohi seisma panna!» Ning minu poole: «Räägime teine kord! Tingimata!»

Lähen nüüd piki konveierit saatjata. Tean juba üsna palju... Ammu tunnen austust konveieri ja selle detailikogujate vastu, tundub, et sain jagu tema saladusest.

Et ma pole autoehitaja, isegi mitte mehaanikainsener, kardan tehnilistesse üksikasjadesse laskuda. Ja siin polegi koht nende jaoks. Kuid kujutage ette detaile ja sõlmi, mis voolavad rippteid mööda tsehhidest peakonveieri juurde kokku, kus elektronaju (seda praegu veel pole!) juhivad pööranguid. Konveier on nagu tohutu ladu, mahutab sõlmi peaaegu terve vahetuse jagu. Pruugib detailidel korraks takerduda või saabuda enneaegselt, kui andurid teatavad sellest «ajule» ning automaatika seab pöörangu ringi — ja kogujast tuleb täpselt õigeaks ajaks õige detail. Selliseid liine saab kolm.

Praegu töötab alles üks.

Auto, praegusaja mehhaniseeritud tootmise ime, sünnib mu silmade all. Kiiresti, peaaegu põrandani laskudes ujub konveierile nägus, kuid absoluutselt tühi autokere. See pole veel alla jõudnud, kui tema juurde tõttab korvpalluri kasvu noormees — võib-olla on ta «tööks kõrguses» spetsiaalselt välja valitud? Juba läheneb teine monteeriya, siis veel üks, tütarlaps.

Piki peaaegu kaks kilomeetrit pikka peakorpust liigub aeglaselt autokere, kogudes juhtmeid, mutreid, suuri ja tillukesi detaile. Ühed monteeriyaad kõnnivad temaga aeglaselt kaasa, käes elektrilised tööriistad. Teised poevad sisse, sest sealgi pole tegemist vähe. Juba on kere seestpoolt kaetud liimiga, ilmub polster, asetatakse paika istmed...

Hämmastav on konveierite kokkusobitus. Peakonveier tõuseb taas kõrgemale, ja alumiselt konveierilt, pikalt väljavenitatud ovaalilt tulevad üksteise järel mööda rööpaid rullikud: esimene mootoriga, teine tagasillaga, kolmas jälle mootoriga... Kui kaks järjestikust rullikut jõuavad kohakuti kerega, mis hõljab nende kohal, sunnib nupule vajutamine tungraudu pressima kerosse juba tagasillaga ühendatud mootori. Jäeb ainult mõned mutrid kinni keerata. Veidi eemal, surudes vedruitele, paigutavad monteeriyaad lihtsa mehhanismi abil autole esisilla ja lülitavad tööle mutrikeerajaad.

Konveieri lõpus saab auto rattad, lõpuks paneb soliidse väljanägemisega naisterahvas bensiinipaaki vooliku ja bensiinipump möödab esimese tankimise liitmeid. Naine läheb eesmise auto juurde, tõmbab vooliku välja, võtab kastist korgi ja keerab selle bensiinipaagi suudmele. Tuleb siis voolikuga tagasi, ja kuni täitub kolmanda auto paak, varustab korgiga teise...

Allpool kasvavad põrandast välja terasest teelindid. Auto puudutab neid, toetub neile kõigi nelja rattaga, ja samal hetkel telliskivipunased toed eemalduvad. Kabiini istub katsetajast juht ja tema kõrvale — aitäh, et lubati! — mina. Ning järjekordne uhiuus «Ziguli» sõidab omal jõul üle «linaharja», kus kurja raputamisega tehakse autole esimene proov; siis tõuseb auto kanali kohale, kus toimub esimene ülevaatus; siis veereb see ühte katsestendi kambriisse, kus seisva auto spidomeetrile jooksevad esimesed kilomeetrid: rattad vuravad suurte võllidel, mis pöörlevad ratastele vastupidises suunas.

Ja nüüd sõidame tõesti! Avarusse, väravate taha, tegema virgutus-

võimlemist ehitajate auklikul teel, mis viib ümber peakorpuse. Seejärel tormame mööda siledat maanteed oma tubli poolsada kilomeetrit. Masin võtab kohe kiirust, tal on nii hea vedrustus, et kõikumist ja raputamist pole peaaegu tundagi; ainult spidomeetri osuti, mis läheneb sajale, räägib tõelisest kiirusest.

Esiialgu sada. Garanteeritud sada nelikümmend kilomeetrit tunnis võib välja võtta alles pärast auto hoolikat sissesõitmist.

Katsetaja pöörab «kodu poole», tehasesse, ja nüüd tuhisevad meile vastu vastsündinu kaksikvennad. Tund aega tagasi kujutasid kõik need autod, mida viiskümmend juhti üksteise järel konveierilt ära viivad, endast alles erinevate detailide kuhilat. Kõigest tund aega tagasi!

Vägev!

Samal ajal kihutab Maior jalgrattal abitsehide korpusesse. Pole latta-rauda, kuid on lehtterast, on ka käärid. Lõigata ribad, painutada rangideks — see võtab ainult mõne minuti. Maior lülitab käärid tööle ja et mitte raisata aega selgitustele, löikab ise esimese riba. Ainult esimese, siis tõrjutakse ta viisakalt eemale.

Ja juba ongi Maiorist saanud transporditööline — range tükki kolmikümmend viib ta jalgrattal peakorpusesse. Korraldus on tehtud, tellimine antud ja poole tunni pärast on neid rangitühjasid nii palju kui klub! Kuid praegu tuleb väljalasketoru rangid paika panna nendel konveieril liikuvail autodel, mis ilma on.

Jõudis! Veel mitte üks rangideta auto pole jõudnud konveieri lõpuni. Kaks monteerijat jooksevad range paika panema. Nad liiguvad vastu konveieri voolu, aeglaselt lähenedes oma tööpaigale.

Peakonveieri seisak on ära hoitud ja kellelegi ei ole vaja väikesest vahejuhtumist ette kanda, kõik möödus õnnelikult.

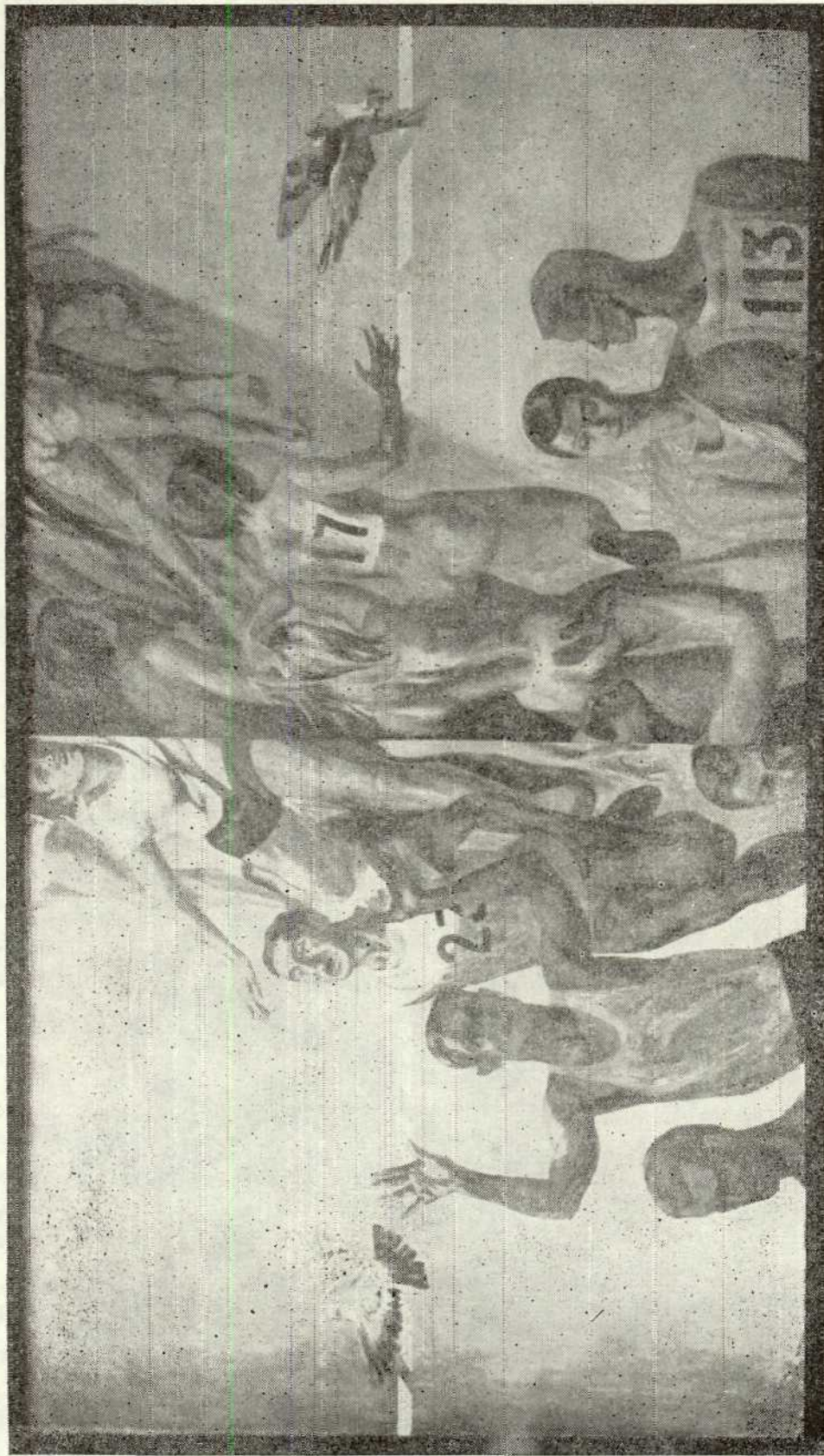
Puhh, ära väsitas . . .

Nüüd võib korraks lõdvestuda ja hinge tõmmata. Selektori juures peab vahti tubli insener. Aga keevitustsehhis on hommikust saadik midagi liimist lahti. Kurat võtku, mitte kuidagi ei jõua kõigel silma peal hoida! Kas sõita sinna ühel äsja monteeritud masinal? Hüva, see on üsna lähedal. Hea, et direktsioon dispetšeriteenistuse jalgratastega varustas . . .

Maior surub pedaalidele, kihutab keevitustsehhis. Siin veereb kergel metallikõlinal mööda konveierit «viinamarjakobar». Efektne nimi, kobar on küll, aga miks just viinamarja, seda ei tea keegi. See kobar on ülesriputatud autokere, iga viimane kui osa, pressikorpuse toodang. Peakonduktori juures panevad töölised osad ettenähtud paika, pressivad kohale pöranda ja lae, küljetükid, tiivad — ühesõnaga, kõik, mis vaja, et siis ainsa käeliigutusega, ainsa nupulevajutusega keevitada detailid üksteise külge. See pole lõplik keevitus, vaid ainult punktiir. Kevvitatakse veel kaua, igaüks oma õmblust: keevitajad on rivis piki konveierit, mis kord kerkib kõrgemale — seal keevitatakse alumised õmblused —, kord laskub allapoole. Ent peakonduktorist tuleb siiski juba midagi autotaoalist, veel silmitu, jäsemetu, kuid ometi autoga sarnane.

Takerdus on tühine, probleem laheneb ootamatult kiiresti ja Maior võiks dispetšeriruumi tagasi pöörduda. Kuid temasse puutub kõik, mis selles tsehhis toimub. Ja kuidas mitte heita pilk rihtijatele?

Siin roomavad mööda maad juba kered — mustad kered, nagu tehases seda staadiumi nimetatakse. Kered on kõikidest keevitusaparaatidest mööda roomanud ja kõik detailid on lõplikult kokku keevitatud. Liini

Einn Póldroos

Kross (Ölj) 1971

lõpus, käändudes tagasi, jaguneb konveier kaheks — tähendab, et ka kiirus väheneb kahekordselt. Ja nüüd satuvad kered rihtijate kätte.

Esiialgu oli siin raske. Insener Remiggio Breda, kellega Maior sai tuttavaks juba Torinos, rihtijad Enzo Ballarini, väsimatu Antonio ja teised, kes püüdlukult andsid oma kogemusi edasi meie poistele, ei suutnud meister Aristoviga kuidagi ühist keelt leida. «Testa dura, testa dura,» kordasid nad üha. Tähendab, Aristov on puupea, kellele kuidagi ei saa selgeks teha, mida temalt tahetakse!

Kuid Viktor Aristov sai aru. Sai väga hästi aru!

Tema'e selgitati, et iga rihtija peab tundma ja tegema ainsat, ikka ja alati ühte ja sedasama operatsiooni, jälgima igaüks oma, kas või väikseimat, kuid konkreetset autokere osa: kes ust, kes katust, kes esipaneeli. Ent Viktor Aleksandrovitš tahtis saavutada tööliste vahetatavust ja suunas nad seepärast iga päev uude kohta.

Ägedalt žestikuleerides näitas Antonio rihtijale, kuidas seista, kuidas hoida tööriista, kuidas toetuda. Aga vaevalt jõudis Antonio veenduda, et tema õpilane teab kõik, jääb üle ainult harjutada ja inimene on teatud tööga kogu eluks kindlustatud, kui tema juurde tuli teine rihtija ning endale näpuga rinnale näidates ütles: «Mina, said aru? Mio või kuidas teie kandis öeldaksegi? Siin, said aru? Töö, said aru?»

Antonio lehitses punast vene-itaalia vestlussõnastikku, firma «Fiat» väljaannet, kehtitas õlgu, karjus «testa dura», ja alustas oma õpetajatööd uuesti. Kuid nii tema kui ka teised «šefid» nägid üsna pea, et siia on kogunenud rahvas, kes virtuoosselt valdab oma eriala ja oskab probleeme näha laiuti. Nii nad taganesid, ja Aristovi mõte läks korda.

Konveier tähendab seda, et iga tööline või tööliste grupp sooritab kindlat operatsiooni, kuigi erineva monotoonsusega ja kokku võttes elavamat, kui karta võiks. Rihtijate töösse toob suuremaid muudatusi ainult stantside vahetamine pressikorpuses. Ja ometi, iga süvend või mügar metallil, iga kiivasus või vaevumärgatav kisk tuleb rihtijal mitte ainult avastada, vaid ka leida tee, kuidas see likvideerida — ühes kohas on vaja kergelt müksata vasaraga, teisel natuke suruda või veidi elektri-käiaga üle lasta.

Praegu jälgib Maior rahulolevalt oma vastastikku vahetuvaid rihtijaid ja väsimatut itaallast.

«No, no,» kisab Antonio, peaaegu vägisi kiskudes käia autotehase sinises kombinesoonis jässaka noormehe käest. «Porca madonna!»

Ta kummardub nii järsult küüraka mootoripaneeli poole, et lahtinööbitud pruuni kombinesooni kaelusest lendab välja pika keti otsas rippuv ristike. Antonio ei märka seda, ainult rapsab käega ootamatult seganud asjakese poole ja lükkab mööda metallipinda kiiresti pöörleva kettaga. Peatub, sirutub ja jääb, kulmud kõrgele tõstetud, traagilisel pilgul masinat põrnitsema. Võtab ketta maha, keerutab seda käes, keerab kõveraks ja viskab hambaid kiristades nurka.

Masin on itaalia päritolu, ketas saksa... Jässakas noormees annab talle teise ketta. Antonio vaatab ketast, kael viltu, paneb selle hooga võlli otsa ja lükkab üle metallipinna. Ketas meeldib, sädemed lendavad laieneva koonusena otsekui komeedi saba. Antonio naeratab, sirutab õlgu, saadab eemaleroomavat autokeret pilguga ja võtab käsile uue.

Jässakas nooruk jääb ta kõrvale. Nad töötavad vaikides, kooskõlastatult, siludes metalli, mis nende käte all soojeneb ja nägusamaks muutub. Juba täiesti rahunenult lööb Antonio kaaslaselale öläle:

«Nii! Amico!»

Annab talle võlli tagasi ning näitab sõrmedel: kümme ja veel neli.

«Kuju?» taipab teine. «Neljateistkümne päeva pärast?»

«Si, si, kodu, neliteistkimme...»

Läheb segi, hakkab naerma ja müksab sõbralikult kaaslase õlga. Mär-gates Maiorit, pöördub selle poole itaalia keeles — aidake tõlkida, sin-joor Basilio!

Kui kohale jõuab Viktor Aristov, välgub Antonio firmakombinesoon juba kaugel.

«Vassili Artjomovitš, mis ta ütles?»

«Naljakas! Meie lugesime Torinos ärasõiduni jäänud päevi, tema loeb siin. Kallim ootab teda. Ja üldse... kodumaa!»

On aeg dispetšeriruumi tagasi pöörduda. Vassili Artjomovitš heidab armsale tsehhile veel ühe pilgu ja märkab äkki eemal ilusa korrapärase näoga, sinkjasvalgete juustega neidu. Silmanähtavalt on too siin võõras: nii hämmastunud ja vaimustatud näoga jälgib ta konveieri kiiret liikumist, on niivõrd unustanud ümbruse, et isegi tütarlapsed elektriveokitega teevad tema ümber suure ringi — ei või ju teada, kuhu ta järgmisel hetkel astub.

«Teie luba?»

Rahulikult ulatab neiu Vassili Artjomovitšile oma loa — midagi musta ümbrisjoonega nimekaardi taolist. Loal olevalt fotolt vaatab vastu sümpaatne, musta habemega elatanud mees.

«Kas käisite ammu fotograafi juures?» küsib Maior muiates, näidates tütarlapsele fotot loal.

«Oi!»

Nüüd läheb neiu üleni punaseks ja seletab kaunis segaselt:

«Ma tahtsin nii väga näha... See rippkonveier on osalt minu projekteeritud, see on mu kõige esimene projekt, saate aru, kõige esimene! Meie ülem andis mulle loa, oma loa ja ütles, et kui ma katan foto pöidlaga... et siin ei vaadata eriti tähelepanelikult, ja ma pole ka päris võõras, projekteerisin ju neid seadmeid.»

«Perekonnanimi? Mitte ülema, vaid teie nimi?»

«Klementjeva. Saša. Aleksandra Vassiljevna.»

Sašale õpetasid ema ja isa küll mõndagi, ainult valetamist ei osanud nad talle õpetada: seda polnud neil endil vaja läinud ja toda kunsti polnud ka tütar omandanud. Ta läks kohe verest ära: isikut kindlaks teha ei ole ju raske, võib helistada projekteerimisorganisatsiooni, kuhu ta hiljuti tööle läks, või siis mehhaniseerimisvalitsusse, sest ka seal pole Saša Klementjevast veel unustatud. Kuid ülemal tuleb ebameeldivusi, asja hakatakse uurima...

«Miks te siis fotot kinni ei katnud, nagu õpetati?»

«Segadusse sattusin. Paberil ju joonestad ja joonestad, arvutad — aga siin äkki minu haaratsid ujuvad otse pea kohal! Teate, nad on nii erinevad, neid tuleb mitut moodi arvutada...»

«Tulge minuga kaasa.»

Küll aga kleepis külge! Kuid ei kõlba teda ometi paluda, et «onuke, ma enam ei tee!». Könnib, ajab käekõrval jalgratast ja vaikib. Kui valve-laud seljataha on jäänud, küsib:

«Miks te ei ütelnud, et teie isa on sotsialistliku töö kangeline?»

«Milleks veel isa sellesse asjasse segada?»

«Võib-olla on teil õigusk... Olgu, Saša, teinekord vormistage luba oma nimele, kas või ajutine. Kõike head!»

KLEMENTJEVID

Kui ehitustöö alles hakkab hoogu võtma, märkad kõigepealt mullatöölisi. Muidugi nüüdisaegseid mullatöölisi — mehhanisaatoreid.

Sotsialistliku töö kangelase buldooseri juht Pjotr Dossajevi ja ekskavaatoripargi vanemtööhataja Vassili Klementjeviga sain tuttavaks juba 1967. aastal. Koos nendega esinesin energeetikute päeval televisioonis «Tulukese» saates. Nendega koos sõitsin öösi ka Kuibõševist tagasi Togliattisse; sõitsime lõbusalt, lauldes, veidi kõrgendatud meeleolus. Sündmusi, mis toimusid mõni tund pärast seda, kujutan ette umbes nii.

Klementjev läks ümber riietumata oma mehhaniseerimisvalitsusse. Oleks võinud ka minemata jätta, ühe päeva oleks ilma vanemtööhatajata hakkama saanud, kuid süda ei andnud rahu. Pole viga, mõtles ilmselt, ainult vaatan korra, kuidas minu ekskavaatorijuhtidel käsi käib, ja lähen siis kohe koju.

Päev algas rõõmsalt, sõbrad ja alluvad võtsid Klementjevit aupaklikult vastu: «Tere, Vassili Mihhailovitš! Nägime sind eile telekas. Kõrgelt lendad!»

«Minge nüüd! Olime seal nagu vettekastetud kanad, higistasime hirmsasti, kergem oleks sada kuupi mulda välja tõsta, kui niimoodi kaamera ees istuda. Oleks sest midagi kasu, ainult üks suur ajaraiskamine.»

«Ära ütle midagi, las näevad ka meiesugust. See oli ju tervele Liidule!»

«Olgu peale, sai tehtud ja asi klatt. Kuidas teil siin lood on? Kas pressikorpus juures kallureid jätkub?»

Nii algaski tööpäev kergelt ja naljatoonis.

«Mis sa täna nii pidulik oled, Vassili Mihhailovitš?»

«Näed, televisioonimehed piinasid ära, võtaks neid tont, tee ka pikk ja kiilasjääs, riideidki ei jõudnud vahetada. Oleks veel, et asja pärast, aga niisama...»

«Ära ütle, ikka kogu Liidule!»

Eks see veidi kōditas ka, ja kui ta nüüd kaebas sõpradele telestudio peale, siis juba selleks, et kuulda lugupidamisavaldusi. Läks remonditsehhi, vaidles meistriga, ronis ise kabiini ja näitas, mis vaja teha. Soojus roiutas, kabiinist maha tulles lõi vist veidi tuikumagi, kuid ükskõik — oli uljas tujus, piduriides, palituhõlmad lahti ja müts ühe kõrva peal viltu.

Siis märkas oma otsest ülemust, naeratas sellele puhtast südamest ja astus lähemale. Ja äkki:

«Mis sinuga siis lahti on, Klementjev? Oled purjuspäi tööle tulnud!»

«Mis te nüüd, võib-olla eilsest tsutike külge jäänud...»

«Nii. Nii. Eile tööluus, täna tuled joobnuna. Endal veel kuldtäht! Aunimetust teotad.»

«Ma olin ju «Tulukeses», parteikomitee saatis mind!»

«Ei mina tea, kes saatis, mina pole sind kuhugi saatnud.»

«Komandeering on siin, märkige sellele lahkumise ja saabumise päev.»

«Kes komandeeris, küll see ka maksab.»

«Ega ma maksmisest räägi! Märkige ära, et poleks tühja juttu vaja kuulata — küll ikka leidsite loodri!»

«Mitte midagi ma ei märgi. Ja nüüd, seltsimees Klementjev, lahkuge töökohalt, minge ja magage välja, ütlen seda teie enda huvides. Selge?»

«Selge. Aga asjata küll, pole siin norida midagi. Õnnelikku töölejäämist!»

Seda ütles valjusti, selgelt, et kõik lähedusesolijad kuuleksid. Ja läks kohe bussi peale, sõitis linna, otse «Kuibõševgidrostroi» parteikomiteesse. Kuid seal ei leidnud ei sekretär Kašuninit, ei tema asetäitjat Suvorovit. Instruktorite juurde ei tahtnud minna. Solvumus andis järele ja ta läks koju — nii oli ta ju hommikul kavatsenudki, ilmaaegu sõitis tööle, ülipüüdlikke igaüks ei armasta.

Järgmisel päeval oli käskkiri väljas: «Kollektiivi laostamise eest... Asjaajamine üle anda... Suunata remondilukksepaks.» Kõvasti võeti käsile.

Nii et siis sinna, kus tütar töötab, Saša. Hea veel, et mitte tema alluvusse, muidu oleks päriselt ära häbistatud. Ka pojad on nüüd taadist kõrgemal — mõlemad iseseisvad inimesed, kraanajuhid!

Läks Vassili Mihhailovitš koju, vastas ühesilbiliselt naise küsimustele ja istus akna alla, surudes pilgu häguselt valgesse lumesajusse. Ega selles sajus küll midagi imestusväärset ole, siinsamas akna taga ju Volga, mitte Niilus...

Kruttis solvumise üles, tuletades meelde kõiki oma teeneid kodumaa ees ja temale osaksaanud tunnustust. Ja kukkus nii välja, et tunnustus käis ka nagu teenete pähe. Just nüüdsama näidati kogu maale televisiooni kaudu... Ega ta end ise sinna toppinud või palunud, ära ütles koguni, parteikomitee sekretär Kašunin koostas nimekirja, kes peavad sõitma, ja teda, Klementjevit, pandi sinna! Ja nüüd lõpuks selline lugu...

Õhtul tuli koju tütar, pikakasvuline kõhna näoga Saša, täiesti isasse läinud. Raputas kiiruga mantlilt lume ja hakkas käima nagu kass ümber palava pudru, justkui ainult oma asjade pärast: kord võtab õpiku, kord mõne hilbu. Näha, et keel sügeleb, aga ise ei alusta.

Olgu, vaatame, kes kauem vastu peab! Peale selle, et tütar mähkijana töötab, on ta veel remonditsehhi komsomolisekretär, liigub ringi, küllap on talle isa kohta teab mis kokku räägitud. Ja juba nina norus, jäi uskuma!

Nojah, oma laps küll, aga kui hakkab rääkima, katsu teda siis veel pidada. Aga praegu kõnnib toas, nagu oleks keeletuks jäänud. Arukas teine üle oma aastategi. Ainult väljanägemise poolest tahab varakult eideks saada: käib halli peaga ringi nagu vana nõid.

No mis sa hinge kallal närid? Ja ei kavatsegi midagi ütelda? Vaata-vaata, või võtab jälle mantli! Muidugi, Sašal on tegemist palju — instiituit ja komsomol. Kas tõesti läheb ära, midagi küsimata, ütleмата?

Ei, lõpuks ikka astub juurde ja lausub:

«Vaikid, taat? Pill tuli pika ilu peale?»

«Laim on see kõik, Saša! Kadetsevad, vaat mis! Nemad on selleks jäänud, kes olid, aga mina olen ikkagi Klementjev!»

«Mõtleksid kas või meie peale!»

«Miks ma peaksin teie peale mõtlema?»

«Kas või seda, et mina olen Klementjeva! Õde, vennad ja ema — meie kõik oleme Klementjevid, kas sa sellest aru ei saa? Ja kui meie peame sinusarnaseks püüdma, kuidas sa ise siis veel püüdma pead!»

Tuli ka noorem, Zoja. Kobistas esikus ja mantlit lumest puhtaks rap-sides nähtavasti kuulis seda jutuajamist. Ja muidugi teadis ise juba kõigest, kuigi ta on hoopis lasteaias kasvataja. Kuid laste järele tulevad ju vanemad, kes ise ehitusel tööl käivad, ja keel kõigil ühtemoodi väle.

Zoja on Sašast erinev — ümmargune, pehmeke, emasse läinud teine.

Tuli tuppa ja naeratas veidi nukralt, puudutas huultega isa põske ja ajas suu torusse nagu pisike laps. Ütles:

«Näed nüüd, taat, missugune pirukas.»

«Sina veel puudusid. Liiga noor oled, et isale märkusi teha,» urises Klementjev.

Naine läks öisesse vahetusse oma pumbajaama. Vanamoodne, nikeldatud nuppudega kõrge voodi tundus sel öhtul häbiväärselt mugav ja lai. Keera põigiti või laiuti, ikka on pehme ja lämmatav, uni ei tule ja kurat teab mis kõik tikub meelde ja mõttesse — vist esimene unetu öö tema elus.

Kuidas siis ikkagi nii? Ega ta oma tahtmist mööda sõitnud, see ju inimeste jaoks. Ja äkki — «kollektiivi laostamise pärast vabastada vanemtö juhataja kohalt, asjaajamine anda üle insener Snežinskile». Nooruke insener hakkab ekskavaatorijuhte kamandama, olgu ta pealegi arukas ja õpetatud, kuid praktikat tal ju pole! Ja kes vabastati töölt? Klementjev, kellel seljataga nelikümmend aastat tööd ja mitte ühtegi märkust, mitte ühtegi karistust; ikka ja alati on ta olnud eesrindlaste hulgas, nii ehitusel kui sõjaväes; kolhoosis premeeriti teda kui kuulsat mehhanisaatorit lehмага, Kuibõševi hüdroelektrijaama ehitades sai kangelase nime!

Ja äkki... Ilma pikema jututa, tühisel põhjusel tehti temast patuoinas, hoiatav eeskuju...

Alles hiljem, kui Klementjev oli juba remondibrigaadi brigadir, tuli arusaamine, et nähtavasti ta siis ikka ei olnud nii väärt ja vajalik, kui päevapealt võidi erru saata. Oli haruldane ekskavaatorijuht, kuid tööjuhatajana — ei liha ega kala, ja sellisest lahtisaamine ei teinud kellelegi peavalu. Seepärast hakkasidki külge, et tahtsid lahti saada...

Ja nüüd lähen siis mina ei tea mitmendat korda juba Klementjevi-tele külla, Sašaga koos.

Vassili Mihhailovitši pole kodus. On ainult Zoja, kes istub kerratõmbunult diivanil, raamat käes. Kuuldes öe lõbusat jutustust külaskäigust autotehasesse, nõökab:

«No tuli nüüd alles projekteerija välja!»

«Ole vait, Zoja, enam sa minu üle ei naera,» ähvardab Saša teda sõrme ja pöördub minu poole: «Kujutage ette, kogu aeg on tema pärast ebameeldivusi! Juba koolis: mina olin suur, täiskasvanu, seitsmenda klassi õpilane, rühmanõukogu esimees, ja äkki valitakse see kuuenda klassi västrik terve kooli pioneerimaleva nõukogu esimeheks! Ma olin lausa arust ära, milline häbi — raporteerida omaenese nooremale õele!»

Sašat mäletati remonditsehhis kaua: ta osutus andekaks mähkijaks, tuli toime isegi sellise elektrimootorite mähkimisviisiga, mida enne teda seal keegi ei kasutanud, ja peaasi — tal ilmses veel üks anne. Kui ta valiti komsomoliorganisatsiooni sekretäriks, siis kukkusid tema ettevõtmised toredasti välja. Võib-olla aitas asjaolu, et mehhanisaatorite hulgas pole naisi eriti palju, veel vähem selliseid nagu Saša. Kuidas siis mitte lugu pidada, mitte kuulata? Temasugusele tütarlapsele ei saa käega lüüa, tema juuresolekul vandesõna ei pruugi. Lihtsalt hea on minna oma Jeanne d'Arc'i järel!

Siis jõuab koju Vassili Mihhailovitš, väsinud ja õnnelik.

«Isa, kus sa nii kaua olid?»

«Trikke näitasin! Ühel «kovrovetsil» läks peavintsi revers rivist välja, võeti teine remontimiseks maha, ent siis kadus ta hoopiski ära. Seal

objektil on kuulus brigaad, nüüd aga vaata, et Remigailol tuleb tööseisak. Meie Kramar käib ringi ja muretseb: «Varsti hakkavad teil terved ekskavaatorid kaduma!» Mis nüüd teha? Võlle on, aga õhusilindrit ja trumlit tagavaraks pole. Ütlesin siis, et hüva, pange pudel, teen teil reversi korda. «Mismoodi?» küsib Kramar. «Ärge selle pärast muretsege, see on juba minu asi.»

«Ja kuidas sa selle reversi siis korda teed?» imestab Saša.

«Juba tehtud, valmis! Meil on ju mahakantud ekskavaatoritel sama-sugune, kah Kovrovi tehase oma. Üks neist on noorem, teine vanem, aga vennad on nad ikkagi. Ja kuigi vanemad on ammu maha kantud, on ka nendesse kunagi tööd pandud, ka nemad maksavad midagi, ja kõik agregaadid pole sugugi lõplikult läbi kulunud, sealt annab üht-teist võtta! Läksin treiali juurde: «Viktor Mihhailovitš, kas sa seda keeret siin ühenduskohal saad veidi kohendada?» Laskis keerme parajaks ja saimegi hakkama. Tunni aja eest andsime üle.»

«Kas olete rahul, Vassili Mihhailovitš?»

«Remont on tõsine asi, masina hinge peab peensusteni tundma. Ja kui lased ekskavaatori kas või päeva võrra varem remondist välja, siis viskab ta hulga lisakuupmeetreid. Ega need minu kuupmeetrid ole? Kuidas võtta . . . Muidugi, kaevab ja kallurile tõstab hoopis teine mees, aga töö on ju ühine! Vaata, ma pressin läbi veel ühte ratsi: pöördevõll on hammasratastega ühes tükis, pööramisel taob ta puruks. Kui saaks teha nad eraldi, panna tapp vahele, nii et võll pöörleks iseseisvalt . . . Aga praegu veel ei võeta seda vastu, tuleb tehasesse kirjutada.»

Laual on äsja ilmunud raamat, G. Suhharevi «Kangelastegu Niilusel». See on siin peres nähtavasti juba läbi loetud.

«Georgi Ivanovitš veel ise kirjutas Moskvast ja hoiatas, et varsti tuleb välja, et lehitse, seal on sinust ka. Ja näete, ongi foto ia mis peaasi, minu ekskavaator on ka peal.»

«Isal on ekskavaator elus kõige tähtsam, ilma ekskavaatorita pole loodus tema jaoks tuhkagi väärt,» naerab Saša.

Vassili Mihhailovitš paistab fotol noorem kui praegu, juuksed on tihedamad ja nägu ümaram. Ta näitab mulle pildil ekskavaatorikopa hambaid, ja Zoja otsib üles lehekülje, kus Nõukogude peakspanner asetäitja Assuani tammi ehitusel G. Suhharev räägib, kui kiiresti need hambad graniidi laadimisel kulusid ja kuidas tema, Suhharev, «läks nõu küsima kuldsete kätega vene meistrit, andekalt ekskavaatorimasinistilt V. Klementjevilt. Klementjev vaatas kopahambaid ja ütles: «Tuleb ajud tööle panna. Hüva, küll me midagi välja mõtleme . . .»»

Ja mõtleski välja.

Siis on veel napp jutustus sellest, kuidas «russ Vassili» kaldaäärselt teelt Niilusesse kukkunud kalluri välja tõmbas: «Mõeldi ja arutati ning lõpuks otsustati, et auto väljatõmbamisega tuleb toime ainult «mister Vassili», sest temale pole see midagi.»

«See oli MAZ, veerandsajaline — kahekümne viie tonnine kallur,» meenutab Klementjev. «Buldooserijuhtidele oli küll antud korraldus teekallast mitte puhtaks lükata, et autodele jääks toetumisrants. Selles kohas aga polnud ranti jäetud ja nii kui MAZ veokasti üles tõstis, lendas ta tagurpidi kaldast alla. Välja tõmbama hakati lodja pealt — neil oli seal mingi kaldpoomiga vints, ei tea, kas araablased puurisid seal miskit või . . . Tuuker pani trossi külge, hakkasid tõmbama, lodi muidugi kaldus ja tross katkes. Kes nuttis, kes palus jumalat. Tõlk ütles, et peab vist sakslased appi kutsuma. Aga ehk siiski saame ise hakkama? «Kind-

lasti saame ise hakkama,» ütlesin mina. Ümberringi askeldasid juba fotomehed, välismaalased pealegi. Üks püüdis aidata, teised kolm aga pildistasid, et vaadake, kuidas nõukogude tehnika hunnikusse kukub! Seal juhtus selliseid härraseid ette, et hoia aga alt!»

«Kuidas siis jäi, tõmbasite välja?»

«Tühiasi — ajasin oma ekskavaatori ligi ja tõstsin auto välja nagu tikutoosi. Ja MAZ, kuigi oli kaljult alla lennanud, seisis nagu lilleke. Nagu polekski avarii olnud, vaid reklaam Minski autotehasele! No ja siis vedasin veel mittegabariitset seal...»

«Mis asjad siis mittegabariitised olid?» kergitab Saša kulme. «Kas konteinerid?»

«Mis konteinerid seal olla sai! Graniidipangad kivimurrus.»

«Eks sa siis nii ütlegi.»

«Nii ütlesingi. Ütlesin, et lubage, Ivan Vassiljevitš, ma laadin need pangad ekskavaatoriga peale, andke ainult kahekümne viie tonnised ette. «Kuidas sa nad peale laadid? Lendad üle kaela!» Ei ma lenda, olen ettevaatlik. «Eks lase siis käia, ära ainult alt vea.» Ja läks korda. Vee- randsajaline tuleb tagasikäiguga ligi, mina tõstan noole nii kõrgele kui vähegi annab — hopsti! Ja mürakas ongi kastis. Meetrit kolm ripub tagant üle, araablasest autojuhil on hirm nahas, mina aga ütlen, et ole, vennas, ainult käänakutel ettevaatlikum. Ja niimoodi vedasimegi kõik ülegabariidilised pangad välja.»

«Vedasid ja välja vedasid,» kordab Saša mõtlikult. Ja ütleb äkki: «Sinul, isa, on alati vedanud!»

«Ega see päris nii ka ole. Ise olen välja vedanud!»

«Ise ka. Plikana vaatasin, kuidas sa ekskavaatoriga tööd teed ja uhkus- tasin sellega. Ega sina seda tähele pannud. Isa on oma kätega, oma tööga tõusnud. Ja oskusega ka — sa oled mul arukas taat. Aga edasi — siis juba vedas.»

«Kuidas sellest aru peab saama?»

«Väga lihtsalt. Kas või Assuanis: tollest oli puudus, sellega ei saadud hakkama. Ja sina oled ju kangelane, Assuanis kõnnid kord Komzini, kord Suhharevi kõrval...»

«Tõsi! Nii Ivan Vassiljevitš kui Georgi Ivanovitš kirjutasid minust raamatutes!»

«Õigus. Ja sina läksid muidugi, niipea kui midagi pähe tuli, kohe nende juurde?»

«Kohe. Ivan Vassiljevitš on ju professor!»

«Õigus. Ja tegid kõike tema professori-vastutusel.»

«Oleksin uperkuuti lennanud, poleks minugi käbarad hästi käinud!»

«Õigus. Ja kui ei oleks lubatud, poleks sa ka sinna tükkinud. Ma usun küll, isa, et sa oma töö pärast paned kas või pea pakule. Ainult et... professori luba peab selleks olema.»

«Ega see patt ole — selleks nad õppinud on.»

«On küll patt, isa. Ka sina oleksid võinud õpetatuks saada.»

«Aga millal, Saša? Mõtles ise, millal?»

Saša vaikib — mis siin vaielda! Tõsi, Vassili Klementjev on kogu elu rutanud, nii et tal pole mitte ainult õppimiseks, vaid ka muuseumi mine- miseks ja raamatute lugemiseks aega olnud. Muide, majas pole neid raamatuid, milles Klementjevist endast kirjutatud: vaevalt jõudis ta need hädapärast läbi lugeda, kui sõbrad tassisid raamatud laiali.

«See jääb teile, Saša,» ütleb Klementjev tasa. «Õpetatult elada, see on teie elu.»

HAARDEULATUS

Oleme pressikorpused.

Kraana asetab massiivsele lauale esimese pressi ette kõrge paki teraslehti. Nagu puhas paberileht pole veel aruanne ega romaanihalekül, nii pole ka nendel lehtedel esialgu mitte midagi ühist autoga.

Kuid juba libistavad kaks töölist teraslehe osavalt kaldpinnale, see libiseb alla, otse pressi suhu. Löök! Ja pressi teiselt küljelt haarab hambuline hailõug stantsi all autokere detailiks vormunud lehe.

Muidugi pole see hai, see mehaaniline käsi, kuid tema haare on nii kiskjalik, kui ta sirutub saagi järele, ta võibse nii närviliselt, oodates sulgunud pressimüraka juures, nii ahnelt paiskub ta stantsitud toote poole... Ja kui toimubki löök tühikäigul, sööstab ta ikka ettepoole, otsekuu kahetsusega laksutades oma väheseid hambaid, ning läheb tagasi endisesse asendisse.

Mehaanilise käe jõul transportöörile paisatud detail jõuab pöörjani. Juba ümberpööratuna satub ta järgmise töölistepaari kätte, kes asetavad painutatud teraslehe teise pressi stantsi alla. Löök! Ongi löigatud ääred ja puuritud augud. Detail roomab edasi, tema asemele tuleb järgmine. Üksteise järel saabuvad detailid ning vasakul töötav heasüdamlik jõumees pillub ja pillub raskeid teraslehti, peaaegu nende poole vaatamata, nii osavalt ja vabalt, nagu polekski neil kaalu ja pressiava ise kisuks nad endasse. Metallijätmed riisub jõumees vaevutabatava käeliigutusega keldrisügavikku, kus konveierid veavad iga viimase laastu pakkimistehhi. Juba pakituna lähevad jätmed ümbersulatussele.

Kuid nii on vasakul. Jõumehe paarimees, paremal seisev kahvatu sasijuukseline nooruk on omadega läbi. Temal ei laabu mitte miski. Alles teda vaadates mõistad, kui raske see töö tegelikult on. Isegi jätmed teevad talle liiga. Nähtavasti hilineb ta mõne sekundikümnendiku võrra, igatahes kolmnurgad ja ribad jõuavad kuhjaks koguneda ning nendega hakkama saada on juba raske. Ühest stantsionarusest ripneb kitsas ribake, aga kuni nooruk sirutub selle poole, kerkib pöörast juba uus terasleht, vajub õhus raskelt teisele küljele ja roomab ähvardavalt lähemale.

Lühikesel suitsutunnil istub nooruk kastile. Küsin osavõtlikult:

«Kas ammu töötate siin?»

«Teist päeva,» vastab ta veidi kähedalt.

Algaja! Ta lõtvub, suleb silmad... Küllap terve möödunud öö ja praegugi pöörlevad ta silme ees stantsitud teraslehed ning pea kohal rippuv neetud laast ei anna rahu.

Jälle ahivad pressid, hailõug viskab transportöörile uue metall-lehe, jälle jääb nooruk tempos maha, jälle vangutab vasakul seisev jõumees talle etteheitvalt pead, kui nende pilgud juhtuvad kohtuma.

Uustulnuk võtab end kokku. Ta mõistab, et terve pressiliini tootlikkus sõltub temast. Nende press teeb löögi ainult siis, kui surutakse alla kaheksa nuppu. Kaheksa: kaks töölist pressi ees ja kaks pressi taga, kes detaili edasi saadavad, vajutavad igaüks kahte nuppu, kahe käega. See on ainuvõimalik garantii, et ükski kaheksast käest mitte mingil juhul — ei laaste ära tõmmates, ei stantsi all detaili kohendades — pressi vahele ei jää, kui see löögi annab. Kui uustulnuk hilineb, ootavad kõik teised, kuni ta oma nupud alla vajutab.

Liini lõpus, olles läbi käinud kontrolörid, suunduvad detailid peakorpusesse monteerimisele. Rida rea kõrval, koonduvad pressiliinid pers-

pektiivjoontena: kõik autokere osad stantsitakse siin. Ja üksteise järel veavad autolaadijad valmis osad väikeste platvormidel ära, sest ikka kiiremini töötab monterimiskonveier, ikka väiksemaks jääb valmisosade tagavara. On vaja tööle panna uued liinid, et luua varu.

Uute presside ja uute liinide montaaž juba käibki. Kohtan noormehi kahekümne kaheksandast tsehhist, masinaid elustavaid võlureid: seadistajaid. Hämmastav on see kahekümne kaheksas tsehh, kus on üle seitsmesaja töötaja, kes kõik on — kuidas öelda — haritud inimesed. Enamikul on küpsustunnistus, igal kümnendal tehnikudiplom, kümnel töölisel aga kõrgem haridus!

Näen tuttavaid nägusid:

«Kas Motšalovi brigaadi mehi?»

«Seda küll. Tõsi, Valentin Motšalov sai jaoskonnaülemaks, nii et brigaad on nüüd Lunevi käes...»

«Ei ole,» parandab keegi, «Lunev on juba mitu päeva meister, brigaadiriks on meie konstruktor.»

«Missugune konstruktor?» ei saa ma aru.

«Revin, Nikolai Fjodorovitš Revin. Ta on ju insenerkonstruktor.»

On see nali? Mitte sugugi!

Revin on kolmekümne kahe aastane, kuid tal on soliidne tööstaaž: seitseteist aastat. Pärast kutsekooli tegi oma teise kooli läbi soojuselektrijaamade ehitusel. Montaažitöödel õpetistiski noormees silma — tollal alles kuueistkümnene ja muidugi mitte Nikolai Fjodorovitš, vaid alles Kolka. Ent kuhugi ära sõites jättis brigaadi tema enda asemikuks. Algul vanemad monteerijad torisesid, kuid said peagi aru, et kuigi poiss on veel noor, on ta asjalik, tajub metalli.

Kuibõševi üheksandas kuullaagritehases sai Revin insenerkonstruktori koha juba kolm aastat enne tehnikumi lõpetamist! Pole ime, et tema jaoks ei ole pressidel saladusi ja et temaga ei ajanud jonni ei Milaano pressid, ei nendega kõrvuti töötavad taganroglased ega ka äsja Barnaulist või Voronežist saabunud pressid. Siin on hasartne töö. Ja see on tore!

«Aga te olete ju tehnik, töötasite inseneri ametikohal...»

«Ilma tehnilise hariduseta pole siin midagi peale hakata. Kui just on väga suured kogemused ja staaž, siis ehk.»

«Nikolai Fjodorovitš, kuid siin pole ju ainult vaimne töö, ka käed on vaja külge panna...»

«Seda küll. Kuid on see teie arvates pluss või miinus? Kätele ka koorust anda on ju hea. Muide, ma olen sportlane ja naine samuti, suusarajal saimegi tuttavaks... Ei, mind ei meelita siit ära millegagi. Kui just... Hea küll, omavahel ütlen: teinekord, kui nende presside mõnda osa paika tõstan ja higistan, tahaksin ehk ka midagi sellist konstrueerida. Mõistate? Vahetada üks loominguuline töö teise vastu. Ainult seda. Aga praegu on tähtis seadistamine.»

«Ja kas seda tööd jätkub kauaks?»

«Noo...» Revin lööb käega. «Selle pärast pole muret! Jurkat ma vahetevahel ikka näen — käib juba koolis, aga kaksikuist tütreid pole veel kooliealised: kui lähen tööle, siis magavad veel, kui tulen töölt — jälle magavad. Hiljuti küsisid Roosa käest: «Ema, kas meil isa on?» Laseme tehase täie võimsusega käiku, siis algab remont, rekonstrueerimine... Ja siis tuleb kõigi viie kasvatamisega pihta hakata.»

«Kuidas viie?»

«Jurka, kaks tüdruku, Roosa ja mina — ongi viis. Kui vaid natuke lahe-

damaks läheb, algab meil kohe niisugune kasvatustöö, et hoia alt! Nii-moodi ongi vaja elada. Küsige kellelt tahes, igaüks ütleb sedasama. Kas või Domnenkolt — ka tema on tehnik.»

Sihvakas, intelligentne Volodja Domnenko vastab ilma mõtlemata:

«Mulle meeldib siin. Kuid ma nimetaksin oma tegevust mitte tööru-gamiseksi ja vaevanagemiseks, vaid töötamiseks. Vaev ja töötasu, see on seal, konveieril. Ka seal on inimesi vaja, keegi peab metalli tõstma, kuid mina nii ei saaks. Kui paned selle müraka käima ja kõik ta mitmevärvi-lised lambid hakkavad vilkuma, nad nagu kuulutaksid, milleks sa kõik oma kaaslastega võimeline oled — vaat see haarab!»

«Kuid te lõpetasite ju tehnikumi? Ja olete nüüd seadistaja?»

«Kas arvate, et kaasaegne seadistaja võib hakkama saada ilma kas või tehnikumi ulatuses omandatud teadmisteta, ükskõik, kuidas need saadud on? Seni pole mu teadmised mind seganud, olen neid kasutanud. Ja küllap isegi rohkem kui tehnik-administraator, kes mind materjalide ja mehhanismidega varustab. Ütlen enamgi: kuigi ma ei kavatsen seadis-tajaametit maha jätta, astusin instituuti, olen teisel kursusel, jõuan ka viiendale ja diplomini. Siis hakkam ankeeti uhkelt kirjutama: «Tööline. Haridus — kõrgem.»»

Meie juurde tuleb lühikesekasvuline lodev noormees. Teiste käest näh-tavasti juba teada saanud, et kirjamees kõigiga räägib ja vististi paljugi üles märgib, jääb ta jutuajamist kuulama ning sekkub kõnelusse, ise irooniliselt Domnenko poole vaadates:

«Sina, Volodja, oled tubli, saad inseneriks, sul on auto ja uues linna-osas korter, pole häbi külalisi kutsuda. Aga astuksite õige, seltsimees kirjanik, minu poole sisse: kolm hinge peres, ämmast rääkimata, ent mis-suguses pugerikus vireleme! Astuge aga sisse, näete ise.»

«Küll sa saad,» rahustab teda Domnenko, «ehitatakse ju suurt linna, kõik tehaseinimesed saavad korteri.»

«Sul hea rääkida, sul korter käes . . .»

«Mina olen siin tööl juba peaaegu kolm aastat. Algul elasin ka kuidagi-moodi.»

«Kas teie olete autotehases juba kaua?» küsin solvunu käest.

«Teist aastat.»

«Ja kas teine aasta jookseb ammugi?»

«Kolmat päeva juba . . .»

Naerame kõik kolm. Kõik kolm: ehitajad viivad iga päev midagi katuse alla, uued majad valmivad üksteise järel ja kusagil mujal ei saa see noormees korterit nii ruttu kui siin. Ta teab seda isegi, kuid ei võinud mööda lasta sellist jukust kurtmiseks — äkki aitab?

Nähes eemal murelikku tehasekomitee esimeest, tormab noormees tema juurde.

«Mina nendesse asjadesse ennast ei sega,» vastab Pravosud, olles noor-mehe ära kuulunud. «Kõik lahendab tsehhikomitee. Kui tekib konflikt, pöörduge meie poole, kuid see aitab vähe — kes peaks paremini teie asju teadma kui teie töökaaslased?»

Viin Vassili Markovitši pressiliini poole, kus uustulnuk on endiselt hädas. Pravosud mõistab mind sõnadetagi:

«Jah, see on raske töö, üksluine ja küllalt ränk. Umbes viiskümmend tuhat meie töölisi hakkab tegema suhteliselt kerget, kuid ikkagi ühe-toonilist füüsilist tööd. Te olite äsja seadistajate juures. Nemad on posi-tiivsete kangelaste seeriast, nuputajad, entusiastid, leiutajate ja ratsionaliseerijate büroode ning kirjameeste pailapsed. Selliseid töölisi pole

meil üle kümne protsendi, kui on sedagi. Ülejäänud töölised saavad vähe välja mõelda, nad ei saa isegi normi ületada, ehk ainult siis, kui hakkavad viiekesi tegema kuue inimese tööd — seda tuleb ette. Kuid neid on tohtu enamik ja kogu nende innustus peab seisma selles, et pidada sammu konveieri kiirusega ja panna oma detail korralikult paika. Kas seda on rahuloluks küllalt?»

«Ja mida olete ette võtnud?»

«Esiialgu väga vähe. Rasket tööd oleme kergendanud, selle kallal nuputatatakse ja tulemusi juurutatakse. Vooltootmise üksluisus on aga keerulisem probleem, sest tehnoloogia tervikuna on progressiivne, vajadus revolvertööpinkide teenindajate ja aparaaditöölise, samuti monteerijate järele on paratamatu. Püüame minna kaude — meil on kutseorientatsiooni laboratoorium, selgitame kutsevaliku probleeme nii meie kollektiivis kui juba koolis. Huvitavaid tulemusi ootame sotsioloogiliste uurimiste laboratooriumilt. Lõpuks hoolitseme selle eest, et kõigil oleks mugav ja huvitav väljaspool tehast — sport, kultuurilised üritused, olmetingimused... Esiialgu surume peale esmajärgulise tähtsusega objektidele.»

Jaa, Togliattis on kõrge ka elanikkonna juurdekasvu protsent. Lasteaedade ja lastesõimedega on asi õige terav. Vahetustega töö... Korteriiprobleem on aga siiski veel pakilisem. Sadu tuhandeid ruutmeetreid elamispiinda aastas — ja ikka on kitsas. Tempo...

«Muide, kui teile tuleb pähe kirjutada, et Maior tegutses kangelaslikult, päästes tootmisseedmeid, siis olen esimene, kes sellele vastuväiteid esitab,» katkestab mu mõttelõnga äkki Pravosud. «See kõik oli vastuolus ohutustehnika elementaarsete nõuetega.»

«Vassili Markovitš, aga teie ise, miiliseid nõudeid teie ise kõik ei riku!»

«See on hoopis teine asi. Me rikume neid nõudeid läbimõeldult ja vastutustundega!»

Puhken naerma ja Pravosudki ei suuda naeru tagasi hoida. Ent mis siis juhtus Maioriga?

Kõigepealt muidugi jäi peakonveier seisma. Sel ajal, kui konveier alles õppis korralikult käima, olid seisakud tavaliseks asjaks. Hoopis teine lugu on nüüd, mil vahetuse jooksul tuleb välja lasta kolmsada viiskümmend autot ja see arv on saanud normaalseks arvestusühikuks. Samas rütmis peavad hakkama liikuma ka teised konveierid, kui käiku lähevad kõik kolm tootmisliini ja tehase aastatoodang tõuseb kuuesaja kuuekümmend tuhande autoni. See tähendab vajadust harjuda juba praegu kõige kiirema — s. t. normaalse rütmiga. Et hiljem poleks enam mitte mingeid «juhtus nii».

Aga juhtus...

Kui peakonveierile ei tulnud enam autokeresid, näis see uskumatu: keresid keevitati, nad läksid värvimisele, sealt pidid risti läbi tsehhihoone tõusma peakonveierile... Vassili Artjomovitš haaras telefoni. Selgus mingi müstika: rippkonveier töötas, värvimistsehhi suunas haaratsid läksid, kuid kohale ei jõudnud.

Maior kihutas jalgrattaga piki konveieriliini ja avastas varsti saladusliku seisaku põhjuse: veoauto kahe hiiglasuure kastiga. Auto pani konveieriliini alt läbi, autojuht, kes polnud siin varem sõitnud, ei märganud märki, mis keelas sõidu mittegabariitse koormaga. Haaratsid jäid ühe kasti taha kinni, surusid peale, nihutasid juba kasti, veel hetk...

Ei, kast ei kukkunud, automaatika hoidis õnnetuse ära, kuid konveier jäi seisma.

Sedamaid kogunes kümnekond inimest. Keegi tegi ettepaneku lükata kast autolt maha. Tõsi, selles on küll seadmed, need võivad puruneda, kuid konveier hakkab kohe tööle. Maior otsustas teisiti: ta laskis kohale ajada kolm autotõstukit ja hakkas nende tegevust dirigeerima. Tõstukid pöörasid kasti pikkamisi külili. See jäi üle autokasti rippuma, kuid konveier vabanes ja hakkas tööle.

Nüüd jäi veel ajada auto ära nii, et kast maha ei libiseks. Ja kõik õnnestus, arvestus oli õige. Peaaegu õige, sest kui üks tõstukitest andis tagasikäigu, ei jõudnud Maior eest ära hüpata. Ei pannud tähele, sattus liiga hasarti.

«See pole oluline,» tõrjub Maior minu küsimusi tagasi, kui teda kodus «üle kuulatan». «Mõni aeg saavad ilma minuta ka hakkama, ja mina võin lõpuks ometi välja magada. Harilikult ma...» Ta vaikib hetkeks, otsides õiget sõna. Kohe kasutab juhust Ada Aleksandrovna, Maiori teinepool:

«Harilikult ilmub mu Maior koju alles pärast südaööd, hommikul aga läheb tööle juba pimedas ja on veendunud, et ilma temata jääb kõik seisma — konveier, terve tehas ja üldse kogu progress. Teate,» pöördub ta minu pole, «et Maior täidab elektronaju ülesandeid, siis pole ju korpuse või alustugede pisivigastused temale olulised. Mu perekonnaelu on üliõnnelik: mul on poolmees pooljuhtidel...»

«Ada, ära ironiseeri, rääkisime sellest täna öösel juba küllalt. Kuni arvutuskeskus valmis pole, peab olema inimene, kes...»

«Selge, kui peab olema inimene, siis on see ilmtingimata minu Maior!» laiutab Ada Aleksandrovna käsi. Ja siis ütleb ta soojalt naeratades, kumardudes lähemale mehele, kes lamab, jalg sidemes, diivanil: «Vasja, räägi külalisele parem oravast!»

... Tol ööl uinus Vassili Artjomovitš kergelt ja rahulikult, igasuguse pingutuse ja eriliste mõteteta. See oli tema jaoks erakordne olukord: heita magama nagu väljapuhanud töömees, kellel kõik on täiesti korras. Kuhugi pole vaja rutata, joosta, seda ei võigi, sest siis saab arst kurjaks. Jalg peaaegu ei valuta, miski ei sega rahus lamamast ja mõtisklemast.

Homme-ülehomme lõpetatakse haigusleht, ja kui ei lõpetata, läheb ta tööle ikkagi, sest kaua seda mittemidagitegemist taluda ei suuda. Läheb oma puldi juurde, võtab telefonitoru ja saab teada, et klapp, polt või splint number kolmsada tuhat ja nii- ja niipalju on muutunud selleks kitsaskohaks, mis tunni-kahe pärast hakkab määrama montaaži kiirust. Sest kunagi ei tule niisugust olukorda, et kõiki detaile tehtaks võrdselt, seda ei saa olla. See aga tähendab, et kitsaskohad on ikka olemas ja jälle tuleb rutata kurat teab kuhu, et järjekordset sõlme lahti harutada.

Kõik inimesed nagu inimesed ikka, teevad oma tööd, ainult Maior üksi peab vaeva nägema teiste asjade pärast. Need näivad iga kord täiesti elementaarsed, kuid osutuvad ometi lõpmatult keeruliseks, sest tegemist on nende elementaarsuste kogusummaga. Ametinimetuse on küll kõlav, tegelikult aga...

Muidugi, mis seal's ikka, «peadispetšer» — see vastab täiesti tema töö sisule. Paraku ainult pinget on üliinimlik. Kuid läheb veel mõni kuu, kõige rohkem pool aastat, ja Maiori tööd pole enam vaja. Ebainimlikku tööd hakkavad tegema arvutid. Nad hoiavad oma masinajus valminud detailide hulka ja reguleerivad nende etteandmist — see on arvuti tüüpiline ülesanne ning talle lihtsam kui malemäng. Ja töökaitse ei astu

kunagi vahele, mängi kas või ööpäev läbi. Mõni ristsõnamõistatus on keerulisem kui tehniline joonis või tehnoloogiline kaart. Ükski ohutustehnik ei lubaks inimesel tõsta sajakilogrammiseid raskusi. Kuid Vassili Aleksejev tõstab üle kaheksa ja ei nurise sugugi!

Kas alpinist, kui ta ronib ligipääsmatule mäetipule mööda kaljuseina, mõtleb oma tegevuse jõukohasusest või mitte? Sellised inimesed on rõõmsad selle üle, et saavad ähkida kangi ebainimliku raskuse all, rip-puda kuristiku kohal, olles kokku seotud samasuguse hulluga kui ta ise.

Hulluga? Miks? Aga võib-olla niisugused ongi normaalsed inimesed? Võib-olla on arutu hoopis poole jõuga elatud elu, kui raiskad oma päevi alal, mida ei armasta?

On siis dispetšeriamet, milles jooksed nagu orav rattas, parem?

Muidugi parem! Lausa suurepärane! Orav jookseb rattas lõbu pärast. Veel enamgi — iseenese päästmiseks, sest kui orav jääb liikumatuks, siis hukkub ta puuris! Ada! Ada, kuule, aga see on ju hirmus huvitav! See on täpselt sinu dissertatsioon! Jaoks!

Mehe hüüatus südaööl ehmatas Ada Aleksandrovnat nii, et ta ei saanud tükil ajal aru, milles on asi. Ega uskunud, et Maioriga pole jälle midagi juhtunud. Tema unenäos oli Maior hõljunud õhus, rippudes peakonveieril, ja keegi tahtis ta ristluude külge poltidega kinnitada tagasilda — küll on hea, et see oli vaid unenägu!

Kuid siis süütas ta lambi, istus laua taha ja hakkas kiirustades üles märkima mehe ja omi mõtteid ratsionaalse ja emotsionaalse ühtsusest.

Tõusis püsti ja ringutas. Vassili Artjomovitš vaatas teda naeratades: «Näed nüüd, kui hea, et kodus on selline katseloomake! Kas ma pole tore küülik?»

«Sa oled orav,» vastas Ada tasa. «Orav oled!»

Kahju ainult, et sellel oraval on juba kolmekümne kolme aastaselt meelegohad hallid. Ja nali, mis on levinud autotehase ehitajate hulgas, polegi nii lõbus: ühe moodsa haiguse ristisid nad «müokardi fiatiks». Ohvreid ja kaotusi pole vähe — selleks on võitluse haare liiga suur. Kuid see loov töö toob inimestele ka palju rõõmu! Ada Maiori kandidaadiväitekirja teemaks on uurida, kuidas meie ühiskonnakord kujundab inimest. Ja siit Togliattist astub elu otse filosoofiasse. Materjali dissertatsiooniks on rikkalikult.

Võtame kas või Dossajevi, tugeva ja usaldusväärse inimese, kõrge kvalifikatsiooniga töölise, kes töötab võimsal ja kindlal masinal. Riigi ja ühiskonna asjad on talle nagu isiklikud. Kui ta näeb korralagedust, ütleb nii, et on öeldud. Ta on autoriteet.

Tema ei lähe oma töö juurest mitte kuhugi, ja ega saagi minna. Kord prooviti Dossajevit edutada. Asi oli nii, et ta jõudis järjekordsetelt kursustelt tagasi traktorimehaaniku paberitega. Et parajasti läks mehaanik puhkusele, Pjotr Aleksejevilt aga oli vererõhk kõrge, soovitasid arstid tal ajutiselt kergemale tööle minna. Räägiti talle auk pähe: ole mõni aeg mehaanik, eks me siis vaata.

«Oh, küll nägin päevi sellel «kergemal» töö!» meenutab Dossajev. «Lausa kokku vajusin. Kui sul on sada masinat, siis pole sa enam mitte mehaanik, vaid dispetšer või iseenese käskjalg — lased peaaegu terve päeva ja öö läbi ringi, kuid kasu pole sellest midagi. Kui näiteks kellelgi mootor streigib, ei saa mina seal kuidagi aidata — mul ju puhtad riided seljas, lips kaelas! Muud ei kuulegi, kui et see masin ei tööta, too läks ära ja keegi ei tea, kuhu, miks ja mis juhtus... Ootasin, kuni mees

puhkuselt tagasi tuli, ja ütlesin siis aitäh selle kerge töö eest, võtke oma mänguasjad, mind aga laske tagasi buldooseri!»

Keegi Dossajevit «heaks onuks» ei nimeta, kuid oma loomult on ta heasüdamlik inimene. Tema silmis on kõik inimesed head — muidugi, mõni eksib, neid on vaja korrale kutsuda ja aidata, kuid üldiselt on nad head! Millest see tuleb, et ta inimesi nii näeb?

Olgu aktiivi koosolekul või lihtsalt tänaval — kõikjal kohtab Pjotr Aleksejeviti tuttavaid, sest kuigi «Kuibõševgidrostroi» tohtus kollektiivis on peaaegu viiskümmend tuhat inimest, on Dossajev siin aastat kaks-kümmend töötanud! On kellelgi Dossajevit vaja, on tema kohe kogu hinnega asja juures. Kui temal on kellegi juurde asja, ütleb ta kõik südameilt ära, läheb kas või parteikomiteesse Boriss Kašunini juurde, sest tollegagi on juba ammu tuttav, toogi on hea inimene. Kunagi ammu tuli Kašunin mehhaniseerimisvalitsusse komsomoli linnakomiteest, jooksis kalamehesäärikutest ühe masina juurest teise juurde, agiteeris, veenis, aga kui buldooseri tuli lint maha, aitas seda peale panna, kõhuni poris.

Kui vaja, läheb Dossajev ka ehituse ülema N. Semizorovi ja peainsener D. Jeremejevi jutule. Kuid mitte kunagi vana tutvuse tõttu, vaid tööinimese õigusega. Kui ta käis tehases traktoreid vastu võtmas — seal olid talle täiesti tundmatud insenerid ja konstruktorid — võeti ta märkusi lugupidamisega kuulda ja arvestati Dossajevi kaalukat sõna.

«Mis selles imelikku on?» küsib Pjotr Aleksejeviti. «Ka buldooseri-dest võib dissertatsiooni kirjutada. Ega partei asjata öelnud, et kuigi konstruktor on hea, võib ja isegi peab pingitööline või ükskõik millise agregadi masinist, isegi automaatika juures, ütleva oma sõna konstrueerimise kohta. Praktik saab kõigest aru, selles ei ületa teda keegi.»

Dossajev sündis Volga kaldal, teda toitis ja jootis Volga ning temas on selle vägilasmaa jõud, avarus ja näiline aeglus. Ka emakeses jões ei märka kohe tema hiiglajõudu. Alles siis, kui vaatad kärestikku allpool hüdroelektrijaama ja taevast läbilõikavaid juhtmeliine, mõistad seda.

Keeruline oli nende ehitajate ülesanne, kes said tööjooniseid ehituse käigus. Olles harjunud normaalse olukorraga, teades, et formaalselt ei tohi alustada tööd enne, kui on käes kogu ehituse tööjoonised, tõusis ehitajate seas algul mitte ainult nurin, vaid ka pahameel, kuigi autotehase kapitaalehituse valitsus tegi kangelaslikke pingutusi, et anda tööjoonised välja mitte ainult homse päeva jaoks, vaid kas või nädala jagu ette! Olukorraga tutvudes näis, et projektis tervikuna on palju kooskõlastamatusi, sest töötasid ju kümned projekteerimisorganisatsioonid paralleelselt, igaüks eraldi oma objektide ja konstruktsioonide kallal. Mõnigi asi ei klappinud, tuli ette ümbertegemisi. Kuid need olid suhteliselt väikesed ja praegu on selge, kui tühine oli nende ümbertegemiste maksumus, võrreldes tähtaegade lühenemisest saadud kokkuhoiuga. Projekt oleks ju lõplikult valminud alles seitsmekümnenda aasta lõpuks! Sellal aga oli konveierilt autosid tulnud juba pool aastat.

Ma ei jõua küllalt imetleda ja austada, kui võib nii öelda, kapitaalehituse valitsuse ülema Viktor Pertsevit. Nägemata tema töö tulemusi, pole võimalik ette kujutada vastutuse suurust, mille võttis endale see insener. Koos oma personaliga võitles ta üheaegselt projekteerimistöde graafiku ja ehitus-montaažtööde plaani täitmise eest, sealjuures niisuguste tööde tegemise eest, mis olid planeeritud projektide järgi, mida tegelikkuses veel olemaski polnud! Au ja kuulsus ehitajatele, kes nendele pandud lootused täitsid. Kui raske aga oli päev päeva järel anda

neile korraldusi, teades, et iga viimane kui sõna kohe ja parandamatult valatakse betooni, keevitatakse teraskonstruksioonidesse!

Mäletan oma esimest kohtumist Pertsevig. Ehitus oli alles aastavanune, direktsioon asus võrastele kuuluvas hoones, isegi silti polnud väljas. Sildi aset täitis ukse ees seisev sõiduauto, mille radiaatorile oli vermitud firmamärk «Fiat». Itaalia mudelis oli üht-teist muudetud, käisid katsetused. Ümber madala auto seisis alati inimsülem. Arutati ja vaieldi, sest siis oli too auto veel uudisasjaks ja uudishimu äratas isegi elegantne nikeldatud marginimi «Žiguli» auto tagaküljel.

Pertsev pidi vabanema varakult, kuid alles hilisõhtul saime hakata juttu ajama hiigeltehasest, mille valmimise tähtajad olid enneolematud isegi meie maal.

Ma näitasin Pertsevile oma artiklit, mis oli kirjutatud «Literaturnaja Gazeta» jaoks. Paar kohta talle ei meeldinud, ta tegi oma täpse kaldkirjaga käsikirjale võimalikud parandusvariandid. Et tööde mahtu näitlikumalt kujutada, tõin mõned võrdlused. Need hämmastasid Pertsevit nii, et ta hakkas neid ise üle arvutama, ja kui tuli tema abiline Jevgeni Dmitrijevits, kutsus ka selle kaasa lööma.

«Kuula ainult, mis siin on kirjutatud: «Pinnasega, mis sellel ehitusplatsil tuleb ringi paigutada, võiks Oktoobri raudtee muldkeha Moskva ja Leningradi vahel tõsta seitse meetrit kõrgemaks.» Millise laiuse ülalosas te aluseks võtsite? Ja millised kalded? Hästi, kontrollime...»

Arvutuslükati keel paremale, märkija vasakule. Viktor Vassiljevits vangutab pead:

«Õigus, nelikümmend kuus miljonit kuupmeetrit. Edasi: «Autotehase kõikide korpuste katusematerjalist võiks sama raudtee katta nelja meetri laiuse katusega — täpselt tuleks toime.» Teate mis? Ei jätku. Riba tuleks veidi kitsam.»

«Olgu,» nõustusin. «Jätame laiuse märkimata. Kas läheb?»

«Läheb... Siin on tarvitusele võetud omalaadne hiigelmootühik, mille aluseks on Moskva Riikliku Ülikooli kubatuur — umbes 2 700 000 kuupmeetrit. Nii et Volga hüdroelektrijaama hoone maht, mille ehitas «Kuibõševgidrostoi», on 1,7 MRÜ-d, kuid autotehases on ainult peakorpus 4 MRÜ-d.»

Lükati keel paremale, märkija vasakule...

«Õigus. Ja kõigi tootmiskorpuste kogumaht on peaaegu 10 MRÜ-d. Lähme edasi. «Kahel korral sõitsid siia Itaalia firma «Fiat» inseneride väikesearvulised grupid, kes algul vaatasid üle väljavalitud maa-ala, aasta pärast tutvusid tööde käiguga. Togliattis on jaroslavslasi ja gorkilasi, moskvalasi ja kuibõševlasi, kõiki, keda soovite, ainult mitte toriinolasi. Itaaliasse, Torinosse ja tagasi lendab peamiselt post.» Olgu. Kuigi, jah, Torinos on alaliselt rühm meie spetsialiste eesotsas tehase tehnilise direktoriga — nad tegelevad projekti detailide sidumisega ja sisseseade ostmisega.»

Jõudsime artikli lõpuni. Tegime suitsu.

«Ja ongi juba aasta mööda läinud,» ütles Jevgeni Dmitrijevits mõtlikult.

«Aasta saab täis oktoobris,» parandas Viktor Vassiljevits.

«Ei, minul juba augustis. Ma töötasin Jaroslavlis, ühe tehase kapitaal-ehituse valitsuse peainsenerina. Äkki kutsub ministri asetäitja Poljakov mind Moskvasse. Sõidan kohale, näen, et välja on kutsutud veel neli samasugust meest nagu mina, teistest tehastest. Viktor Nikolajevits esitab ülesande: hakkame ehitama tohutut autotehast, juba on sõlmitud

esialgne kokkulepe Itaalia firmaga «Fiat» ühise projekteerimise kohta, rohkem esialgu midagi pole, kõike on vaja alustada otsast. Kutsus siis kokku ka projekteerimisorganisatsioonide esindajad, rääkis tulevases tehases ja tähtaegadest.»

«Projekteerijad muidugi ahhetasid?»

«Nad ei saanud algul aru. Ütlesid, et toime tulla on küll raske, kuid võimalik, ja kolme-nelja aasta jooksul annavad tööjoonised üle. Viktor Nikolajevitš hakkas naerma: «Pean täpsustama, et kolme-nelja aasta pärast annab meie tehas juba autosid, kuid tööjooniseid on vaja palju varem, mullatööde projekti aga silmapilk!» Kõik panid lärmama, et see pole võimalik, et on utopia.

Hiljem mõtlesid järele, ja kuigi tähtajad olid võimatult lühikesed, tuli suurem osa instituutidest toime ning nende tõttu paistsid ka mahajääjad rohkem silma. Nonde esindajate kõrkus kadus nagu pühitud! Aegamööda jõudsimme tänasesse töörütmi. Praegustel nõupidamistel vastatakse juba täpselt.»

ENESEST ÜLE

«Kuibõševgidrostroi» ees puiesteel asuval väljakul keevitasid monteerijad väikestest terasfermidest midagi ümarat, kuid selliste aukartustäratavate mõõtmetega, et parteikomitee sekretäri asetäitja Suvorov küsis aknast välja vaadates:

«Mis te arvate, kas me selle ehituse eest pähe ei saa?»

«Mis sellest karkassist tuleb?»

«Midagi autahvlitaolist. Eesrindlaste portreede jaoks. Aga nagu liiga grandioosne kukub välja, tuleks vist iseenda peale kaevata: rahvakontroll, vaata järele, millega parteikomitee hakkama on saanud!»

«On nagu veidi liiaks küll,» nõustusin. «Kuid asi ise on siiski väärt, teil on tohtu suur organisatsioon ja juba kakskümmend aastat vana. Küllap siis võib endale ka üht-teist lubada.»

Kui ma nädala pärast jälle siia tulin, nägin halli ja punast värvi torni, mille tipus kõrgus prisma pealdisega «Au tööle!». Ringikujuliselt oli karniisile kirjutatud: ««Kuibõševgidrostroi» eesrindlased ja novaatorid.» Suurtelt fotodelt vaatasid mulle vastu tuttavad näod.

Mинnes ümber torni, sattusin vastamisi Pjotr Dossajevi portreega ning rõõmustasin selle kohtumise üle. Kuid pean tunnistama, et veel rohkem rõõmustas mind üks teine foto, mis oleks võinud siia ka mitte sattuda. Mulle vaatasid vastu tähelepanelikud, laiast naeratusest hoolimata pingestatud silmad kõrge lauba alt, mille kohal juba hõrenevad, kuid siledaks kammitud juuksed. Pintsakurevääril kuldtäht ja foto all kiri: «Klementjev, Vassili Mihhailovitš, mehhaniseerimisvalitsuse lukkseppade brigaadi brigadir, sotsialistliku töö kangelane.»

Helistasin samast ehitajate dispetšeriruumist kohe Klementjevile:

«Soovin õnne, Vassili Mihhailovitš!»

Ja jäin samas vait — kas ongi põhjust õnnitleda, kas ta mõistab mind, olles nii kuulnud oma varasema tööga? Võib-olla pole Klementjevile sellest sooja ega külma, et ta pilt autahvlil on?

Kuid Vassili Mihhailovitš vastas rõõmsalt:

«Aitäh. Tulin ikka meelde ja osutatigi seda au! Ja kui meil alles neil päevil mehhaniseerimisvalitsuses parteikoosolek toimus, valiti ka mind presiidiumi. Küll oli äge koosolek, aga ei midagi, saime kõik asjad klaariks. Kuidas siis teil läheb?»

«Lõpetan oma jutustust. Ja nüüd tahaksin teile näidata, mida olen teie perekonnast kirjutanud, äkki on midagi valesti?»

«Hüva, astuge kas või täna läbi. Tuleme kõik kokku ja arutame seda asja.»

Nüüd ma siis istungi tütarlaste toas ümmarguse laua ääres. Öösel tõmbub parempoolisel diivanil kerra niigi pisike Zoja, vasakpoolisel aga sirutab end välja niigi pikk Saša, kuid praegu on see tuba võõrastetoaks, kus mina ja Vassili Mihhailovitš ootame teisi koju.

«Viltu läks. Arvasin, et kõik on juba kodus, kuid igaühel on omad asjad ajada. Poegi muidugi ei tule, nemad on naisemehed ja meist lahku löönud, ainult külas käivad mõnikord, et lapselapsi näidata. Kuid naistevägi peaks tulema, ootame veel natuke. Näe, Saša juba ilmuski! Saša, kust sina siis nii ehituna tuled?»

«Otse töölt, isa. Tuli jääda veidi kauemaks.»

«Et kauemaks jäid, see on normaalne. Ma küsisin kingade ja kostüümi pärast. Kas sa ei tea, kuidas tööl käiakse? Vattuue ja kirsasaabastega.»

«Pole enam niisugune aeg. Kõik käivad lakk-kingadega, kas mina peaksin siis viiske kandma?»

«Ega seegi häbi oleks. Mina käisin ja käin praegu viiskudega.»

«Pole tõi. Praegu on sul sussid jalas,» naerab Saša.

«Õigus jah. Vaata, kuidas inimesed elama on hakanud! Haritud ka kõik... Minu isa, sinu vanaisa, töötas Samaaras, toruvaltsimise tehases. Ta oli oma ala meister, kõik pidasid temast lugu. Aga tema ei osanud ju hammasrattaidki arvutada.»

«Kas sina, isa, oskad?»

«Noo, kuidas muidu! Seal on moodul ja muu taoline. Kas sina siis ei oska?»

«Ei,» tunnistab Saša. «Ei oska. Mina olen vist vanaisasse!»

«Kuule, Saša, see kõik on nali, vaatame parem neid eskiise!»

Ta näitab skeemi ja räägib sellest ning tütar kuulab rõõmsalt. Isa on täitsamees ja Sašale meeldivad ta väljamõtlemised.

Kui detail pöörleb päev, kaks, kuu aega, aastate kaupa ja kui ta siis lõpuks läbi kulub või mõraneb, tuleb ta kõikide instruksioonide kohaselt maha võtta ja asendada või siis remontida ja uuesti paika panna. Ja alati on üks ja seesama häda: trei kui tahes täpselt, aga pärast näed tsentreerimisega rohkem vaeva kui kogu remondiga kokku. Kui saaks treida maha võtmata...

Aga kuidas teda kohapeal treida, kui pöörlemiskiirus on metsikult suur? Vussi läheb detail, lõiketera puruneb, ja ka ohutustehnika ei luba niisugust tööd. Kui saaks pöördeid vähendada.

«Ja teate, mis ma tegin?» pilgutab Klementjev silma — et ega temagi kuskilt riisunud ole! «Seal on meil ju kõrgepinge. Proovisin lülitada madalpingele, võrguvoolule. Mootor undas küll, aga hakkas siis, kullake, tasakesi tööle, pöördeid just parasjagu. Noh, nüüd oli ta mul peos! Panin seisma, tegin maha võtmata kõik, mis vaja, seadsin lõiketera paika ja lasksin siis madalpingel käima. Treisin ära ja kõik on korras, ei mingit tsentreerimist enam! Saša, aga niimoodi saab mitmel pool teha! Kui masin on haigeks jäänud, kuid saab veel ise liikuda, siis peab ta end ka ise terveks tegema!»

Vaat siis, kuidas võib armastada masinaid, nendesse uskuda — nagu elavasse olendisse.

Saša naeratab: «Sa oled mul ikka nupumees küll!»

«Kuidas siis! Muidugi,» naeratab Klementjev. «Pikk, sihvakas ja valget verd.»

«Mitte just väga valget verd. Tahad, ostame sulle šinjooni?»

«Mis see veel on?»

«Midagi paruka moodi. Võib ka patsidega.»

«Seda veel, aitäh. Aga mis puutub valgeverelissusse, siis selle võtsin ühest artiklist. Ilmus kunagi üks niisugune: tuleb pikakasvuline ja valget verd Klementjev, tütar Zoja palub isa, et see talle maja ja kuuse joonistaks. Ei mäleta, et seda oleks kunagi olnud. Siis kirjutati selles artiklis veel, et Maria Pavlovna, Klementjevi abikaasa, silitab mehel pead — jälle vale, sest Maša pole mul elu jooksul pead silitanud! Hea kirjatükk, kõigi reeglite kohaselt kokku keeratud! Sõidavad igasugused suleimejad ringi, lasevad korraks liugu ja panevadki kirja.»

Mu enesetunne läheb räbalaks. Ka Saša tunneb end veidi ebamugavalt, kuid mis temal, tema hakkab ainult kuulama, minul tuleb lugeda! Ja mitte sellest, missugune valget verd mees Klementjev on, vaid tema viimaste aastate keerulisest elukäigust. Juba seadis ka Zoja end laua äärde ja Maria Pavlovna istub mugavalt veidi eemale...

Raske õhtu tuleb, seekord minu jaoks.

«Noh, kõik on koos, rohkem pole kedagi oodata. Alustame?»

Loen valjusti ette. Kohati vangutab Maria Pavlovna pead, kohati torutab Zoja lapselikult huuli, Saša nagu tahaks midagi vahele ütelda, kuid kõik hoiavad end tagasi. Vassili Mihhailovitš kord süngestub, langetades pea, kord naerab südamest, kord peatab mind: «Ei, see polnud päriselt nii, seda tasuks parandada.»

Lõpuks jõuan viimase reani. Loen selle ära ja jään ootama otsust.

«Kõik?» küsib Klementjev.

«Teie perekonnast kõik.»

«Palju olete kirjutanud,» ütleb Maria Pavlovna diplomaatlikult. «Nii head kui halba...»

«Teie loata ma seda trükki ei anna. Otsustame koos — kas avaldada kõik, nagu siin on, või muudame perekonnanime?»

«Kuidas teistega on?» pärib Saša.

«Neljal on nimed muudetud, ülejäänud nimed ja perekonnanimed on tõelised.»

«Mismoodi siis muuta?» huvitub Vassili Mihhailovitš.

«Võib ju kirjutada kas «Klimantjev», «Kljomin» või hoopiski «Sidorov». Mis teie arvate, Zoja?»

«Las isa otsustab. Meil pole siin millegi pärast solvuda, kui temale midagi solvavat pole.»

«Sol-va-vat,» venitab Vassili Mihhailovitš. «Ei, laulust sõnu välja visata ei saa, nii öeldakse. Ja polegi mõtet peitust mängida, las ma olen, nagu ma olen, Vassili Klementjev. Kui kangelase nimi antakse pärast surma, on ju kõik lihtne. Aga kui kangelaseks tuleb jääda kogu eluks, selle sõna kõige kõrgemas tähenduses? Võib-olla tuleb see jutt minust kellelegi kasuks ja õpetuseks? Kas pole tõsi, minu pere? Las tõde jääb ikka tõeks!»

Tõlkinud Ü. OJATALU

Georg Brandes

4. II 1842 — 19. II 1927

I

aja aasta eest, 3. novembril 1871 alustas Georg Brandes Kopenhaageni ülikoolis loengusarja *Üheksateistkümneenda sajandi kirjanduse peavoolud*. Kopenhaageni ülikool ei olnud igatahes rahvusvahelise tähtsusega ja Brandese loengud ei kuulunud ülikooli programmi. Kahekümne üheksa aastane filosoofiadoktor kasutas ülikooli tavaõigust, mille järgi doktorikraadi saavutanu tohtis ülikoolis loenguid pidada. Loengud hõlmasid kolme teemat prantsuse, kaht saksa ja üht inglise kirjandusest ning kestsid lühemate või pikemate vaheaegadega 1887. aastani. Nende loengutega rajas Brandes euroopa kirjanduse ja maailmakirjanduse kooskäsitluse, pannes aluse võrdlev-ajaloolisele meetodile kirjandusteaduses.

Georg Brandes kirjutas oma pika ja intensiivselt kasutatud elu kestel palju ja mitmesugustel ainetel. *Peavoolud*, mis varsti pärast suulist esitamist avaldati trükkis, esiteks taani, siis saksa, inglise, vene, poola ja ositi mõnes muus keeles, mõjutasid sügavalt ja pikaks ajaks kirjanduse ning elu mõistmist Euroopas ja Põhja-Ameerikas.

Nii kujunes taani keeles esitatud *Hovedstrømninger i det nittende Aarhundredes Litteratur* oma sajandi eri rahvuste kirjanduste lähendamisel ja uue kirjandusliku epohhi kujundamisel rahvusvaheliseks teoseks.

Võib imetleda noore Brandese sihiteadlikkust ja visa tööd juba üliõpilasaastail. Seitsmeteistkümneaastane ülikooliastuja jättis järgmise kuue aasta kestel loetud raamatute nimistu näol suurepärase dokumendi oma arengust. 1. septembrist 1859 kuni 1. septembrini 1865 on ta üles märkinud 1217 raamatutiitlit. Maailmakirjanduse teoste ja kirjanduslugude näol, filosoofia ja esteetika olid ta huvialadeks. Skandinaavia keelte kõrval luges ta algusest peale prantsuse ja saksa keeles, üliõpilasaastail lisandus nendele inglise keel. Kaheksateistkümneaastases üliõpilases tunne ära hilisema Brandese: päevikus kinnitab ta Heine, Kierkegaard'i, Goethe ja Lermontovi puhul, et ta neid armastab, mõistab ja imetleb. Üliõpilasena kirjutas Brandes auhinnatöö antiikkreeka tragöödia saatuseideest (1863). Varsti sekkus ta filosoofiaväitlusesse traktaadiga *Dualismist meie uuemas filosoofias* (1866), vaieldes vastu autoriteetse Rasmus Nielseni katsetele sobitada usku ja teadust. Juba üliõpilasaastail alustas ta vanema taani kirjanduse uurimist, uuema kirjanduse ja teatri arvustamisel aga avaldas julgeid ning originaalseid mõtteid. Varsti pärast ülikooli lõpetamist ilmus tema *Esteetikauurimusi* (1868). John Stuart Milli raamatu «Naise alistatus» (1869) tõlkimisega põikas noor teadlane päevakorral oleva ühiskondlikesse küsimustesse — naiste emantsipatsiooni. Tema doktoriväitekirj *Prantsuse esteetika meie päevil* (1870) oli Taani kuningriigis viimaseks sõnaks ja selles oli keskel kohal Hippolyte Taine'i õpetus. Samal aastal avaldas Brandes raamatuna *Arvustusi ja portreid*, mis enamasti olid ajakirjanduses enne ilmunud. Varakult lõi Brandes oma kirjanduskriitilise kooli ja juba 1867. aastal ennustas Henrik Ibsen: «See mees mängib kord suurt osa oma kodumaa teaduses ja kõrgemais elusuhetes.» Ibsen oli üks esimestest, kes nägi noores Brandeses «ühtset suurt tervikut, purustavat ja vabastavat geniaalsuseväljendust».

Georg Brandes on valgustanud oma elu kuut aastakümnet suures autobiograafias (*Levned I—III*, 1905—1908). Trükkis on ilmunud ta ulatuslik kirjavahetus omastega, Põhjamaade kirjanike ja teadlastega, prantsuse, itaalia, inglise ja vene silmapaistvate inimestega, nende hulgas Friedrich Nietzsche ja Arthur Schnitzleriga. Põhjamaade kirjandusteadlased on uurinud Brandest mitmest eri aspektist. Väga väärtuslikke uurimusi on H. Ahleniuselt (*Georg Brandes i svensk litteratur till och med 1890*, 1932), G. Ahlströmilt (*Georg Brandes' Hovedstrømninger*, 1937), H. Fengerilt (*Georg Brandes laereår*, 1955; *Den unge Brandes*, 1957), H. Nathansenilt (*Georg Brandes. Et Portraet*, 1950), B. Nolinilt (*Den gode europén*, 1965), V. Rubow'lt (*Georg Brandes og hans Laerere*, 1927); teda on uuritud koos Põhjamaade kirjanikega (H. Beyer, *Nietzsche og Norden I ja II*, 1959 ja 1962). Prantslane F. Baldensperger on käsitlenud Brandese osa võrdlevas kirjandusteaduses ja šveitslane K. Bergel on andnud läbilõike Brandesest seoses Schnitzleriga. Sel kombel on toodud «tubli eurooplane ja kultuurimisjonär» meile lähemale niihästi isikuna kui ka oma töödega.

II

Loenguid alustades oli Brandesel valmis oma süsteem XIX sajandi esimese poole kirjanduse rahvusvahelise arengu mõistmiseks. Sissejuhatavas loengus kavandab ta ka järgmised teemad. Euroopa kirjanduse teatud pearühmade ja tähtsaimate liikumiste uurimisel võttis ta ülesandeks ka Euroopa XIX sajandi psüühika põhi-joonte esitamise. Kirjanduslugu oma viimases instantsis on psühholoogia, hinge uurimine, tunnete ajalugu, ütles Brandes. Käsitlus hõlmas kirjandust Suurest Prantsuse revolutsioonist kuni 1848. a. revolutsioonideni. «See ajaloosündmus on olemuselt euroopalik ja seda võib mõista üksnes võrdleva kirjandusekäsitluse abil. Seda ma taotlen, jälgides vaimse elu teatud muutusi ning ümberkujunemisi saksa, prantsuse ja inglise kirjanduses, mis selles ajalõigus on tähtsaimad.» Võrdlev kirjandusekäsitlus annab uurijale pikksilma, mille üks pool aitab suurendada kaugemal olevat ja teine vähendada lähedal asuvat kirjandust. «Esteetika seisukohalt on raamat kui kunstiteos omaette tervik, eraldatud kõigist välismaailma suhetest: ta keskpunkt on temas eneses. Ajaloo seisukohalt on raamat ka täiuslikema kunstiteosena ainult meelevaldne väljalõige lõpmatust seostatud voolust. Puhtesteetiliselt on teos seletatav oma ideega, sellesse kuuluva mõttega. [— — —] Ajaloo aspektist aga kätkeb ta nagu mis tahes muu tegevus oma põhjuse, oma autori vaimulaadi, mis on teose suhtes määrav, mis avaldub kõigis tema töödes ning mille tundmine on vajalik teose mõistmiseks. Kirjaniku vaimne laad omakorda muutub taas mõistetavaks selle läbi, et uuritakse ning esitatakse autori ümbrust, tema arengut mõjustanud isiksusi, vaimset õhkkonda, mida ta on sisse hinganud.» Siin tunneme temas Taine'i järglast, sest ka Taine vaatles kirjanikke seoses nende ümbrusega väga paljudest aspektidest. Brandes arendas Taine'i õpetust edasi, asetades pearõhu ajastu ideede arenemisele.

Esimese teemaga *Emigrantide kirjandus* tutvustas Brandes oma meetodit kõigi selle hävede ja nõrkustega. Tõeliselt moodustas teema sissejuhatuse Chateaubriand, loengute keskse osa Mme de Staël.

Chateaubriand'i elulugu annab ta teoste tõlgitsemiseks rohkesti materjali. Siin seostatakse autori ainet ja ideestikku ühelt poolt Rousseau'ga, teiselt poolt Goethega. Viimaste vahel oli ajaline seos, sest *Uus Héloïse* ilmus 1761, Goethe *Werther* kõigest kolmteist aastat hiljem. *Werther*ile ja selle rahvusvahelisele mõjule andis Brandes suure tähenduse. Chateaubriand tõi kirjandusse palju uut, rõhutas Brandes, eriti tähtsal kohal oli tal looduse poeetilisus. Enne teda olid oma loomingus

loodust märganud Rousseau ja Goethe; Chateaubriand arendas loodusekujutust edasi. Ta tõi kirjandusse melanhoodia, mis jällegi oli hiljem maailmakirjanduses viljakas Byronist Lermontovini. Chateaubriand tõi kirjandusse maneerivastase hojaku; on tähelepanv, et armastus lähendab nüüd koguni eri tsivilisatsiooniastmete esindajaid. René esitab puhtaimal kujul ebatavalisi saatusi, mis juurduvad erandlikes iseloomudes. Senises kirjanduses oli tegelase melanhoodia nagu muudki tunded sisemiselt põhjendatud. «René piinlemine ei ole muud kui geeniusse sünnivalu uusaegse isiksuse hinges.» Chateaubriand, kes juhatas sisse XIX sajandi usulise reaktsiooni, oli ise usundita; ta ei olnud haaratud mingist suurest ideest. «Nii sai ta reaktsiooni juhiks, katolitsismi ja Bourbonide rüütliks.»

Mme de Staëli käsitleluses on väga tähtis koht romaanil *Corinna*. Romaani esitamisel kaldus Brandes kõrvale, kõneldes Itaalia maastiku mõjul sündinud intellektuaalseist kogemustest: «Võin öelda, et alles üksildasel jalutuskäigul Sorrento ümbruses õnnestus mul Shakespeare'ist niivõrd eemalduda, et suutsin tema üle vaadata ning seega tema antipoodi mõista.» Ta jutustas sellel rännakul nähtud loodusest ning minevikumälestistest, jätkates: «Ma mõistsin, miks selline maa ei ole sünnitanud Shakespeare'i ega vajanud Shakespeare'i, sest loodus ise on siin võtnud endale ülesande, mida Põhjamaal peavad täitma kirjanikud. Sügavalt psühholoogilise iseloomuga luule on nagu kunstlik soojus, eluvajaduseks seal, kus loodus on ebasõbralik ja karm. Lõunas on luule Homerosel Ariostoni piirdunud ereda looduse selge, lihtsa, mitte midagi lisava peegli osaga. Tal ei ole vajadust olnud esitada inimsüdamel sügavusi.» Sellised kõrvalekaldumised on Brandesele hiljem iseloomulikud ja viljakad tema loenguis ning esseedes. Nii on *Corinna* kirjandusliku tegelasena esindanud Itaaliat. Mme de Staël ei piirdunud kuidugi Itaalia looduse inspireeriva osaga, vaid lõi romaanist ka luuletuse rahvuslike eelarvamuste vastu. Rahvusvaheliseks kujunes kirjanik oma loomingu üldiselt; nii andis ta Saksamaa tõelise tõlgitsuse ka sakslaste jaoks oma teosega *Saksamaast*.

Corinna mõtted on Brandesele kui ratsionalistile ja ateistile vahel üsna lähedased. Ta tsiteerib meelsasti *Corinna* sõnu, mis on öeldud šoti protestandile: «Et katolitsismil polnud siin vajadust võidelda teiste usundite vastu, on ta säilitanud oma õrna ja arusaava iseloomu enam kui kuskil mujal. Inglismaa protestantism aga on katolitsismi hävitamiseks pidanud relvastuma suurema põhimõtte- ja moraalkarmusega. Meie usk nagu antiiksedki usundid on suutnud kunstnikke hingestada ja luuletajaid inspireerida ning moodustab nii-öelda osa meie kõigi elunaudinguist, kuid teie usund, kodunedes maal, kus mõistusel on palju suurem kaal kui kujutusvõimel, on omandanud moraalse ranguse, mis talle alati osaks jääb. Meie usund kõneleb armastuse nimel, teie oma kuulutab kohustust. Olgugi meie dogmad absoluutsed, on meie põhimõtted liberaalsed ja meie absoluutsed dogmad kohandavad ennast elutingimustele, kuid teie usuline vabadus surub teid eranditult kuuletuma seadustele.»

Emigrantide kirjandus Prantsusmaal ei ole Brandese meelet mingi ühe maa isoleeritud nähtus. See on edasise kirjandusliku arengu lähtekohaks rahvusvahelises ulatuses, juhatab sisse usulise ja poliitilise reaktsiooni Prantsusmaal ning valmistab ette Prantsusmaa kirjanduslikku romantismi. See on mitmekülgsest huvitav Saksamaa romantismi uurimisel, kuid sellel on riivamispunkte Byroniga ja isegi Balzaciga. Nõnda andis Brandese esimene teema järgmistele avara ja mitmekülgse sissejuhatuse.

Väikese vaheajaga, 1873. aasta esimesest semestrist alates esitas Brandes uue teema *Romantiline kool Saksamaal*.

Esiotsa näis, nagu käsitleks Brandese suurelt kavatsetud kursus aina teiste maade kirjandust. Kuid saksa romantilise kooliga alustades — põigatud juba eelmise teema puhul taani kirjandusse — pidas ta vajalikuks öelda: «Katsudes tunda võõra kirjanduse sisemisse ajaloosse, viitan ma teatud puhkudel kaudselt taani

kirjandusele. Ma maalin tausta, mis oli vajalik meie kirjanduse esiletõusuks ta eriomadustega. Ma töötan välja alust, millele minu veendumuse järgi tugineb uus-aegne taani kirjandus. Tahan mõne sõnaga selgitada, missugune umbkaudu on see seisukoht, milleni olen jõudnud taani ja teiste kirjanduste võrdlemisel ühes ja samas ajakeerus.»

Teema käsitlemist alustati Hölderliniga, kes Brandese järgi on romantilise kooli ettevalmistaja, kuid ise romantilisse kooli ei kuulu. Pikemalt peatus Brandes Tieckil, Jean Paulil, Novalisel, Chamissol ja E. T. A. Hoffmannil, tegi ekskursi filosoofiasse ja poliitikasse, käsitles saksa romantikute suhtumist muusikasse ning nende muusika-alaseid otsinguid, nende igatsuse sinise lille poeesiat, üldse romantismi vaimsust. Saksa romantism oli Brandese meelest algselt apoliitiline, selle kirjanduslikud väljendused jäid edaspidigi apoliitilisteks, kuid romantismiga kaasnev filosoofia ja vastav praktika olid reaktsioonilised. Saksa romantikud armastasid hämarust ja kuuvalgust, ütles Brandes, nad põgenesid pimedusse eriti Prantsuse revolutsiooni mõistuseusu heleda päikesevalguse eest. Sellest järeldub ka Brandese eitav suhtumine tollesse voolu.

Romantiline kool Saksamaal on Peavoolude käsitluses kõige nõrgemaks lüliks. Brandese uurijad (Holger Ahlström) on leidnud Brandese selles töös tunduvat Arnold Ruge mõju, aga Ruge kirjanduslikud hinnangud on sageli mehhanistlikud ning alahindavad vaimse arengu mõnda külge. Nagu Ruge, nii heitis ka Brandes saksa romantikutele ette keskaja vaimsuse elluäratamist, muinasjutte ja legendide harrastamist ning religiooni suurt osatähtsust luules. Brandes esitas XVIII ja XIX sajandi vahetuse saksa romantikutele umbkaudu samasuguseid nõudeid, nagu ta esitas hilisemale ajale (*Kritiker og Portraiter*, 1870): «Meie nõue ei ole enam oma igatsuste ja mõtetega ühiskonnast põgeneda. Pigem vastupidi: meie tahame teostada oma ideed ühiskonnas, elus.» Romantikute huvipuudust ühiskondlike küsimuste vastu vaatlus Brandes mõneti oma aja peeglis. Ta oli uurinud ja uuris edaspidigi Shakespeare'i ja Calderoni, kes olid saksa väljapaistvate romantikute inspireerijad. Saksa romantikute puhul ei katsunud ta rakendada ajaloomõistmist, ei võtnud ette uuritavate teoste sisemiste väärtuste avamist selliselt, nagu ta oli teinud Shakespeare'i ja Calderoni puhul.

Saksa romantikute kool on Brandese silmis huvitav ka sidemete pärast taani hilisema kirjandusega ning mõjuga teiste maade kirjandusele. Brandesel tuli võidelda Taani ning üldse Põhjamaade iganenud romantismi vastu ja selleks kasutas ta ka saksa romantismi iseloomustamist. Kui Brandes pidas saksa romantikute mõjusid taani kirjandusele mürgiallikateks, siis oli sellel mingi sarnasus Emile Zola samaaegse võitlusega Victor Hugo ja tema kooli vastu. Omal viisil a aldub selles ka noore Brandese vabanemispüüd: tema teoreetiline maailmapilt oli realisti oma, ja selles staadiumis ei olnud see isegi varasemate aegade käsitlemise korral sobitav mingi muu maailmapildiga.

Reaktsioon Prantsusmaal riivab kirjandust suhteliselt vähe. Brandes kinnitab, et restaureeritud keisririigi ajal kirjutati luulet vähe ja et ainus tolle aja luuletaja suures stiilis oli Napoleon, kes mälestuste näol hakkas juba tungima kirjandusse. Reaktsioonis mängis tähtsat osa katoliku kirik ja sellega koos Chateaubriand'i teos *Ristiusu vaim* ning Joseph de Maistre'i riigifilosoofia. Väga põhjalik ekskursus tehakse Viitina mõisaproua Julie-Barbe de Krudeneri kirjanduslik-usulisse missiooni. Seda ei põhjustanud mitte niivõrd selle daami romaan *Valérie* (1803), kui-võrd tema müstikasegased mõjuavaldused Aleksander I-le ning tema osa Püha Liidu loomises. See episood ongi ajajärgu üks tabavamaid iseloomustusi.

Seevastu *Naturalism Inglismaal* on tihedalt kirjanduslik. Siin on mitmeid kirjanikke, kes uurijat tõsiselt huvitavad ja kes on andnud maailmale palju, mõjustades kirjanduslikku arengut Euroopa mandri valdavalt osas. Meid ei tohiks häirida sõna «naturalism»: loengud toimusid 1874. ja 1875. aastal, seega varem, kui

Zola oma naturalismiteooria avaldas. Brandesil tähendab naturalism looduselähedust, maastiku osa kirjanike loomingus. Laialdasemalt on käsitlemist leidnud Shelley, üsna avaralt Walter Scott, Keats, Burns, Coleridge, Wordsworth ja Thomas Moore. Irlastest kirjanike ja vastavate ainete puhul põikab autor iirlaste vabadusvõitlustesse; seoses Thomas Moore'iga esitab ta ülestõusukangelase Robert Emmeti loo. Keskkel kohal on Byron, kelle elu ja teoste vaatlus hõlmab ligikaudu kolmandiku töö mahust.

«Aastail 1824—1848 sündis Prantsusmaal suur ja imetusväärne kirjandus,» väidab Brandes oma järgmise teema *Romantiline kool Prantsusmaal* alguses. Tõepoolest, siia kuuluvad Musset, de Vigny, George Sand, Balzac, Beyle (Stendhal), Mérimée, Hugo, Dumas, Gautier, Sainte-Beuve. Seaduspärase lõpp-peatükina kuulub töösse «Sotsiaalpoliitiline ideede liikumine ja kirjandus». See romantika kujuneb kunagise saksa romantika antipoodiks, on vastupidine emigrantide kirjanduse romantikale ja ei ole suguluses reaksioonikirjandusega, olgugi et üksikud kirjanikud oma tegevuse algul kuulusid tollesse ajalõiku.

Prantsuse romantiline kool oma uue vaimuse ja intensiivsusega meenutab Brandesele renessanssi. Kõigepealt said prantsuse kirjanikele osaks välisergutused Walter Scottilt, Byronilt ja Goethelt. Kunstid lähenesid üksteisele. Vähe sellest, et Hugo, Mérimée ja Gautier maalisisid ning joonistasid, et heliloojad uurisid oma ja välismaa kirjandust, et ateljeedes loeti luulet: välismaa kirjandus (Scott, Byron) avaldas mõju mitte üksi kirjanikele (Hugo, Lamartine, Musset), vaid ka heliloojaile (Berlioz, Halévy, Félicien David) ja kunstnikele (Delacroix, Delaroche, Scheffer) ning andis neile ainet. «Kõik kuulutasid nagu ühest suust looduse evangeeliumi, ja igal pool oli nende ümber noormeeste rühmi, kes harrastasid luulet ja kunsti nõnda nagu nemad.» Sündis sõna otseses mõttes laialdane koolkond. «Kõigis kunstides otsiti värvi, kirge, stiili, ja nimelt värvi nii vägevalt, et ajastu geniaalseim meister Delacroix jättis joonistamise hooletusse, kirge nii ägedalt, et lüürika ja draama olid kramplikkuse pärast enesekaotamise ohus, ja stiili nii kategoorilise kunstivaimustusega, et üksikuil noortel, nagu antipoodidel Mériméel ja Gautier'l inimlik tunne lihtsalt kadus stiili. Sisu muutus uueks. Esile astus inimene, kord kirglik plebei (Hugo), kord barbar (Mérimée), kord laps (Nodier), kord naine (George Sand). Ja luuletaja, kirjanik, kes kord oli olnud hoovkondlane või maailmamees, muutus nüüd ühiskonna vaeslapseks, seejuures inimkonna ülempreestriks, kes võis küll vaene olla, kuid kelle laubal säras täht ja kelle keel oli tuli.»

Prantsuse romantilist kooli pidas Brandes kirjanduse suureks tõusuajaks ning arvas: «Prantsuse romantikat võib liialdamata nimetada suurimaks kirjanduslikuks kõõlaks, mida XIX sajand on näinud.» Lähemalt peatus ta igal kirjanikul, andes nende usutavad ja poetilised portreed, leides Gautier', eriti aga Sainte-Beuve'i töödes uusaegse kriitika aluseid. Väga tähelepanev on Brandese hinnang Théophile Gautier' kohta: ta näeb kriitiku teenet kunsti vabastamises moraali eestkostest ält ning võitluses kunsti utilitaarse rakendamise vastu.

Naturalism Inglismaal ja Romantiline kool Prantsusmaal on suurimad kirjandusloolised tööd oma positiivse materjaliga ja kirjanduslike portreedega. Nende kahe kõrvale asetab ta viimase teemana *Noor-Saksa*.

Noor-Saksa kirjanikest kõitis Brandest Heine, kellest ta andiski väga hea kujutuse. Kui teose saksa väljaanne ilmus, leiti (eriti Wilhelm Bölsche), et Brandes on uurinud Heine kohta ilmunud kirjandust ülipõhjalikult. Heine oli üks Brandese lemmikkirjanikke, samuti olid selleks juba ta varajasest noorusest alates Byron ja Goethe. Noor-Saksa kui revolutsiooni ettevalmistav ja olemuselt revolutsiooniliste ideedega kirjanduslik liikumine oli Brandesele lähedane maailmavaate ning temperamendi tõttu. Uurimus lõppes Saksamaa ja Austria revolutsiooni jälgimisega nii selle kirjanduslikes kui ka argielu vormides. Autori kaasatundmine revolutsioonile on kooskõlas tema kirjandusekäsitlusega.

Töö eesmärgiks oli XIX sajandi psüühika selgitamine euroopa kirjanduse peaarühmade ja juhtivate liikumiste uurimise kaudu — selline oli Brandese idee. Tema esituses on keskne Byroni surm kui kirjanduslik sündmus ning Kreeka vabadusvõitlus ühiskondliku sündmusena, sest «see kaksikühendus moodustas kontinendi vaimuelus ja kirjanduses omaette epohhi». Nii avaldub kirjandusekäsitluses revolutsiooni ja reaktsiooni vaheline võitlus. Emigrantide kirjanduses oli reaktsiooni elemente, kuid seal leidis veel revolutsiooni vaimsust. Reaktsioon algas Saksa maal ja kulmineerus Prantsusmaal restauratsiooni esimestel aastatel. Kuid Inglismaa naturalismis valitses teine vaimsus. Vähe enne 1830. aasta juulirevolutsiooni toimus prantsuse kirjanduses ja kogu vaimses elus pööre seoses romantilise kooli sünniga, sellele järgnes saksa kirjanduslik rühm, mis suubus 1848. aasta märtsirevolutsiooni.

Brandesel on kirjandus üks osa ühiskonna vaimsest eluavaldusest. Seda vaadeldakse koos mitte üksi filosoofilise ja poliitilise kirjanduse arenguga, vaid ka seoses poliitiliste sündmustega, mistõttu kirjandusajalugu peegeldab kogu ühiskonna liikumist. Rajades euroopa kirjanduse koosvaatlust, selgitas Brandes kirjandust ühenduses sotsioloogiaga kogu ühiskonna mõistmiseks. Hiljem, Ludvig Holbergi monograafias (1884) rõhutas ta kirjanduse rahvusvahelist olemust veelgi selgemini: «Ja on üldse ebausku, nagu oleks mõni rahvuskirjandus Euroopas arenenud välismaailmast isoleeritult. Isegi vaieldamatult ürgsed teosed Põhjamaadel, isegi Islandi saagad on seoses [— — —] suure üldeuroopaliku kirjandusliku liikumisega, tekiavad teatud suhtlemises välismaadega ning algavad tõlgete ja mugandustega, kuni islandi õpetatud pealikpreester saavutab täieliku originaalsuse.»

Üheksateistkümnenda sajandi kirjanduse peavoolud kui kirjanduse rahvusvaheliste seoste käsitus on põhjanev teos ning sellisena eeskujuks tänaseni. *Peavoolud* leidsid eest rahvusvahelise foorumi, kindlustasid autori rahvusvahelise maine ja mõjustasid järgnevat kirjanduseuurimist mitmel pool Euroopas.

III

Kopenhaageni vana esteetikaprofessor Carsten Hauch oli üliõpilast Brandest varakult oma järglaseks nimetanud. Kui Hauch 1872 suri, jättis ta oma viimse soovi, et tema järglaseks valitagu Brandes, kellel oli juba kõrge kvalifikatsioon. Professori lesk avaldas kirja ajalehes. Ülikoolivalitsus aga ei tahtnud tülikat noort teadlast akadeemiliseks õpetajaks lubada. Mitu aastat võttis kahe suuna vaheline võitlus, milles Brandes lõpuks alla jäi. Vahepeal toimetas ta koos oma venna Edvardiga ajakirja *Det nittende Aarhundrede*, kuid majanduslike raskuste tõttu väljaandmine lõpetati. Brandesel puudus võimalus oma vaadete mõjulepäästmiseks; ajalehes artiklite avaldamisest oli vähe. Ta oli lootnud oma vaadetele toetust professorikohast, kuid selle saamine luhtus. Aastaseks elatuseks tehtud laenuga kolis ta 1877. aastal Berliini, kuhu jäi mitmeks aastaks. Ta soovis kirjutada saksa keeles ja saksakeelse lugejaskonna jaoks, tutvustada Põhjamaade kirjandust rahvusvaheliselt ning võita eneselegi tunnustus kodumaal.

Eluaeg on Brandes rõhutanud prantsuse kultuuri erilist tähtsust oma elus. Nüüdki sõitnuks ta meelsamini Pariisi, kuid sõjalisele kaotusele ja Pariisi Kommuni mahasurumisele järgnenud aastail oli Prantsusmaal mõjul reaktsiooniline vaim ja teatud endassesulgumises ei osutatud kellelegi külalislahkust. See tegi Brandesel võimatuks Pariisi minna: seal poleks tal vabaliteraadina olnud küllalt avarat tegutsemisala.

Juba varem (1875) oli Brandes astunud saksa kirjandusse esseega Paul Heyselt, kellega ta oli sõprussuhetes. Brandese tegevus Berliinis oli kaheksugune: ühelt poolt

kirjutas ta Põhjamaade lehtedele mitte üksi kirjandusest, vaid saatis Saksamaa kohta ka reportaaže, mis ta hiljem kogus raamatuks *Berlin som tysk Rigshovedstad* (1885). Teiselt poolt hakkas ta üha rohkem avaldama esseid saksa ajakirjades ja ajalehtedes. Kõigepealt oli ta siingi Põhjamaade esindaja. Õige varsti andis ta tõuke Henrik Ibseni *Trooninõudlejate* ja *Noorte liidu saksa tõlgete* ilmuniseks (1872). Kui ta kodumaalgi oli Ibseni näidendeid kõrgelt hinnanud, siis nüüd levitas ta neid seisukohti ka saksa keele vahendusel ja päädis nad suurest norralasest kirjutatud esseega (1883). Berliinist tegi Brandes ettekandereise mujale, peale muude Viini, mis saksakeelseil maadel osutuski talle kõige kodusemaks. Seal leidis ta avaldamisvõimaluse ajalehtedes, seal tekkis tal mitmeid häid tutvusi.

1882. aastal pöördus Brandese poole rühm taanlasi, kes kutsusid teda tagasi kodulinna. Eeldusel, et Brandes jälle alustab oma loenguid ja edaspidi võtab vahe-tult osa taani kultuurielust, andsid nad lubaduse maksta talle kümme aastat umbkaudu professoripalka. Kutsujad on tänaseni jäänud anonüümseteks. Järgmisel aastal lõpetaski Brandes oma vabatahtliku maapao ja läks Kopenhaagenisse. Tema aktiivsusest Saksamaal räägivad peale paljude ajaleheartiklite ja ajakirjades avaldatud esseede veel kaks raamatut, millel oli suur mõju kaugel väljaspool saksa-keelsete maade piire. Veel Saksamaal olles andis ta välja XIX sajandi kirjanduslike portreede kogu *Moderne Geister* (1881; 2., muudetud valikuga trükk 1887), milles võeti vaatluse alla Paul Heyse, Max Klinger, Ernest Renan, Gustave Flaubert, Edmond ja Jules Goncourt, Ivan Turgenev, John Stuart Mill, Hans Christian Andersen, Esaias Tegnér, Bjørnstjerne Bjørnson ja Henrik Ibsen (esimeses trükis puudusid Klinger, Goncourt'id, Turgenev ja Ibsen, see-eest leidis seal taanlane Fr. Paludan-Müller), seega seitsme rahvuse kirjamehed, keda autor iseloomustas kui uusaegse (modernse) vaimulaadi esindajaid. Mõne aasta pärast järgnes essee-kogu *Menschen und Werke* (1893, 2. trükk 1895), mille koosseisus olid Goethe ja Taani, Ludvig Holberg, Adam Oehlenschläger — Aladdin, Friedrich Nietzsche, Emile Zola, Guy de Maupassant, Puškin ja Lermontov, Fjodor Dostojevski, L. Tolstoi, Metsaline inimeses, Kristian Elster, Alexander L. Kielland, J. P. Jacobsen, August Strindberg, Hermann Sudermann ja Gerhart Hauptmann. Nietzsche, Strindberg, Sudermann ja Hauptmann tulid teises trükis juurde.

Olgugi et mitmed neist esseedest olid saksa ajakirjades ja ajalehtedes varem ilmunud, oli sellel raamatul uue kirjandusliku maitse juurutamisel eelmisest suurem mõju. Raamatud tõlgiti mitmesse keelde, eriti mainigem vene ja poola tõlkeid.

«Brandese maailmavaate keskpunktiks oli ta vabadusepaatos. See puudutas esmajoones mõttevabadust, uurimisvabadust, kuid ta leidis, et nende vabaduste tähtsaimaks eelduseks on poliitiline vabadus.» (Nolin.) On tuntud ta poolehoid flaamide ja tšehhide suhtes, kõnelemata elu lõppaastate korduvaist sümpaatiavaldustest rõhutatud rahvastele. Ta ei jätnud XIX sajandi lõpul häält tõstmata — pealegi saksa ajakirjas — tol ajal Preisi võimu all olevate Lõuna-Jüütima taanlaste kaitseks; Brandese vaimsure väga heaks näitajaks oli ta suhtumine Poolasse.

1881. aasta märtsis kutsuti ta Poznani (tol ajal Posen), kus ta esines saksa keeles ja peamiselt saksa publiku ees. Ei olnud raske tähelepanekuid teha selle poola linna erandlikust olukorrast, millest ta kirjutas ka taani ajalehes: «Poola põline element on alla surutud, sisserännanud sakslased on valitsejad.» Ta kirjutas eriti kahest Poznani teatrist: saksa teater saab avalikku toetust, poola oma kiratseb ja võitleb raskustega. Seal tekkis tal tutvusi poolakatega ja kirjavahe-tused viisid niikaugemale, et ta 1885. aasta veebruaris läks Varssavisse loenguid pidama. Ta esitas prantsuse keeles kolm loengut: ühe Skandinaavia vaimsest elust, kaks prantsuse kirjandusest, mis öieti kattusid ta *Romantilise kooli* ainega. Loen-

gud võeti vastu ülisoojalt, poola ajakirjandus kõneles Brandesest palju ning refereris loenguid.

Brandes oli kasutanud poola kirjanduse tõlkeid ning raamatuid Poola kohta juba enne esimest Poola-reisi. Seal tagasi tulnud, jätkas ta tööd, tutvustas Poolat ka Kopenhaagenis avaliku ettekandega, mille järel kirjutas: kõige tähtsam — kuulajad läksid laiali teadmises, et Poola elab ja ei ole süüdi oma kannatustes. «Valitses Poola-vaimustus, nagu meil pole olnud 1863-ndast aastast saadik.»

Järgmisel aastal kutsuti Brandes uuesti Varssavisse, kus ta oli veebruari algusest aprilli keskpaigani. Seal tsenseeriti ta loengute käsikirjad ning kauase uurimise pärast möödus esialgne tähtaeg, kuni kindralkuberner Gurko andis esinemisloa. Varasema lubaduse kohaselt kõneles ta seekord ka poola kirjandusest, kõigepealt Mickiewiczist, Henryk Sienkiewiczist ja Eliza Orzeszkowast. Vastavad esseed ilmusid hiljem Poola-raamatus. 1200 kuulajat olid ettekandeist vaimustatud, eriti lektori vihjest rahvusliku vägivalla vastu ning poola rahva vabale tulevikule. Raamat Poola-muljetest ning poola kirjandusest (*Indtryk fra Polen*, 1888) ilmus Lvovis poolakeelses tõlkes 1898, kuid Vene keisririigis ei saanudki ilmunisluba. Teosest on avaldatud ka saksa (1898) ja inglise (1903) tõlge.

Venemaal olid kirjanduslikud ajakirjad («Vestnik Jevropõ», «Russkaja Mõsl») jälginud Brandese saksakeelseid teoseid; tema *Peavoolusid* oli tutvustatud ülevaadete näol, tõlge hakkas ilmuma 1881. Sellele aga tuli varsti takistus: *Reaktsioon Prantsusmaal* põletati kui keelatud raamat Moskvas avalikult ära (teade Brandese autobiograafias). Berliini literaatide kaasabil tekkis Brandesel kirjavahetus mitme väljapaistva venelasega ja 1887. aastaks kutsuti ta loenguid pidama algul Peterburi, siis ka Moskvasse, viimases koguni ülikooli. Ta esines Peterburis aprilli lõpul ja mai algul nelja prantsuskeelse loenguga. Tähelepandavalt võttis ta esimeseks teemaks vene romaani, teiseks kirjanduskriitika, kolmandaks Zola. Neljandaks osaks oli ta kavatsenud ülevaate taani kirjandusest, kuid et see keelati, siis võttis ta selle asemele Musset ning George Sandi. Suurimat tähelepanu pöörati ta ettekandele kriitikast, kus toodi ohtrasti näiteid ka taani kirjandusest. Endast ütles ta, et ta erineb Sainte-Beuve'ist ja Taine'ist sellega, et annab suurele isiksusele suure tähenduse ajaloos, kuna prantslased taandavad suurte isiksuste mõju ümbriuse mõjule. Saalis oli kuulajaid 800—900. Huvitav küll, et nii radikaalid kui ka konservatiivid võtsid teda vastu sõbralikult. Vahepeal põikas ta Helsingisse ja Viiburisse, kus kõneles Ibsenist; pärast seda oli tal neli loengut Moskvas. Teemadest olid kolm needsamad mis Peterburis, neljandaks kõneles ta saksa keeles Noor-Saksa liikumisest. Teda käinud kuulamas L. Tolstoi abikaasa ja tütar, sel ajal tutvunud ta ka Dostojevski lesega. Uute tutvuste hulgas oli veel professor Aleksei Vesselovski. Pärast loenguid kutsuti ta Orjoli kubermangu ühte mõisa, kus elas mõnda aega ning käis veel Smolenskis. Ühtekokku oli ta Venemaal ligi neli kuud. Järgmisel aastal kutsuti Brandest tagasi. Ilmselt ei saanud ta sissesõiduks luba, sest reisist ei tulnud midagi välja. Tõlgete abil tundma õpitud vene kirjanduse ja vene elu vastukajad ning vahetud reisimuljed valmisid järgmisel aastal raamatuks *Indtryk fra Rusland*, 1888. See ilmus küll saksa (1898), inglise (1890) ja poola (1905) keeles, kuid vene tõlkes alles 1913. aastal Brandese «Kogutud teoste» venekeelse väljaande 2. trükis.

Venemaa-raamat on väga elav reportaaz, loodud nii kirjandusliku materjali kui ka otseste muljete najal. Autor kinnitab, et ta on kõnelnud ühiskondliku seisundi poolest erinevate inimestega: vürstide, professorite, ajakirjanike ja talupoegadega. Venemaa elust esitatakse mitmekesiseid tähelepanekuid ja on tunda, et võõras on kasutanud kõiki võimalusi selle suure maaga tutvumiseks. Huvitavad on ka Brandese kunstivaatlused. Ta tutvustab lugejaid Ivanovi, Makovski, Vereštšagini, Kramskoi, Repini ja skulptor Antokolskiga, keda kõiki hindab kõrgelt, ainuüksi Aivazovskile annab eitava hinnangu.

Mitmete allikate alusel tehakse ülevaade vene kirjandusest, tõstetakse esile XIX sajandi kriitikat, nimetatakse Belinski geniaalseks, antakse sümpatiseerivaid teateid Herzenist ja Tšernõševskist. Puškini, Lermontovi, Turgenevi, Dostojevski ja Tolstoi kohta käivad käsitlused on edasi arendatud omaette esseedes. Ukrainlasi esindab ilmekas lõik Ševtšenkost.

Brandese esseed vene kirjanikest (Puškin ja Lermontov, Turgenev, Dostojevski, Tolstoi) leidsid suure lugejaskonna ka Venemaal. Tema mõju Dostojevski mõistmisele ja tõlkimisele oli eriti suur Skandinaavia riikides, tunduv ka Saksamaal ja saksakeelseis maades.

Oma *Kogutud teoste* teise trüki eessõnas (1918) rõhutab Brandes, et tema kõnelejategevus pole olnud väiksem kirjaniku omast. Ta loendab oma arvukaid ettekandeid — peale Skandinaaviamaade veel Saksamaal, Poolas ja Venemaal. «Viimase kahekümne aasta kestel olen pidanud palju ettekandeid ja kõnesid Pariisis, kus olen olnud sageli ja kaua, peale selle olen tihti viibinud Itaalias, kus olen kõnelnud Roomas ja Naapolis. Korduvalt olen esinenud Berliinis ja Viinis, Prahhas, Budapestis ja Düsseldorfis. Saksamaal olen kõnelnud veel Dresdenis, Münchenis, Hamburgis, Breemenis, Breslaus, Stuttgartis ja Frankfurdis Maini ääres; Põhja-maadel olen pidanud ettekandeid Helsingis, Turus, Stokholmis, Upsalas, Göteborgis, Kristiaanias ja Bergenis. 1913. aastal kõnelesin Londonis, Sheffieldis, Manchesteris, Edinburgh'is, Glasgow's, Liverpoolis, Cambridge'is, Newcastle'is ja 1914. aastal Ameerika linnades New Havenis, Chicagos, Minneapolis, New Yorgis. Ma ei ole kunagi elanud kabinetielu, vaid olen püüdnud tundma õppida maid ja nende elanikke.»

Nii elav side paljude maadega on ainult rõhutanud Brandese ülimalt rahvusvahelist tegevust ning suurt mõju. Ta ei pidanud paljuks esineda kolmes võõrkeeles, inglise keeles esinemise oskust veel vanas eas lihvides. Skandinaaviamaadel luges ta alati taani keeles. Tema suhtlemisringkonda kuulus palju silmapaistvaid inimesi, ta kirjavahetus oli väga suur — nii XIX kui ka XX sajandil.

IV

Georg Brandes äratas oma *Peavooludega* väga palju uusi mõtteid ja see teos kerkib autoriga ühenduses alati meelde. Brandese isikupäraseks vormiks oli aga essee, kirjanduslik portree, nagu ta oma vormi ise nimetas. Õigupoolest sisaldavad juba *Peavoolud* mitmeid kirjanduslikke portreid.

Esimese portree kirjutas Brandes 1865, ja mitmes suhtes erakordse: Kamma Rahbek. Kirjandusetundja vaatab selle puhul abitult ringi, kuni leiab autorilt tunnistuse: «Et ta nimi on püsinud, tähendab reeglilt kõrvalekaldumist. Ta ei ole midagi kirjutanud, ta ei ole avalikult esinenud.» Karen Margarete Rahbek (1775—1829) oli professori ja luuletaja abikaasa, väga haritud naine; ta koondas enda ümber Kopenhaageni vaimuinimesi, kes olid kõige vähem seotud traditsioonidega, ja jäi ajalukku nende sõbrana ning virgutajana. Autor lõi sellest naisest igakülge pildi, kuigi temast oli säilinud ainult kaks siluett-portreed. Isikukujutuse kõrval on antud XVIII ja XIX sajandi vahetuse vaimse elu läbilõige.

Esimene portree oli seega varem elanud inimesest. Hilisemais pööras ta väga palju tähelepanu vahetuile visuaalseile muljetele, meenutades tihti joonistajat. Ernest Renanist kirjutas ta (1880), et 1870. aastal Pariisis ei oleks ta julgenud teadlast üles otsida, kui Taine poleks teda ergutanud. Siis järgnevad vahetud muljed: «Nägin kirjutuslaua taga väikest, laiade õlgadega pisut kühnus meest suure raske peaga; näojooned jämedad, nahk ebapuhas, sügava pilguga silmad ja tark, ka vaikides sõnakas suu, Ilutu, kuid ligitõmbav, suurest mõistusest ja pingsast tööst

ilmestatud nägu piirasid pikad pruunid, oimudelt valgeksminevad juuksed. Ta isik meenutas mulle ühte ta enese lauset: Teadus on lihtsus.» John Stuart Milli esimest korda kohates tabas ta selle näo üksikjooned: «Olgugi 64-aastane, oli tal lapse värske ja puhas nahk. [— —] Ta silmad olid selged ja sügavsinised, nina kitsas ja kumer, laup kõrge ja võlvitud, vasaku silma kohal tugevasti esiletungiv kühm; paistis, nagu oleks mõttetöö ta organeid sundinud laienema ja endale ruumi tegema. Stiilsete ja suurte joontega nägu oli lihtne, kuid mitte rahulik; närvituksatused jooksid üle näo ja näisid reetvat rahutult värelevat hingeelu; ta otsis sõnu ja koheles veidi lause alguses.» (Kirjutatud 1879.) Dostojevskist, keda ta kunagi polnud näinud, kõneles Brandes (1888) ta portreest lähtudes, lugedes näost välja kõike seda, mis kirjaniku teoste abil võis selguda.

Kirjaniku portree primaarseks aluseks ja portreejoonistuse ajendajaks on ta teosed. Nendest saadud muljeid täiendab Brandes alati isikulooste andmetega; autor ja tema teosed moodustavad terviku. Kirjaniku elulool on teose mõistmiseks ülitähtis osa, aga elulugu hõlmab ka kirjaniku eluaja ühiskondlikke sündmusi. Kirjanik on oma aja rikastaja uute ideedega, elunähtuste valgustaja uuest küljest. Kuivõrd ta rikastab oma ümbrust ja ühiskonda uute ideedega, see määrabki Brandese huvi oma käsitlusobjekti vastu. Korduvalt, vahest kõige kokkuvõtlikumalt Nietzsche-käsitluses (1888) esitab Brandes silmapaistva isiksuse ja ühiskonna vahelisi suhteid: «Meie päevil on väga levinud Taine'i seisukoht, et suurmees on määratud oma ajastuga, ta on selle laps, ebateadlikult püüab ta tabada ajastu olemust ning seda teadlikult väljendada. Hoolimata sellest, et suur inimene endastmõistetavalt ei liigu väljaspool ajalookäiku ning alati toetub eelkäijatele, võrsub idee ikkagi üksikus või mõnes üksikus, ja need üksikud ei ole mingi madalamal oleva hulga hajuvad punktid, vaid kõrgema andekusega indiviidid, kes tõmbavad hulka enesega kaasa ning ei ole mitte hulga poolt kaasatõmmatavad. See, mida nimetatakse ajastu vaimuks, tekib algul üsna väheste ajudes.»

Pärast esimest portreed ei loonud Brandes kuuekümnendail aastail kuigi palju teisi. Kaunilt ja meeldejäädvalt kirjutas ta (1866) varasurnud antiikfiloloogist Frederik Nutzhornist, tema väga andekast ja töökast ning paljulubavast elust. Samal aastal valmis ka Emil Aarestrupi luulest portree, milleks teda ergutas selle vähe kirjutanud arsti postuumne luulekogu pärast ainsat eluajal ilmunut. Muidu aga puudutavad vanema põlvkonna kirjanike Frederik Paludan-Mülleri, Johan Ludvig Heibergi, Henrik Hertzi ja mõne teise puhul avaldatud kirjutised pigem arvustustena üksikuid teoseid, andmata koguportreed. Õige küll, neis arvustustes aimas Brandes juba ette *Peavoole*, võrreldes Heibergi puhul prantsuse ja saksa romantismi ning kaandes võrdluse ka taani kirjandusele.

Siis (1869) järgnes essee Hans Christian Andersenist, suurest muinasjutuvestjast. Kui õnnelik oli Andersen kirjanike hulgas, leidis Brandes, kui õnnelik võrreldes teadusemeestega, kellel on ainult neli või viis lugejat ja needki kas vaenlased või võistlejad. Andersen aga on kirjanik, keda loetakse juba lugemaõppimise eas ja kellest ei lahkuta elu lõpuni. Tal on oma mõistev ja edasiloov lugejaskond, ja sellise lugejaskonnaga kirjanik võib olla surematu.

Kui suure soojusega lähenes Brandes kriitikuna oma kaasaegseile kirjanikele, sellest andis ta parima näite norralase Kristian Elsteri (1841—1881) nekroloogis, mille võttis ka oma saksakeelsesse raamatusse *Menschen und Werke*. Sellega tahtis ta Elsterile kindlustada koha rahvusvaheliselt tähelepandavate kirjanike hulgas. Elster ei ole norra kirjanduse esmajärgulisi suurusi, kuid arvustaja mõistis seda liig vara katkenud elu kui lubavat, ja juba nende tutvuse algusest peale oli lubav andekus Brandesele rohkem väärt kui valmis teosed. Ta kõneleski sellest, kuidas ta 1869. aastal leidis norra ajalehest arvustuse Henrik Ibseni *Noorte liidu* puhul; sellele «noorusliku vaimustuse, mehise keele ja isikupärase laadiga» artikli autorile kirjutas Brandes tunnustava kirja ja sealt algas nende soe vahekord.

Brandes võitles Elsteri ametliku tunnustamise eest ning oli toeks ta perekonnale Norra riikliku pensioni saamisel.

Brandes oli esimene, kes nägi Jens Peter Jacobseni (1847—1885) suurt kirjanikku. Asetades pearõhu teostes esitatavale ideele, ei ole Brandes tavaliselt küllalt tundlik stiiliväärtusi tabama. Hoopis teisiti suutis ta hinnata Jacobseni: «See on meie nüüdisproosa suur kolorist. Kindlasti pole Põhjamaade kirjanduses keegi enne maalinud sõnaga nii nagu tema.» Selliselt võttis Brandes 1883. aastal kirjutatud essees kokku Jacobseni võimed. Kui hiljem on J. P. Jacobseni kunsti tippudeks peetud eeskätt novelli *Mogens* ja postuumseid luuletusi, siis Brandes andis hinnangu ta kahele romaanile ja novellidele, J. P. Jacobseni rahvusvaheline mõju algas küllap tänu Brandese hinnangule, mida ta täiendas kahe aasta pärast nekroloogis ja hiljem veel paaris artiklis.

Kaasaegsete vaadete esitamises on esikohal Søren Kierkegaard'i monograafia (1877). «Kierkegaard'is läheneb XIX sajandi esimese poole taani kirjandus oma tipule ja sellesamaga ka lõpeb see poolsajand.» Ta lisab juurde, et ükski taani autor ei ole saavutanud sellist sügavust inimsüdame põhjatuses, ei ole teinud seda nii süvatunnetuslikult, ei ole mõtelnud nii teravasti ega tõusnud oma lennus nii kõrgele puhtuse ja ideesulguse sfääri. Kierkegaard on Brandese silmis nii rikas ja ta töö nii mitmekülgne, et teda ei saa suruda mingisse valemisse; ta ei olnud, nagu vahel arvatakse, midagi täielikult valmisut, vaid pidevalt arenev, mida ta uurijail tuleb arvesse võtta.

Brandes nägi esimesena Kierkegaard'i suurust. Seejuures olid nad erineva vaimusega inimesed, kuid Brandes suutis ka erinevaid vaimusi ühendada. Tema dialektika oli ideemaailma vaatluses väga tundlik ja ta taotles vastandlikestki suundadest sünteesi luua, tema eitamine oli alati tähelepanelik oma objekti positiivsete joonte suhtes, mida ta ei tahtnud kõrvale jätta. Hiljem (1888) tunnistas Brandes, et ta olevat oma kriitilise töö kirjutanud Kierkegaard'i mõju tõkestamiseks, kuid lisas siiski juurde: «Psühholoogiliselt on see aga vist kõige peenem, mida ma olen avaldanud.»

Ludvig Holberg on vanim taani-norra ühine kirjanik, kes on saanud rahvusvaheliselt tuttavaks ja on mõju avaldanud väga mitme maa näitekirjanduse ning teatri algusaastail — olgu tegemist saksa, vene või eesti teatriga. Holbergi monograafia valmis Brandesil kirjaniku kaheajandaks sünnipäevaks, 1884, ent jääb Holbergi tundmaõppimisel alati vajalikuks allikteoseks.

Adam Oehlenschläger (1779—1850) oli oma teoseid ise saksa keelde tõlkinud ja oli Saksamaal varakult tuttav eriti oma muinasjutulise *Aladdiniga*. Tema peateose tõlgitsemise juurde jõudis Brandes veidi hiljem (1886).

Vahel üllatab Brandes ootamatute leidudega. Émile Zola ei olnud oma *Rougon-Macquart*'ide hiigeltsükli veel jõudnud lõpetada, kui Brandes kirjutas temast esse (1887). Zola enese teoreetiline raamat *Le roman expérimentel* (1880) oli tutvustanud ta romaanikäsitust. Seda edasi arendades olid mitmed loonud lausa üldkehtivaks saanud käsituse, nagu vaatleks Zola inimest ainuüksi kui ümbruse mõjude koondtulemust. Niisugust seisukohta oli ka Brandes ise Taine'i järgides üsna palju populariseerinud. Oma essees katsus Brandes Zola'd ta enese teooria käest mõnevõrra vabastada. Ta võttis Zola mõistmise aluseks viimase määratluse: kunstiteos on tükk loodut, nähtuna läbi ühe temperamendi — selles sõnastuses vahetas Zola hiljem «loodut» sõnaga «loodust» (*création ja nature*). Zola on kujutamises vana, olgu klassikalise, olgu romantilise printsiibi vastane, ta tõi esile naturalismiprintsiibi, mille abil ta sai oma teostes varjamatult tõe näidata. Kas see, mida Zola nimetab temperamendiks, ei kujune millekski seesuguseks, nagu oli maitse või fantaasia, kas ei kalluta autori temperamendi kaastegevus kujutatavat kord suurendama, kord vähendama, kord ilustama, kord halvendama. «Vastus peab olema: ka naturalism ei väldi tegelikkuse ümberkujundamist, mis lähtub kunsti

olemusest.» On üks mudel, mis romaanikirjanikul on alati käepärast: ta enda isik. Sellepärast kohandab ta tegelasi oma mudelile. Edasi vaatleb Brandes tsükli esimest romaani *Rougonide õnn* ja leiab õigustatult, et «temperament kujundab loodusevaatlust ümber, mudelit tihendades», et tegelaskujudes sisaldub sümbol. «Zola eelistab väikeste tegelikkuse joonte sümboolset käsitlemist. Pole juhus, et Rougoni perekonna elutuba Plassans'is on võtnud erilise kollase tooni. Mööbel, tapeet, kardinad, isegi kamina marmorplaadid mängivad kollase värviga. See on kadeduse värv.» Rohkete näidetega teeb Brandes selgeks, et Zola kasutab sümboleid suures ning väikeses ulatuses, ja ta võtab Zola olemuse kokku:

«Ta peaomaduseks on tüüpiliste joonte ja suurte totaliteetide tabamine ning reprodutseerimine. Eelistavalt tõstab ta esile midagi hiigelsuurt. Sellega ei taba ta mitte impressionistlikult paari määravat joont, vaid Victor Hugo kombel visa kordamise ja loendamise abil hulga väliseid detaile; ta loendab näiteks lõpmatult taimenimesid, mitmesuguseid juustuliike, ühe kaupluse kaupu ja toiduaineid. Kuid kõigi üksikasjade kokkuvõtmiseks ning taotletud ühtse mõju saavutamiseks põgeneb ta sümbolisse; suurde põhisümbolisse, nagu näit. turukaubamaja *Parisi kõhus*, ja tembeldab siis kõik üksikasjad sümboli tunnusega, laseb korduda kõhul naiste rindades, majade fassaadides, sõrmeotstes.» Ja Zola ise vaevalt uskus oma silmi, lugedes essee lõppridu: «Ta suur eepiline teos *Les Rougon-Macquart* on seega rida lõdvalt üksteise külge reastatud laule salapärase ning kohutava jumaluse mitmesugustest inkarnatsioonidest ja ta on ise selle jumaluse luuletaja.»

Kuus aastat hiljem, kui Zola-tsükkel oli tervenisti ilmunud, andis Brandes sellele esseele lisa. Zola sümboliotsinguid, ta kõrget paatost olnud vaja näidata sellepärast, et kirjaniku kohta oli kujunenud üldine arvamus, nagu oleks ta kirjanduse tööruuse ja mustuse koguja, nagu tähendakski Zola naturalism mõnesugust roppust. Ta ei anna suurt tähendust Zola pärivusõpetusele, sest meie ei tundvat neid seadusi, ja sellepärast on kirjanikul sellel alal koguni fantaasiavabadus. Aga Zola suuruse tunnustajaks jääb see romaanitsükkel kui ühe epohhi peegeldus, mida varem pole olnud. Üslikud raamatud, nagu *Püünis* ja *Söekaevurid* olevat parimad, mille najal Zola püsib.

Zola portree avardamiseks kirjutab Brandes vaimuka essee *Metsaline inimeses* (1890) nende probleemide kohta, mis just neil aegadel euroopa kirjandust läbisid ja ennustasid uusi leidusid psühholoogias (Freud). See oli inimese kahestumise mõte, mida juhatas sisse Paul Bourget, leides, et inimeses on üks pool teadlik ja teine ebateadlik. Niisugune käsitlus arenes mitmel kirjanikul iseseisvalt edasi inimese kohutavate instinktide vaatluses, inimeses «metsalise» avaldumise otsimises. Zola'l on «metsaline» ürginimese relikt; temal ei ole «metsalise» käsitlemine moraali, vaid loodusteaduse küsimus. Tolstoi ja ka Strindberg näevad «metsalise» arengut tsivilisatsioonis. Brandes peatub Tolstoi algkristlikult moralistlikul arusaamal, mis avaldub eriti *Kreutzeri sonaadis* ning Zola *Inimmetsalises* (*La bête humaine*), esindades ise humanistlikku joont. «Zola'l on see halvasti seeditud darvinism, Tolstoil mõistusevastane uuestisündinud algkristlus,» võtab ta need suunad kokku, kuid lõpetab üllatushüüdega, kuidas selletaolised probleemid üldse võivad kirjandusele ainet anda: «Kui klassikalise ajastu Kreeka helleen võiks oma tuhande tõusta ja neid väljendusi kuulda, lööks ta selliste kõneluste puhul imestades kaks kätt kokku.»

Björnsoni ja eriti Ibseni juurde pöördus Brandes korduvalt, nende portreed ongi ehk rahvusvaheliselt kõige rohkem mõju avaldanud. Seejuures suhtus ta Björnsoni ideedesse väga kriitiliselt. Ibsenit tunnustas Brandes jäägitult, «Heaks märgiks Ibseni tulevastele teostele on asjaolu, et samal määral, kui ta on muutunud kaasaegsemaks, on ta muutunud ka üha suuremaks kunstnikuks. Uue aja ideed ei ole temal omandanud sümbolite kuju, ei ole kehastunud tüüpidenä. [— — —] Ibseni tehniline meisterlikkus on viimastes teostes aasta-aastalt tõusnud. *Nukukodus*

ületas ta kuulsate prantsuse draamakirjanike tehnika, *Kummitustes* andis ta (hoolimata varjupaiga põlemisest) dramaatilise tegevuse kindluse, lihtsuse ja peenuse, mis meenutab Sophoklese-aegset antiiktragöödiat (*Oedipus rex*).» Ta võrdleb kaht suurt ja visa norralast nende ideedest lähtudes: «Henrik Ibsen on kohtunik, karm nagu mõni vana Iisraeli kohtumõistja, Bjørnson on prohvet, paremat aega töötav kuulutaja. Ibsenil on vaimu sügavuses võimas revolutsiooniline element. *Armastuse komöödiat* ja *Nukukodus* piitsutab ta abielu, *Brandis* riigikirikut, *Ühiskonna tuges* oma maa kodanlikku ühiskonda. Mida ta ründab, see puruneb ta sügavmõttelise ja üleoleva kriitika ees. Bjørnson on lepitav vaim, tema peab sõda ilma kibeduseta. Ta mängib otsekui aprillipäike oma teoste kohal, kuna Ibseni teosed oma sügava tõsidusega lebavad nagu varjus. Ibsen armastab ideed, loogilist ja psühholoogilist järjekindlust, mis ajab Brandi lahkuma kirikust ja Nora oma abielust. Ibseni ideede vastab Bjørnsoni inimarmastus.» Tunnustus mõlemale, kuid on seletamatagi selge, et Brandes eelistab Ibsenit kui võitlejat, Ibsenit kui kunstnikku ja asetab ta kõrgemale oma aja draamakirjandusest Euroopa (või nagu tol ajal mõisteti — maailma) ulatuses.

Ka August Strindbergi suurust tunnetas Brandes peagi ja ütles oma arvamused 1892. aastal kirjutatud essees. Väljastpoolt Skandinaaviat pärit kirjanikest pälvis Brandese tunnustuse Gerhart Hauptmann (1893), eriti tema *Kangrud*. Kuid ta ei leidnud Hauptmannil hinnatavaid ideid: «Ta ei kuulu mõtterikaste kirjanike hulka, kes väljendavad kaude, kuid uudset ja selgesti paljuhõlmavat elukäsitust. Tal on mõtete jaoks vaatlemisannet ja loomutruudust, ja kui mitte eriti avar vaatering, siis seda terasem pilk — ja küllap sedagi, mida vanal ajal nimetati «kauniks hingeks.»»

Vahepeal võttis Brandes ette kahe suurema portree maalimise väljaspool otseisid kirjanduslikke huvisid. Üks neist, *Benjamin Disraeli* (1878) oli mingil määral seotud päevakuulsusega, mille Inglismaa riigimees omandas pärast Vene-Türgi sõda Berliini konverentsil. Disraeli polnud kaua kirjanikuna esinenud ja selles portrees oligi kirjanik Disraeli ainult kõrvalise tähendusega. Peahuvi oli pööratud Disraeli isiku kujunemisele. Selletaoline oli ka *Ferdinand Lassalle* (1881). Lassalle'i elulooline materjal oli raamatu kirjutamise ajal veel vähe kättesaadav. Brandese kasvav huvi sotsialismi vastu ei leidnud selle tööga küllaldast rahuldust. Meie ajal ei ole see raamat ajaloo-alase teosena enam veenev. Kuid kujutatav isik huvitas autorit ja teos suutis kõita ka tolleaegseid lugejaid, mida tõendavad suured trükiarvud.

Kumbki raamat pole Brandese paremate teoste tasemel, kuid nad näitavad Brandese silmaringi avarust, tema huvi ühiskondlike küsimuste vastu, millest lahus ta ei suutnud ka kirjandust käsitleda.

V

Friedrich Nietzsche oli oma elutöö lõpuni, haigestumiseni 1888. aasta lõpul Saksamaal täiesti tundmatu. Ta raamatud levisid tavaliselt saja piirides, ta ei olnud avalikult kõne all ja vahest ainult paar kirjanduses tuntud inimest olid teda pooldavalt maininud. Nietzsche üheks esimeseks ja mõjukaimaks tutvustajaks oli Brandes.

Brandese ja Nietzsche kirjavahetus sai alguse 1887. aasta novembris esimese poolt, ja Nietzsche vastas: ta olevat rõõmus, et «selline tubli eurooplane ja kultuurimissionär» kuulub teda mõistvate lugejate hulka. Kirjavahetus kestis ainult aasta, sest siis haigestus Nietzsche lõplikult. Kuid veel mõistusepimedusse langenult kirjutas ta viimse kirja «sõbrale Georgile».

Brandes oli Nietzsche raamatud hoolega käsile võtnud ja pidas 1888. aasta aprill-

lis ja mais Kopenhaagenis rea loenguid, millest ta teatas: «Kui ma esimest korda Teie teostest kõnelesin, ei olnud saal päris täis, vahest poolteistsada kuulajat, sest ei olnud veel teada, kes ja mis Teie olete. Kui üks suur ajaleht oli mu esimest ettekannet refereerinud ja ma ise ühe artikli Teist kirjutanud, elavnes huvi, ja järgmistel kordadel oli saal tihedalt täis. Umbes 300 kuulajat jälgis tähelepanelikult mu ettekannet Teie töödest.» Hiljem kirjutas ta Nietzschele: «Teie nimi on praegu kõigis Kopenhaageni intelligentide ringides väga populaarne ja kogu Skandinaavias vähemasti kõikjal tuttav.» Loengute kokkuvõtted ilmusid ajalehes *Politiken*, mille teiseks peatoimetajaks oli Edvard Brandes.

Brandese loengud ja artiklid põhjustasid järgmistel aastatel Skandinaaviamaades diskussiooni Nietzsche poolt ja vastu. Nii see diskussioon kui ka hilisemad kogemused näitasid, et Skandinaaviamaades kujunes uus, Saksamaast erinev Nietzsche-mõistmine, selle mõtleja valiv humanistlik käsitlus.

Brandes suhtus ka Nietzscheesse kriitiliselt ja ta kirjavahetuses avaldub vahel kartus, et saksa filosoofist võidakse esile tõsta mõnda tollele mitte just olulist joont. Ta kardab, et vastu Nietzsche kavatsusi võidakse tema õpetusest välja lugeda «tugevama» õigust «nõrgema» alistamiseks ja rõhumiseks, kasutada seda despootia kaitsmiseks. Ta kirjutas Strindbergile: «... kindlasti on rõhutul oma õigus, ja N. õpetus võib jõuda brutalse õiguse proklameerimiseni rõhutute üle.» Brandes ei tahaks kuidagi, et Strindberg loeks Nietzsche õpetusest välja reaktioonilisi jooni. «Meie ei tohiks sattuda tema sõiduvette, vaid peaksime rakendama oma kriitilise pea kriitikat. Pealegi on kriitika eriti mehine omadus.»

Taani ajakirjas *Tilskueren* ja ajalehes *Politiken* avaldatud Nietzsche-käsitlus ja sellest sünenenud vaidlus on omakorda muutnud üksikuid väiteid Nietzsche-essees (1888), mis ilmus algul raamatus *Fremmede Personligheder* (1889) ja siis saksa keeles *Menschen und Werke* (2. trükk 1895). Essee on ilmselt sündinud loengutega ühenduses. Ta vastas siin ka mõnele Nietzsche arvustajale ja kui üks neist oli Nietzschega seoses väljendanud põlastust Stendhali suhtes, siis ütles Brandes vastuseks: «Meie anname kakskümmend viisakat ja vooruslikku kirjanikku ühe Beyle'i eest. [— — —] Mehed ja naised, kes austavad Beyle'i ja Nietzschet, ei vaatle neid kirjanikke perekonnaisa ega tädi seisukohast.» Ja jätkab: «Me pole lapsed, kes otsivad õpetust, vaid skeptikud, kes otsivad inimesi, ja me rõõmustame, kui oleme leidnud inimese, kõige haruldasema, mis olemas.» Õige on, Brandes ei hinda küllaldaselt *Zarathustrat*, mida Nietzsche ise pidas oma parimaks teoseks, ta ei näe selles esmajoones kunstiteost, vaid otsib sealt ennekõike filosoofiat, olgugi et paneb tähele teose eripärasest stiili. Aga Nietzsche filosoofiasse kriitikaga suhtudes näeb ta temas palju, mis väärrib uut mõtet rikastama.

Juba kümme aastat enne sajandivahetust võis märgata, kuidas Brandes oli nii palju ees oma aja kirjanduslikust mõttest, et teda võis pidada järgmisse sajandisse kuuluvaks. Tema üheksakümnendate aastate suurtööks oli Shakespeare'i uurimus (1896), mis ilmus saksa keeles veel samal aastal, inglise tõlkes 1898 (järgmisel aastal uues trükis) ja vene tõlkes 1901. Shakespeare oli Brandese meeli vallanud noorusaastaist peale ja autobiograafias kõneleb ta, kuidas unistused Shakespeare'ist ja Shakespeare'iga tõstsid teda üle kitsaste olude, nõnda et ta nägi vabalt enese taha minevikku ja ette tulevaste päevade poole. «Seda Brandese meheea hoolsaimat uurimust kolmesaja aasta taguse hilisrenessansi geniusest on mitmekümmend poolt märgitud kirjandusajalooliseks meisterteoseks. Tänapäev oleme seda vast küll pigemini kalduvad hindama hoogsaks ja fantaasiarikkaks kirjandusajalooliseks romaaniiks kui kirjandusteadusliku kriitika võitmatuks saavutuseks. See monograafia viis Brandese individuaalpsühholoogilise sissetundmise meetodi leidliku ja teadusliku uuestiluuletamise tipule» (Gustav Suits, 1927). Shakespeare'i monograafia võlu ongi selles, et siin on Brandes katsunud teoste tõlgitsemise najal rekonst-

rueerida autori elulugu, mis ei olnud kuigi palju tuntud, seega on monograafia omal viisil avasammuks viimaste aastakümnete interpretatsioonimeetodile.

Shakespeare'i käsitluses on Brandes enam kui mujal rõhutanud suure inglase vaimseid sidemeid Euroopa teiste maadega. Ta poeetiline sissejuhatus algab kolme suure — Shakespeare'i, Michelangelo ja Cervantesega — koosvaatlemisega: kui Michelangelo suri, sündis Shakespeare, kes suri Cervantesega samal päeval. «Shakespeare jõudis Michelangelo suuruseni paatose ja Cervanteseni huumori poolest. Juba see annab mõõtkava ta geeniusse suurusest ja ulatusest.» Kui paljud on aga tundnud Shakespeare'i vahetut mõju oma loomingule! Saksa uus väimuelu rajanes Shakespeare'il, Goethe ja Schiller poleks temata mõeldavakki. Prantsusmaal on temast inspireeritud Victor Hugo, Musset ja mitmed teised. Vene, poola ja Põhja-maade kirjandus on siit jõudu saanud.

Nii oli Brandes lähenenud uuele sajandile ja oma kuuekümnendale sünnipäevale. Sel puhul ilmusid ta *Kogutud teosed* 17-s köites, taanikeelsete *Kogutud teoste* uus trükk tuli täiendustega 1919 ja hiljem. Tema *Kogutud teoseid* loeti saksa ja vene keeles. Uuel sajandil sündisid suured monograafiad *Wolfgang Goethe* (1915), *Voltaire* (1917), *Caius Iulius Caesar* (1918), *Michel Angelo Buonarotti* (1921). Ta viimasteks töödeks olid *Peetrus* (1926) ja *Homeros* (1927).

Georg Brandese kaheksakümne viie aasta pikkusest elust olid enam kui kuuskümmend täis intensiivset tööd, uurimist ja kirjanduslikku kuulutamist. Euroopa kirjanduses ei olnud XIX sajandi lõpul ega XX sajandi algul teist temaga võrreldavat ei mõjult, ei veenmisjõult.

Georg Brandese isikus ühinesid õnnelikult uuriija ja kunstniku võimed ning kalduvused. Väga suurel määral võlus ta just oma tiheda, kunstilise sõnastusega. Ta aimas ette ning mõjutas edasist kirjanduslikku arengut; kirjanikud, kellele ta tähelepanu juhtis ning kellele ta tunnustust nõudis, on tõepoolest osutunud oma aja väärtuslikemaiks. Oma uurimustes ja esseedes jõudis ta alati lähedale neile, kelle vaimust oli temas endas: Heine ja Byroni, Goethe ja Voltaire'i ning mitme muugi käsitlused on tal sellepärast eriti õnnestunud, et nende elu ja teoste peeglis nägi ta ka ennast.

Kahekümnendal sajandil laskis Georg Brandes ennast kuulda maailmasündmuste puhul. Esimest maailmasõda eitas ta igal rindel, olgugi et ta ühes kirjas on öelnud: ta soovivat Venemaa kaotust ja Prantsusmaa säilimist. Tema seisukohti pandi pahaks kummaski sõdivas leeris. Pärast sõja lõppu tõstis ta häält võidetud riiki kaitseks. Ta ühines varsti *Clarté* rahvusvahelise liikumisega, mille tähtsaks missiooniks oli kaitsta sotsialismi väliste kallaletungide vastu.

VI

Georg Brandese osa eesti kirjanduse ja kultuuri arengus vajab alles uurimist. Ta ergutav mõju on avaram, kui võiks arvata esimesel pilguheitmisel. Eestis mõjutas ta kirjandusemõistmist tugevasti juba eelmise sajandi lõppkümnendil, on tutvustanud meid uute kirjanikega ning soovitanud neid. Kui laialt on ta raamatute saksa ja vene tõlked eesti lugejaid leidnud? Oletamisi üsna rohkesti. Saksakeelsed väljaanded *Moderne Geister* ning *Menschen und Werke* olid üheksakümnendail aastail Tartus käibel uut kultuuri otsivas ringkonnas, kes võttis osa «Karskuse Sõbra» ja «Taara» tööst ning leidis avaldamisvõimalusi «Lõbu ja Teaduse» albumites. Brandese teoseid sisaldas M. Martna raamatukogu ning Brandese lugejate hulgas olid igatahes Joh. V. Veski ja O. Münther. Kui nad tutvusid Põhjamaade kirjandusega, siis paistab hästi läbi Brandese raamatutest saadud tõuge. Alles Brandese käsitluste mõjul hangiti ka teoste saksa tõlkeid. Ei tule alahinnata Brandese Zola-tõlgitust, mis meil sajandite vahetuse ajal üsna laialt levisid. Joh. V. Veski tõlkis 1899.

aastal A. L. Kielland'i romaani *Garman & Worse* ja kirjutas sellele pikema eessõna. Eessõna autor tsiteerib Brandest kaks korda ja ülejäänud tekst on kohati Brandese essee mugandus. O. Münther kirjutas veidi hiljem «Teatajas» norra ja taani kirjandusest, kus ta ise märgib kirjanduse hulgas Brandese teost *Menschen und Werke*, kehati on ta käsitlus Brandese esseede ümberjutustus.

«Postimees» ja «Linda» ilmutasid uue sajandi algul huvi Põhjamaade kirjanduse vastu, muu seas jõudis eesti lugejate ette ka Selma Lagerlöf. Aga Selma Lagerlöfi väärtuse esimeseks avastajaks oli jällegi Brandes.

1903. aastal tõi Oskar Kallas oma perekonna Tartu. Aino Kallas kõneles 1908. aastal, et Brandes vabastanud tema lõplikult traditsioonidest ja eelarvamustest — see vabanemine näib algavat mitte hiljem kui 1903. Kallaste perekonnas loeti Brandest algekeeles.

1903. aastal kirjutas gümnaasiumiõpilane Gustav Suits Brandesele, paludes temalt kaastööd kavatsitava «Noor-Eesti» esimesele albumile. Missuguseid Brandese teoseid Suits oli juba lugenud, ei ole teada. Kui ta järgmistel kuudel luges hoolstasti Nietzsche, võis küll algatus tulla Brandese raamatust *Menschen und Werke* — Suits tol ajal taani keelt ei lugenud ja kasutas tõenäoliselt saksa väljaandeid; kas tal oli käepärast ka vene tõlkeid, selle kohta pole andmeid. Erutavaks uudiseks oli Brandese kavatsus kirjutada midagi Eestist ja eestlastest, mille toetamiseks Suits saatis trükimaterjale ja J. Aavik kirjutas eesti kirjanduse ülevaate (vt. «Keel ja Kirjandus» 1969, nr. 9; 1971, nr. 9). Võimalik, et Suits oli tutvunud Brandese Poola-raamatuga saksa tõlkes, igatahes oli tal kujutus Brandesest ja tema rahvusvahelisest mõjust. Mõni aasta hiljem (1911) on ta kirjutanud: «Üle Eesti kitsaste keelepiiride sisse tungides mõistsid Darwini, Marxi, Nietzsche, B r a n d e s e, Ibseni, Tolstoi, Gorki, Juhani Aho ja teiste kaasaegsete tööd meie maailmanurga umbsete eluvaadete ja meie kirjandusliku mahajäämise üle kohut.» Küllap see loetelu on põhjendatud. Umbkaudu samal ajal kirjutas Suits eessõna *Noorte püüded* trükis olevale «Noor-Eesti» esimesele albumile. Seal leidub pikk tsitaat Brandeselt, kelle nime tšensor ei lubanud nimetada. Tsitaat pärineb Brandese ühest 1894. aastal Kopenhaageni vabameelseile üliõpilastele peetud kõnest, mis samal aastal ilmus brošüürina saksa keeles. See kõne on mujalgi Suitsu artiklit suunanud, nii et isegi kuuldus «Eesti täht kustub» osutab juba stiililt Brandesele, kelle teada Pariisis olevat omal ajal öeldud: «*Le Danmark s'efface*, see tähendab — Taani kustub, kaob, ta nimi ei esine enam muinasjutus.» Brandese äge viha gerontokraatia, raukade võimu vastu, kusjuures noori rauku iseloomustatakse kõige halvemini, on igatahes aidanud suunata ka *Noorte püüdeid*. Nii võiks «Noor-Eesti» algatajaist kõnelda tinglikult kui Georg Brandese õpilastest.

1906. aasta veebruaris õnnestus üliõpilasel Suitsul Brandest Stokholmis kuulata ja hiljem teda külastada. Sellest kirjutas ta varsti raamatus *Sihid ja vaated*.

Kui Brandesel midagi on eesti keeles ilmunud, siis kõigepealt ajakirjas «Noor-Eesti» (1910, nr. 1) värske essee Swinburne'ist. Kahekümnendail ja kolmekümnendail aastail ilmus siin-seal mõni lõik tema autobiograafiast.

Brandes oli käesoleva sajandi esimestel kümnenditel nii levinud ja nii palju tsiteeritud ning refereeritud autor, et loomulik oli ta mõju ka eesti kirjanikesse, arvustajaisse ja kirjandusloolastesse. Brandeselt on oma jao mõjusid vastu võtnud isegi M. Kampmaa kirjanduslugu, vähemalt selle teine köide (1913). Muidugi oli Brandese teoste hoolikas tundmaõppimine Gustav Suitsul endastmõistetav. Ei saa me küll otsestest mõjudest kõnelda, aga Suitsu mitmed seisukohad alates 1905. kuni kahekümnendate aastateni näitavad teda ja Brandest kui ühe ja sellesama vaimuse inimesi. Friedebert Tuglase kriitilistes töödes on Brandese mõtted sageli tuntavad, Brandes on talle viljastavat mõju avaldanud juba varemgi. Mitte ainult oma nimel ei kõneldud ta 1917. aastal: «Igaüks teab, mis praegu Euroopa vaimuvabadus võlgneb Brandesele, eriti aga teame, kuis Brandese hääli juba aastaküm-

neid on Venemaa läpases õhkkonnas aidanud vabaduse ja kultuuri vaimu elus hoida.» Oli igatahes põhjendamatu M. Kampmaa arvustav märkus «Noor-Eesti» aadressil, nagu poleks nooreestlased rahvale teatavaks teinud, et Georg Brandes oli tuline taani patrioot — kedagi pole Taanis patriotiismi puudumise ja koguni kodumaa reetmise eest ägedamalt süüdistatud kui Brandest mitmekümne aasta kestel. Gustav Suitsu juhitud kirjanduseõpinguis Tartu ülikoolis peeti Brandese teoseid hoolega silmas ja jõuti isegi nende lugemiseni taani keeles.

Suure taanlase surma puhul kirjutas Gustav Suits ulatusliku nekroloogi («Looming» 1927, nr. 3). See on hea ja usaldatav iseloomustus, tänagi paikapidavate sõnadega:

«Aga tuleb ikka Brandese poole näidata, kui kirjandusteaduslik keskpärasus närib palja tekstikriitika kallal või elavat kirjanduslikku elu koolutab vaimutu metodoloogilise doktrinäärsuse valemisse. Kui see kellelgi selge ei peaks olema, siis õpetab Georg Brandes oma eeskujuga ikka uuesti, et ka väärtuslik kirjanduseuurimine algab suure, intuitsioonivõimsa ja ideeküllase isikuga.»

Ääremärkusi Egon Ranneti elust ja loomingust

iipalju kui mina tean, ei ole Egon Rannet veel mälestusi avaldanud ega kirjutanudki. Järelikult pole ta selles eas, kus memuaare kirjutatakse, tema jaoks jätkub veel erutavaid teemasid ja probleeme, mis nõuavad kirjanduslikku käsitlemist, süda sunnib teda kaasa ja läbi elama teiste inimeste käekäike, sunnib rõõmustama ja kurvastama koos teoste tegelastega.

Seepärast võib juhtuda, et me võib-olla ei saagi teada tema kõige salajasemaid mõtteid, tema iseloomu kõige tormisemaid laineharju, läbielatud hingepiinu, vaimustuse ja vihkamise suurust ning ... isegi eneseimetus; lihtsamalt öeldes, rahulolu kavatsetu ning saavutatu üle — kõike, mida kunstnik tavaliselt häbeneb maailmale näidata ja millest kriitika mööda läheb, eeldades, et oluline on kõnelda raamatust, kuid seda, mis peitub lehekülgede taga, pole tingimata vaja puudutada.

Seal aga leidub terve omaette maailm alates esimesest kirjanduslikust hingetõmbest koos vastuolude ning ebatäiuslikkusega, kõigega, mida inimene endasse kogub, kunstnikuks saanuna aga mõtestab ja oma võimaluste ning võimete piirides taaskujutab. Loominguline enesepõletamine sünnitabki teosed ja määrab kirjaniku kodanikuilme, tema eluloo.

Alljärgnevais katkendlikes märkmeis ei kavatse ma analüüsida Egon Ranneti loomingut, kuigi oleks ehk aeg mõningaid kokkuvõtteid teha. Kuulame kõigepealt ära Egon Ranneti enda jutu.* Ma arvan, et see täiendab meie kujutlust temast, tema seesmise mina mõistmist, ja lisab elustavaid laigukeksi tema loomingulisse portretisse.

...Nagu kõnelevad sissekanded Reigi koguduse hingekirjas ja Kõrgessaare mõisa vakuraamatus, samuti mõned kohtudokumendid, elas XVII sajandi lõpul Hiiuemaal Kiivra külas mees, keda hüüti Kiivra Simmoks. See oli Egon Ranneti esiisa. Tema järeltulija Elisabet Simmo tütrest saigi Ranneti ema. Niisiis on kirjanik ta enda sõnade järgi emapoolset liini pidi peaaegu puhastverd kõrilõikajamererõõvel, pärit nende seast, kes tegutsesid kunagi Eesti saarte ümbruses. Hiidlase juured on temas nii sügaval, et ta ei tee tänini vahet õ ja ö vahel. Tõsi, kohe lisab Rannet, et üht-teist tema iseloomus pärineb ka isapoolselt vanaisalt Johan Brückelt. Koeru kandis sündinud vanaisagi oli äkilise loomu ja terava keelega. Ameti poolest mööblitöölis. Kiitles, et kui ajab kellegagi tunni või teise juttu, siis nikerdab selle aja jooksul puust paar roosi välja, ja veel nii osavalt, et kasteptisadki mänglevad õielehtedel. Seetõttu sai ta tellimusi lähedalt ja kaugelt, isegi Peterburist, sest ta tööd olid alati hästi tehtud ja neis oli omapära. Vaatamist väärised vanaisa tööriistadki. Need seisid alati oma kindlatel kohtadel reas, hõõvli-pakud ja peitlipead läikivaks hõõrdunud.

Üldse oli ta järsu sõnaga mees, kes oma ametit armastas ja iga tööga toime tuli.

* Neis märkmeis on toetunud materjalile, mida andis autorile kasutada Egon Rannet.

Lapsi oli Johanil kuus hinge. Viis poega, kelledest üks, Nikolai-nimeline, võttis naiseks Elisabet Simmo tütre Tahkunast. Üldiselt ei armasta Egon Rannet isast kõnelda, mainib üksnes, et Nikolai armastas klaasi põhja vaadata ja jättis poja kolmandal eluaastal oma perekonna maha.

Kui juba äkiline loomus ja terav keel jutuks on tulnud, siis tasub meenutada ka vanaema. Nagu Egon Rannet mäletab, on ta temaga ainult ühe korra kohtunud, kuid seda kohtumist maksab meeles pidada.

Ta oli tookord nelja-aastane. Perekonna ainus laps, parasjagu hellitatud ja söögiga pirisk. Ema ja võõrasisa ei leidnud muud nõu, kui hakkasid poissi söötma meetodil: võtad suutäie ja rüüpad lonksu, saad kopika.

Siis tuli vanaema Hiiumaalt külla. Istuti laua ääres, vanaemal erksinine, suurte valgete sõõridega kleit seljas, juuksed kuklasse sõlme keeratud. Pisike tütrepoeg ronis jaluli toolile — istumiseks ei piisanud kasvu — ja algas söötmine harilikus korras: suutäis—lonks—kopikas.

Vanaema jälgis seda ainiti... Ja kui võõrasisa lükkas järjekordset kopikat kasu-poja poole, tõukas vanaema ta käe kõrvale, näitas näpuga taldrikule ja käratas lapselapsele: «Söö!»

Rannet mäletab, et tema raputas põlglikult pead. Siis tõstis vanaema oma suure peo talle selja taha ja lajatas sellise kõrvakiilu, et tütrepoeg ei osanud isegi nutma hakata, vaid kukkus kärmesti lusikat liigutama...

Lapsepõlves meeldis poisil jutustada nähtust-kuuldust. Sellal linastati kinos seikluslugusid, kus üks ja seesama kauboi tegutses läbi mitme filmi. Loeti suureks õnneks, kui kellelgi läks korda «Grand Marinas» näha üht või kaht sellistest filmidest. Rohkemaks raha ei jätkunud. Need, kellele see õnn osaks ei langenud, ootasid kannatamatult õnneseent koju, et tema jutustust kuulda. Ka Rannet jutustas, andes võrdlemisi täpselt edasi kõike, mida oli kinos näinud. Kuid paeluv süžee lõppes, ja et lugu mitte poolelt sõnalt katkestada ning kuulajatele pettumust valmistada, hakkas ta välja mõtlema ning sõnaohtralt jutustama sellestki, mida ta kinos polnud näinud, kuid mis võinuks juhtuda sama seeria kolmandas, neljandas või viiendas filmis. Jutustas üksikasjalikult ja poisikesed kuulasid hinge kinni pidades nagu võlutult... Rannet arvab muiates, et küllap hakkas temas juba tollal liigutama dramaturg.

Võõrasisa, kes kasupoega väga hoidis ja tema eest hoolitses, suri. Tollal oli Rannet umbes seitsme-aastane. Kaheteistkümneselel aga jäi ta täiesti üksi. Elu näitas oma tujukust, rõõmu aga jagas üpris harva.

Ometi langes üks suur rõõm kummalisel kombel nimelt sellesse aega. See oli eriline rõõm. Kordumatu.

Juhtus see aprilli lõpul. Rannetil õnnestus saada karjusekoht Jõelähtme kiriku lähedale Harju tallu. Oigupoolest tuli tal seal olla kahe pere karjaseks. Vendadest taluperemehed elasid kõrvuti, lausa ühel suurel õuel. Kaks lauta lehmadele, kaks lammastele, noorkari nii siin kui seal, kaks peremeest, kaks söögilauda. Ühe nädala sõi karjus ühes peres, teise teises. Ei saa öelda, et see oleks just meelakkumine olnud. Juhtus nii mõndagi. Ükskord sähvas väik väljal karjuse kõrvale ja tappis lehma. Teinekord oli emalammast kuidagi mätaste vahele kukkunud, jalad püsti. Linnapoiis arvas, et lammas lihtsalt puhkab, ja ei pööranud sellele tähelepanu. Lammas aga lõppes ära, sest ta ei kannatanud kaua seljali olla. Ühesõnaga — muret ja vaeva jätkus. Aga äkitselt saabus suur rõõm! Poiss oli juba mõnda aega karja hoidnud — aprilli lõpul ja paljajalu. Siis aga muutus peremees heldeks ja tegi talle parknahka pastlad. Isegi praegu ei luba Rannet endale selle sündmuse üle nalja heita. Nõelasilmast tulnud uued pastlad, pehmed ja imetabaselt kollased... Võilillest veidi tumedamad, meenutab Rannet. Pikkade, ta enäa silma all

keerutatud takuste pastlapaeltega, mis ta risti-rästi ümber püksisäärte sidus. Ta oli tookord nii õnnelik, et mäletab veel viiskümmend aastat hiljem seda kui oma poisipõlve suurimat rõõmu . . .

Millised olid ta lapsepõlve unistused? Ja kelleks tahtis ta saada?

Küllap neid tahtmisi oli igasuguseid, kas siis vähe on elukutseid, mis köidavad lapse kujutlusi. Ainult kirjanikuks saada ei tahtnud ta kunagi, seda teab ta täpselt. Olgu või sellepärastki, et kooliga tuli hüvasti jätta juba üsna alguses. Praegu muigab Rannet kibedalt: «Paljudel on lõpetamata kõrgem haridus, minul — lõpetamata algkool.» Kopli algkoolis käies jäi ta saksa keele pärast isegi teiseks aastaks neljandasse klassi. Tõsi, pärast kolis ema mujale, poisss tegi eksamid ära ja võeti järgmisel sügisel vastu Raua tänava algkooli viiendasse klassi. Ja ikkagi on viienda klassi esimese poolaasta tunnistus viimane ametlik dokument, mis Rannetil koolihariduse kohta olemas.

Kummatigi säilitas ta tõhutu huvi raamatute vastu. Algul meelitasid loomulikult kõikvõimalikud seiklusjutud, aga üldiselt luges ta süsteemitult läbi kõik, mis kätte sattus. Aastatega hakkas ta muidugi ka ilu tunnetama ja kirjanduse tähen-dust mõistma. Kuigi raamatud olid sõjaeelses Eestis väga kallid, suutis Rannet midagi säästa ka isikliku raamatukogu soetamiseks. Kui ta 1941. aastal sõtta läks, jäi tal koju umbes viissada köidet. Kahjuks kanti need kõik laiali ja nad läksid kaotsi, välja arvatud kast Nobeli laureaate teostega — viiskümmend üks köidet. Sõdurisinelis naasnud Ranneti jaoks oli see suur rõõm.

Saaremaa eest peetavate lahingute ajal saadeti Rannet Eesti NSV Siseasjade Rahvakomissariaadi kriminaaljälitusosakonna käsutusse. Tuli alustada võitlust kuritegevuse vastu. See võitlus oli veelgi keerukam kui rindel — siin oli kokku-põrkeid tänavaröövlitega, öiseid patrullkäike ja eriõppusi vabal ajal. Üldse oli tege-mist palju. Peaaegu ei jäänudki aega lugemiseks ja kirjanduse soetamiseks. Seda suuremat rõõmu valmistasid Fr. Tuglase «Kriitika» kaheksa köidet — kingitusena oma noorelt naiselt, kellega ta alles hiljuti oli abiellunud.

Nagu kõikjal mujal, oli ka sõjajärgses Tallinnas elamispiinnaga raskusi. Ei jää-nud muud üle, kui ise ehitama asuda. Sobiv tühi pööningupealne leidis Kadriorus Voelu tänavas. Rannet rassis seal iga päev hilisööni — saagis, naelutas, mõötis ja saagis jälle. Päevad ja öhtutunnid kulusid tööle, nütüd juba Tallinna prokuratuuris.

Muuseumis, just tollal tagastati Rannetile vabariigi ülemkohtust toimik, milles oli kuritööpaiga kirjeldus. Protokollil esilehele oli kirjutatud ülemkohtu liikme käega: «Tagastada uurijale. Liiga kirjanduslik.»

Hiljem sai see märkus aluseks, mille põhjal talle tehti etteheiteid literatuuritse-mise pärast ja noomiti koosolekuil, kus Ranneti nime ei mainitud just mitte ees-kuju toomiseks. Loomulikult peab kohtu- ja uurimisdokumentide keel olema täpne ning lakooniline, literatuuritsemine on seal surmapatt. Poolteise-kahe lehekülje asemel tervelt kaksteist lehekülge peaaegu jutustust sellest, kuidas nägi välja kuriteopaik, see on juba kurat teab mis, ja etteheited olid õigustatud. Ka Ran-net ise tundis tõsist meeleehärrmi, häbenes oma kalduvust kirjanduslikult kirjel-dada. Otsustas, et sellist kergemeelsust ta endale enam ei luba . . .

Korter polnud ikka veel valmis. Seda oli midagi kolmekümne ruutmeetri ümber, tillukese vannitoa ja köögiga, kus asus boiler vee soojendamiseks, ja kahe väikese toaga, seintes sisseehitatud kapid raamatute ning rõivaste jaoks. Isegi voodi oli sisse ehitatud. Mööblit polnud tollal piisavalt müügil ja ka hind oli kallis.

1947. aasta hilissügisel, kui Rannet tegi oma korterile pörandat, jäi ta pilk pea-tuma ajalehel «Sirp ja Vasar». Tähelepanu köitis teadaanne, et vabariigis on välja

kuulutatud näidendite võistlus ja et viie päeva pärast lõpeb teoste esitamise tähtaeg. Märgiti ära ka auhinnad, summad tundusid aukartustäratavad. Rannetit nagu torgati, talle meenusid etteheited literatuuritsemise pärast, ja silmapilk küpses otsus kirjutada näidend. Mis seal siis nii väga — teatris on käidud, mingi ettekujutus näitekirjandusest on olemas. Näis, et vehi muudkui dialoogi teha ja ongi kõik!

Näidend oli vaja kirjutada viie päevaga. Rannetile jätkus sellest küllaga: viie päevaga kirjutas ta kolm näidendit. Üks oli koguni kolmevaatuslik, kuigi mahu poolest küündis vaevu ühevaatusliku näidendi pikkuseni. Töö kandis pealkirja «Kihlvedu». Teised kaks näidendit olnud noorsooteemalised ja kokku ulatunud nende maht ühe autoripoognani.

Viienda päeva hilisõhtuks olid kõik kolm näidendit masinal ümber kirjutatud, ümbrikesse pandud ja Kunstide Valitsuse aadressil teele saadetud. Nüüd hakkas värskeltküpsetatud draamakirjanik vastust ootama. Ka raha oli väga vaja. Kuigi korteri ehitamine toimus põhiliselt majavalitsuse kulul, nõudis see ka endalt väljaminekuid ja palgast ei piisanud kõige jaoks.

Kui võistluse tulemused mõne nädala pärast ajalehes avaldati, polnud seal kusagil Ranneti nime nimetatud. Isegi äramärgitute seas mitte, mis siis veel auhinnalistest kohtadest rääkida. Noore autori enesekindlus oli nii suur, et ta pidas seda lihtsalt eksituseks, kas žürii hooletuseks või mingiks arusaamatuseks, näiteks trüki-veaks. Hea küll, esimese preemia saamist ta ei arvestanudki, kuid teise või ühe kolmandatest oli ta juba mõttes oma ehituskulude arvele kandnud.

Rannet otsustas asja isiklikult välja selgitada. Kohapeal, sest ajaleht ajaleheks... Tal oli meeles žürii esimehe nimi — kirjandusteadlane Oskar Urgart. Ka Kunstide Valitsust, mis asus praegustes restoran «Astoria» ruumides keldrikorrusel, polnud raske üles otsida.

Seal nägigi Rannet Oskar Urgartit, kes istus madala leti kõrval väikese laua taga ja kirjutas midagi.

Rannet pöördus Urgarti poole ja palus selgitada, miks tema näidendid on jäänud võistluse tulemuste hulgas nimetamata. Urgart omakorda tundis huvi, kellega on tal au rääkida. Kehitas seepeale õlgu, Ranneti nimi ei öelnud talle midagi. Siis küsis ta näidendi pealkirja.

Rannet vastas, et ta saatis koguni kolm näidendit ja et kõige pikema pealkiri on «Kihlvedu».

««Kihlvedu»?» Urgart tõusis isegi laua tagant üles, ta näole ilmus naeratus, ja siis hõikas ta kuhugi tahapoole: «Hei! Alle ja Rummo, tulge kõik siia! «Kihlveo» autor tuli meile külla!»

Juba Urgarti toonist ja sellest, kuidas ta käitus, oli kõik selge ning Rannet pidas paremaks seal mitte kauem aega viita.

Mõni aasta hiljem meenusid Oskar Urgart ja August Alle Rannetiga vesteldes tema «Kihlvedu». Nad ütlesid, et olid seda lugedes südamest naernud ja kahetse-
nud, et parimal juhul on see ainult dramatiseeritud följeton, kuigi kirja pandud eredais ja mahlakais värvides.

See juhtum tema elust on Rannetile hiljem mõnikord meenunud, kui ta ise on žürii liikmena lugenud niisamasuguseid abituid näidendeid ja andnud lühikese hinnangu: edasisest lugemisest kõrvale jätta. Aga äkki surmab selline hävitav hinnang mõne praegu alles oskamatu, kuid tulevikuga autori juba eos? Ja siis on kerkinud talle tema enda kogemus silmade ette. Kui inimesel on kutsumus, siis ei kohuta teda miski, paneb ainult mõtlema ja otsima põhjusi, miks tema töö tagasi lükati...

Millal ja kuidas leidis Rannet oma kirjanikuraja ja kus astuti too esimene samm

(kui mitte arvestada kurioosset võistluselugu), mis viis ta kirjanduse suurele teele?

Rannet ise arvab, et kõik algas juhuslikult. 1947. aasta novembris tuli talle külla rindesõber, ameti poolest karikaturist. Räägiti ühest-teisest, sõber lehitses laual lebavaid ajalehti ja märkas äkki leheservadele kirjutatud ridu, mis andsid välja peaaegu epigrammi mõõdu. Kust need siia said? Kes kirjutas?

Rannet tunnistas, et need on lihtsalt lehte lugedes tekkinud põgusad mõtted.

Kas ta on neid kunagi trükki pakkunud?

Pole pähe tulnud.

Kas tal selliseid märkmeid veel on?

Küllap on ...

Hakati otsima. Siit ja sealt leiti neid kokku umbes kolmkümmend tükki. Rindesõber soovitas need viivitamatult masinal ümber lüüa ja anda kirjastusse kellelegi retsenseerida.

Kaheinud ja kõhelnud, kogus Rannet julgust ja viis oma epigrammid tööpoolest kirjastusse «Ilukirjandus ja Kunst». Käskkirjaga tutvusid August Jakobson ja August Alle. Nemad kirjutasid ka esimese retsensiooni Egon Ranneti loomingu kohta. Retensioonis on märgitud, et pooled epigrammid ja värssföljetonid on avaldamisküpsed, teised nõuavad ümbertöötamist. Kuid et pooltest töödest raamatut kokku ei anna, oleks parem need perioodikas avaldada. Retensiooni lõpus öeldakse: «Egon Ranneti vaieldamatu andekus annab talle õiguse tingimata kirjanduse alal edasi töötada.»

See retsensioon osutuski otsustavaks.

Kui Rannet tuli käsikirja järele, võttis August Jakobson telefonitoru ja helistas «Noorte Hääle» toimetajale: kas Ado Slutsk ei tahaks tutvuda ühe algaja autoriga ja tema epigrammidega, millest osa võib kohe avaldada?

1947. aasta detsembris aeti «Noorte Hääles» esimene väike vagu. Ilmusid epigrammid, värssföljetonid. Siis jälle följetonid ja isegi lühikesed jutustused.

Kui aga järgmisel aastal öeldi noorsooajakirja toimetuses Rannetile poolnaljatamisi, et neil on hirmsasti vaja ühevaatuslikku näidendit, siis nõustus Rannet kerge südamega seda kirjutama, sest ta tundis erilist kutsumust just selle žanri vastu. Isegi esimese katse ebaõnnestumine «Kihlveoga» ei hirmutanud teda. Vastupidi, pärast seda, kui tal esimene töö untsu läks, hakkas Rannet tähelepanelikumalt uurima suurte meistrite näidendeid. Üsna varsti mõistis ta, et tema «Kihlvedu» oli tõelisest näidendist tööpoolest väga kaugel ja et žürii tegi tema tööd kõrvale jättes täiesti õigesti. Ja siiski teadis Rannet nüüd, et ta varem või hiljem dramaturgia juurde tagasi pöördub ning hakkab näidendeid kirjutama.

Tookord ta küsis ainult, milline peab olema ühevaatusliku näidendi maht. Ajakirja vastutav sekretär Huko Lumet andis möödaminnes mõned üldised juhtnõu-rid, mida tuli arvestada; nimetas umbkaudse mahu ja lisas, et aeg ei anna oodata.

Nõutud ajaks oli näidend valmis. Ka maht vastas nõutavale. Pealkiri kõlas — «Kuri karjas». Seda tööd võib pidada milleks tahes, ainult mitte mingiks saavutuseks, seda eeskujuks seada oleks lausa patt. Kuid toimetus leidis olevat võimaliku näidendit trükkida ja soovitas koguni kirjutada veel midagi samas žanris.

Tänuga meenutab Egon Rannet oma esimesi kriitikuid ning edaspidiseid sõpru August Allet ja August Jakobsoni, eriti esimest. Teine August oli alati üle pea tööde sees ega võinud juba tollal oma tervist just kiita, mistõttu pidev kontakt temaga puudus. Seevastu elasid Rannet ja August Alle kõrvuti, ja viimase sõbralik suhtumine ning inimlik toetus abistasid Rannetit paljuski. Mõlemad Augustid rõhutasid korduvalt, et ta kunagi ei püüaks oma tööd teiste õlgadele veeretada. Pole seltsimehelik, kui kellelgi tuleb tema asemel viimistleda ja juurde kirjutada. Iseasi on juhtida tähelepanu puudustele ja vajakajäämistele.

Kord pärast ühevaatusliku näidendi «Leerikleit» avaldamist kohtus Rannet Karja tänaval August Jakobsoniga. Rannet tervitas ja tahtis mööduda, sest Jakobson näis olevat sünges meeleolus. Töö aga haaras tal käisest ja vedas kirjastuse sissepääsu kõrvale räästa alla. Hakkas küsitlema: millega Rannet tegeleb, millised plaanid tal on? Kuulas tähelepanelikult. Lõpuks lisis, et võib-olla ütleb ta praegu oma viimase silmast silma nõuande ja pidagu Rannet see meeles. Mis ka ei juhtuks, milline ka poleks kriitika, Rannet ei tohi jätta dramaturgiat. Alati, kui kriitika peaks talle kallale tormama, tuleb tal seda korralikult analüüsida. Põhjendamata kriitika puhul suhtuda töösse veelgi suurema vastutustundega ja püüda märgitud puudustest järgmisel korral hoiduda. Kõike asjalikku, arukat, õigesti tähelepanut tuleb nii või teisiti arvestada. Ükskõik kui solvav see antud hetkel ka autorile poleks. Odav kiitus on hullem teravast, õiglasest ja põhjendatud peapesust. Viimaks märkis Jakobson, et kui Rannet neist nõuandeist juhindub, siis ei lase ennast oodata ka head tagajärjed.

August Jakobsoni targad saatesõnad said Rannetile ta dramaturgitöös kindlaks juhtnööriks.

Loomulikult tuli palju õppida. Visalt ja järjekindlalt. Uurida klassikalisi näidendeid, jälgida, milline on nende kompositsioon, kuidas kujuneb karakteriloogika jne.

Üheks suureks õpetajaks peab Rannet teatripublikut. Tavaliselt valib ta endale saalis sellise koha, kust on kõige parem jälgida vaatajate reageerimist. Rambi valguse poole pööratud näod võivad paljustki jutustada. Sellest, kuivõrd suudab näitleja haarata vaataja tähelepanu ja tundeid ning milline on lavastajapoolse kujunduse jõud. Eksimatult kõnelevad nad ka sellest, kas autori mõte on jõudnud publikuni, ja mis peamine — kas vaataja sellele kaasa elab.

Sel viisil on Rannet teinud enda jaoks ootamatuid avastusi nii heas kui ka halvast mõttes. Iga lavastaja püüab ju näidendit omal kombel avada, luua omapärast, kordumatut etendust. Kahjuks aga võib originaalitsemine, liigne uuenduslikkus ja väliste efektide tagaajamine viia kurbade tulemusteni. Kuigi tekst säilib, kõik sõnad jäävad oma kohale, kaob sügavus ja autori mõte kõlab moonutatult. Nii juhtubki, et üks ja sama sisu võib erinevate lavastajate käe all kõlada erisuguselt. Vaatajate nägudelt märkad kohe, millised on näitleja ja lavastaja, muidugi ka autori enda arvestusvead, millised on märkiminekid. Küllalt sageli annab publiku reageeringu jälgimine näitekirjanikule palju rohkem kui mõne mahuka teatrilase teose uurimine.

Väikese ohvri on Rannet oma loomingus toonud ka sõnaga originaalitsemisele, tõi küll, ainult kahes lühikeses jutustuses: «Sügisel sügavkünnil» ja «Päriskarud hundimängul». Neis katsetas ta seda, millega katsetada küll võib, kuid mille juurde jääda ei tohi.

Jutustuste viljelemisest loobus Rannet hoopis, kuigi on kirjutanud kaks olukirjelduseraamatut ja asus 1953. aastal koguni romaani «Kivid ja leib» jaoks materjali koguma.

Kirjutanud romaanist kaks sada lehekülge valmis ja arendanud mustandis välja ühe peamistest süžeeleiniidest, hakkas Rannet äkki kahtlema, kuivõrd suudab ta sellises ulatuslikus, paljude tegelastega teoses saavutada kompositsioonilist kindlust ning mõjukust, kuivõrd suudab ta luua tugevaid karaktereid ja kontrollida neid omavahelistes kokkupõrgetes. Pidamata draamat kõige raskemaks kirjandusvormiks, otsustas Rannet luua romaani lavavariandi.

Nii sündiski näidend «Südamevalu». Autor saatis selle teatrisse tutvumiseks, ennekõike selleks, et teada saada, kuidas on õnnestunud karakterite loogiline arendamine ning kuidas klappib kompositsioon. Ja ta oli üsnagi hämmastunud, kui

leidis ukse küljest teatri kirjandusala juhataja Iko Marani poolt saadetud sedeli, millel seisis: «Oleme Teie näidendi «Südamevalu» võtnud Draamateatri repertuaari suure südamerõõmuga. Palun autorit teatrist läbi astuda.»

Sõrm oli antud dramaturgiakuradile ja see jäi tema pihku paljudeks aastateks.

Alles 1968. aastal õnnestus Rannetil, nagu ta ise ütleb, end mõneks ajaks dramaturgia-ahelaist vabastada. Enam ei andnud rahu 1956. aastal pooleli jäänud romaan «Kivid ja leib».

Nüüd on selle esimene köide, umbes nelikümmend autoripoognat, juba kirjastuses. Lõpule hakkab jõudma töö teise köite kallal ja suur osa kolmandast köitest elab ka juba paberil.

Ent kuidas jääb siis dramaturgiaga? Kas sellele on tõesti rist peale tõmmatud?

Jällegi nukker naeratus, millele järgneb umbmäärane vastus:

«Kaks näidendit on mustandina valmis. Las nad seisavad. Ega nad enam kuhugi pääse. Tuleb aeg, lõpetan ära...»

Egon Ranneti loomingust on palju kirjutatud, on kiidetud ja laidetud; iga tema teost on rohkem või vähem sügavuti tungides hinnatud. Meenub, et umbes viisteist aastat tagasi avaldasin minagi trükis kirjutise ühe tema näidendi kohta. Nooruse ja tormakuse tõttu, samuti seepärast, et nägin kõike oma kellatornist, olin eelarvamuste küüsis ja ilmselt ebaõiglane. Aastad möödusid, ilmusid Ranneti uued näidendid, temast sai juba III Balti teatrikevade laureaat (1959) ja Moskva teatrifestivali võitja (1960), talle anti vabariigi teenelise kirjaniku nimetus.

Saatust tahtis, et mul tuli toimetada näidendikogu, mis ilmus käesoleval aastal Ranneti juubeliks kirjastuse «Sovetski Pissatel» väljaandel. Saime isiklikult tuttavaks, meil oli nii tööalaseid kui ka muid omavahelisi jutuajamisi. Uuesti üle loetud näidendid tõid kaasa ka uusi mõtteid tema loomingu kohta.

Aeg, see kõrgeim kohus, on andnud Rannetile tema koha päikese all, on temast kasvatanud eesti nõukogude kirjandusepuu oksa. Egon Ranneti nimeta on täna võimatu kujutleda ühtegi tõsisemat käsitlust (kas või kooliõpikuis) eesti nõukogude dramaturgia arenemise kohta.

Jäägugi Ranneti loomingus ta kaks dokumentaalse materjali põhjal loodud olukirjelduseraamatut «Seltsimehed Torist» (1952) ja «Tugevate tee» (1953) ainult teetähisteks, kuid omal ajal tegid nad kuulsaks reaalseid inimesi, võitlesid puuduste vastu, teenisid vajalikku ülesannet ja ei olnud ilmaaegu kirjutatud. Niisamuti polnud tühja tehtud ka tema epigrammid, följetonid ja lühijutud, mis on koondatud teosesse «Ameerika elulaad» (1951). Need paistsid silma päevakajalisuse poolest, häbimärgistasid ja paljastasid viiekümnendate aastate imperialismi.

Lugetajad ja vaatajad tunnevad praegu seitset Egon Ranneti näidendit, kui välja arvata esimene, algul veel teostuselt ebaühtlane «Omad inimesed» (1951) ja autori loomingulise tee algul isetegevuslavade jaoks kirjutatud ühevaatuslikud teosed. Muide, ka need ühevaatuslikud näidendid said võistlustel nii esimese kui ka ergutuspreemia (1950) ja neid mängiti meelsasti. On seda vähe või palju — seitse näidendit? Ütleme, et mitte palju.

Siiski on nende seitsme seast kolm — «Haned» (1963), «Karikas ja madu» (1964) ning «Veripunane roos» (1965) — küll head näidendid, ent saavutasid teatavat edu ainult vabariigi lavadel. Laialdasem kõlapind jäi mitmesugustel põhjustel saavutamata.

See-eest on neli ülejäänut — «Südamevalu» (1956), «Kadunud poeg» (1958), «Salakütid» (1960) ja «Kriminaaltango» (1967) — suurepärased näidendid, mille põhjal võib täie õigusega hinnata Egon Ranneti dramaturgitalenti. Nende hulgas on «Kadunud poeg», «Salakütid» ja «Kriminaaltango» eesti dramaturgiat üleliidulisel laval väärikalt esindanud. Kui aga jätta sõelale kõigest kaks, siis «Kadunud

poeg» ja «Salakütid» on minu arvates need peamised teosed, mille alusel võib kõnelda Ranneti loomingulaadist ja ühtlasi tõdeda, et eesti nõukogude dramaturgias on kasvanud omanäoline, rannetlik haru.

Võib-olla ületab ta oma uutest näidendites need kaks draamat, kõik on võimalik, kuid needki kinnitavad tugevate karakterite dramaturgia ideelis-kunstilisi põhimõtteid, selget ideelist suunitlust, kompromissitut võitlust kommunistlike ideaalide eest, inimese puhastumist, tema hingest iganditeks nimetatud rämpsü raevukat väljajuurimist ja lõpuks süžee dünaamilist, sisemisest dramatismist küllastatud arendust ning karakterite kokkupõrkeid.

Egon Rannetil on oma nägu ja see on peamine.

Leena ja Mart Tuisk «Kadunud pojast», Aadam ja Jaagup «Salaküttidest», Kustas Lokk «Südamevalust», doktor Joonas Martin ja Inga «Karikast ja maost» — need on peamised tegelaskujud, kelle poolest rannetlik dramaturgia on kuulus. Välja arvatud Leena Tuisk, pole keegi nendest inimestest kaugeltki selline, keda seada eeskujuks. Kõik nad käivad moraalse täiustumise teed, lähenevad tõele või jõuavad selleni läbi kahtlusokaste, ületades vigu, eksimusi ja iseloomu puudusi. Kui nad kõik kutsuvad esile sügava austuse, siis seepärast, et nad ilmutavad end tugevate iseloomudena, ei vehkle hea ja kurja vahel ning jõuavad välja konkreetse hea juurde või — murduvad, nagu Jaagup oma eksimustes.

Võitluses halva vastu on Rannet kompromissitu, ta ei talu pooltoone, otsib avalikku lahingut. Alati puudutab ta selliseid probleeme, millel on üldsuse jaoks tähendus, ta ei deklareeri vaieldamatuid tõdesid otsesõnaliselt.

Just need omadused leidsid tunnustust laia vaatajaskonna poolt ja määrasid paljuskki ta parimate draamade menu Nõukogude Liidu ning mitmete sotsialismi-maade teatrites. Mõistagi ei tohi me unustada ka teoste kunstimeisterlikkust.

Kuidas aga on lugu «Kriminaaltangoga»? See näidend ei lähe praegu Moskva Väikeses Teatris mitte edutult. Minu arvates puudub selles satiiris tugev keskne kuju. See-eest aga paljastatakse ja häbimärgistatakse pahesid siin sellise kirega ja esitatakse neid sellise mõjukusega, et see hüvitab üksikute karakterite süvitsi avamises esinevad puudujäägid, mis teevad nad lihtsalt teatavate pahede kandjaks. Vanemate südametunnistusel lasuva niinimetatud kuldse nooruse teatava osa moraalse languse dramaturgiline mõtestamine on siin teravdatud ja omandanud emotsionaalse kõla.

«Kriminaaltangos» avanevad minu arvates Ranneti satiirikuande kõige tugevamad küljed, mis ilmnesid juba autori esimestes kirjanduslikes katsetustes ja on lahutamatud nii autori enda iseloomust kui ka nendest põhimõtetest, millele on rajatud ta parimad draamad.

Rannetist on draama süžee ja kompositsiooni alal saanud vaieldamatu meister. Ta teab, kuidas draamat üles ehitada, kuidas jaotada tegevusaega ja lavapinda, kuidas hoida vaatajat pinevil. Ja kui ikkagi tekivad «ebakohad», siis suudab nende põhjusi kõige paremini selgitada ainult autor. Kõrvalt võib ainult fakti konstateerida. Täheleb, materjal pole mõnes osas kuulekas. Sealjuures võib Rannetit kiirustamises kõige vähem süüdistada.

Kunagi pillas Rannet sellise ütlemise: «Näidendit, mis sadat etendust välja ei kannata, ma kirjutama ei hakkagi!»

Võib tunduda, et küll alles kiitleb mees, kes tunneb oma hinda ja sõnu kah ei vali. Kui aga järele mõelda, siis räägib seda lihtsalt kirjanduslik täisiga, vastutus vaataja ja lugeja ees, teadmine, et keskpärasega ei tohi inimest ette ilmuda.

Ühel teisel korral kuulsin tema suust veel üht väidet (see oli lausunud tülihoos, kus vaidles ja vihastus kõige enam Rannet ise): «Minu kui kirjaniku sünnitas

nõukogude aeg!» Ka siin võib üksnes esimesel pilgul tunduda, nagu oleks tegu enda esiletõstmise või rõhutamisega. Tegelikult peitub siin ainult kodanikuuhkus ja kunstnikuveendumus.

Lugeja võib küsida: kas on siis Egon Rannet nii laitmatu inimene, suur isiksus, vaieldamatu autoriteet dramaturgias? Ons tal kõiges ja alati õigus? Vastaksin nii: Rannet on selline nagu ta on — nii inimesena kui ka kunstnikuna.

Äkiline? Jah.

See kinnitab tõe inimkarakterite mitmekesisidusest.

Ega ta varja oma sümpaatiat ja antipaatiat? Kindlasti mitte. See pole, muuseas, mitte kõige halvem.

On ta sarkastiline ja lepitamatu? Ja kuidas veel! Eriti kui talle näib, et keegi püüab modernismi sildi all kirjandusse pugeda, või, mis veel hullem, annab käest ideelise positsiooni. Ent sellinegi suhtumine pole patuks pandav.

Ja järeleandmatu on ta ka veel? Oh jaa. Ta läheb ülearu ägedaks ja võib terava sõnaga solvata, igasuguseid vastaseid tal jätkub. Juhtub ka, et ta seab enda ette probleeme justkui ilma erilise vajaduseta, kulutab hingejõudu ilmselt tühiasjadele, pole vaba auahnusest jne. Nagu enamik ta teoste tegelasigi.

Kõige tänamatum töö on laduda ühele kaalukausile voorused ja teisele pahed, ning vaagida, mis teise üles kaalub. Kui aga juba sellele teele asuda, siis on Rannetis ülekaalus inimene — jonnakas ja tahumatu, teisele kausile jääb loojanatuur — selge ja sihiteadlik.

Ma ei taha patukustutuskirja ette välja andma hakata, kuid tahaksin loota, et «kadunud poja» tagasitulek proosa juurde osutub viljakaks, Ranneti parimaid draamasid väärivaks. Võib-olla aga saab sellest üldse Egon Ranneti peateos, kus tema temperamentne iseloom täielikult avaneb ja talent lööb särama uutes värvides.

Gustave Flaubert ja eesti lugeja

hes 1940. aastal «Loomingus» avaldatud essee loetleb Aleksander Aspel Molière'i, Voltaire'i, Rousseau, Hugo ja Balzaci järel Flaubert'i nende prantsuse kirjanduse suurkujude hulgas, kelle teosed «moodustavad sageli olulise osa haritud inimese kultuurivarast kõigi laiuskraadide all. Isegi tõlgetes puistavad nad oma küllust ja kiirgavad kõigile tajutavalt oma ehtsat äära.»

Gustave Flaubert'i nime ulatumine eesti lugeja teadvusse toimus siiski hiljem kui kõigi eespool mainitute oma. Pole põhjust arvata, et konventsionaalset väikekoodanlikku moraali trotsiva «Madame Bovary» autori teosed sobinuksid koolilek-tüüriks neis Eesti ala gümnaasiumides, kus möödunud sajandil prantsuse keelt õpetati. Kui Eduard Vilde ütleb enese olevat juba 1890-ndatel aastatel pettunud nendes prantsuse «seltskonnakujutajates» (Balzac, Flaubert, Daudet), «... kes küll sotsiaalseid taudisid, isegi surmahaigusi mõistsid leida, kirjeldada ja hukka mõista, kes aga nende vastu mingit parandust töötavat rohtu ei teadnud üles anda...», siis on siin ikkagi tegemist erandnähtusega. Laialdasem tutvumine Flaubert'i loom-inguga kas siis originaalis või saksa- ja venekeelsete tõlgete vahendusel toimus meil ilmselt alles käesoleva sajandi algul, kui esile kerkis uus haritlaste põlvkond, kelle hulgas ei puudunud ka kirjandusloolist koolitust saanud filoloogid. Flau-ber'ti realismi tugevate ja nõrkade külgede, ta loomingus peituvate maailmavaate-liste vastuolude ning küündimatustegi igakülgse vaagimiseni jõudsime veel hiljem.

Anton Jürgensteinist alates oleme J. Randvere «Ruthi» heas usus süüdistanud stiilipeenutsemises, kuid järgmine, nimategelase lugemust käsitlev tsitaat sellest paljupilatad (ja olevikus üpris haruharva loetud!) teosest jätab tänapäeval pigem juba pentsik-primitiivse kõrvalmaigu: «Tema armsad kirjanikud ja luuletajad on kõik suured intellektual-inimesed, kes tundmuste-inimestega, sensitividega on ühte sulanud, nagu Flaubert, vennad de Goncourt, Maupassant, kelle magus stiil ja osav tehnika teda oma poole tõmbasivad, hoolimata paljude juttude vängest lõhnast...» Ikkagi dokumenteerib see labasevõitu epiteetidega («magus», «osav», «vänge») kohmakas lausekonstruktsioon Flaubert'i esikohale asetamisega nooreestlaste sii-rast poolehoidu prantsuse sõnameistrile. Tõsisemaid üritusi ta loomingu tutvusta-miseks neilt esialgu siiski ei järgnenud. J. Aaviku enda maitsesuund eelistas prantslastest teatavasti rohkem J. K. Huysmans'i ja P. Bourget'd.

Noor-Eesti liikumise kõrgperioodil tegeles selle lipukandjatest Flaubert'iga kõige intensiivsemalt Fr. Tuglas. Viimase käsikirjaliste märkmete ja suuliste teadete põh-jal väidab N. Andresen: «Gustave Flaubert huvitas Tuglast sügavalt juba 1908. aas-tast alates.» G. Suits märgib Tuglase teise loomisjärgu novellitöödangu puhul «Eesti biograafilises loksikonis»: «Pärastpoole on tema sõnavaliku ja lausemoodustuse täpsustamist juhitanud G. Flaubert...» Kirjeldades hiljem novellis «Rändaja» oma Esimese maailmasõja eelset pagulaskorterit Pariisis (rue Monsieur la Prince'il), heidab Tuglas pilgu ka peategelase lugemisvarale: «Madalal riivleil olid reas raa-matud, mille paljas nägemine pani kiiremini tuksuma ta südame. Ta ulatas kae, võttis oma jumaldatud Flaubert'i «Püha Antoniuse kiusatuse», Alphonse Lemerre'i gratsioosses väljaandes, ja lehitses seda. Üks koht paelus ta silmad, juba nii mit-mes kord.» Novellis «Arthur Valdes» tõmbab autor mõningaid võrdlusjooni ka

Valdese ja Flaubert'i loomingu vahel. Tuglase tõlgitud väliskirjanduse kogumikus «Valitud leheküljed» I—II me G. Flaubert'i siiski ei leia.

Flaubert'i eestindamise esialgatajaks osutus keeleteadlane Andrus Saareste (tollal Albert Saaberik). Huvi prantsuse kirjanduse vastu oli tal alanud juba Tallinna Aleksandri gümnaasiumis õppimise ajal. Helsingi üliõpilasena kuulusid kirjavahe-
tuse andmetel ta lemmikautorite ringi Stendhal, Flaubert, Zola, Maupassant, France jt. Töötades esimese Saksa okupatsiooni ajal kodulinna õpetajana, avaldas ta samal aastal, otsekui protestiks laiutava pangermanismi vastu, Tartus «Noor-Eesti» kirjastusel «Prantsuse antoloogia», kus Flaubert'i esindas «Legend püha Julianus Võõrustajast». Antoloogia eessõnas iseloomustas tõlkija lühidalt ka autorit. Kui maha arvata anonüümse tõlkija sulest 1916. aastal «Perekonnalehes» nr. 5 avaldatud lühipala «Ettekuulutaja», siis tulebki kõnealust novellivalimikku lugeda Flaubert'i sihikindlama tutvustamise alguseks Eestis.

Uut elevust tekitas prantsuse realismi suurmeistri nime ümber tema 100. sünniaastapäeva tähistamine 1921. a. detsembris. «Päevalehe» lisas «Kirjandus—Kunst—Teadus» andis kirjaniku elust ja loomingust pikema, kolmest numbrist läbiulatuva ülevaate Reinhold Kask, kes sel ajal järjekindlalt tegeles prantsuse kirjanduse tõlkimisega. Karl Reitav valgustas samas ajalehes Flaubert'i noorpõlve.

Kuid tolle juubeliaastal ilmus esitrükkis ka Fr. Tuglase mõttepöevik «Marginaalia». Nii «Noor-Eestile» kui ka «Siurule» oli jooksvas arvustuses alatihti ette heidetud nooremate autorite teostamata jäänud lubadusi, sagedast esinemist skitside, fragmentide ja laastudega. Tundub, nagu liituks Tuglas oma ajastu ühe juhtiva kriitikuna nüüd tagantjärele ka ise nende arvustavate häälega, kirjutades omaenda sugupõlve aadressil: «Unistusi, mõtteid, kavatsusi — neist pole iial puudu olnud. Kuid graniit on liiga kõva, seepärast valatakse kuhu kipsist ja imiteeritakse kiviks või pronksiks. Mosaiigi kinnitamine on liiga väsitav, ja seepärast kleebitakse värviliste konfetipuru paberile. Heksameeter on liiga raskesammuline, ning seepärast suletakse oma mõte loidu, lohisevasse proosasse. See on saamatute miniatuuristide, visandivõopajate ning vestekirjanike aeg!» Ent kohe selle järel esitas ta vastukaa-
luks ka omaenda kirjandusliku eeskuju:

«Säärase aja taustal on ime näha sellist tööhiiglast nagu Flaubert. Oli otsekui Vulcanus, kes kogu elu läbi oma sepikojas tagus ja raius, nägu nõest tahmane, hoolimata vaimuturu sekeldusest ning ajakirjanduse räuskamisest. Oli üksik nagu kujuteldud jumal ja seepärast vahest niisama üksinduse piina kannatav nagu seegi.

Kahte ta vihkas: väikekodanlust-buržuuaad ja seda eneseuhket, kuid tühist ning sügavuseta hinge, keda nimetas irooniliselt «artistiks». Viimase tähistamiseks kasutas ta erakirjades koguni salamärki, hieroglüüfi: kaks püstiseisvat sakilist joont, mis pidid allegoriseerima seda virtuooslikku, lame-poetilist kunstikehksit.

Ta ise esindas kultuurinimese ja loova isiku kõrgeimat tüüpi, kes tunneb aineliste eelistuste tühisust ning mõtteelu kohustusi, mis nõuavad lakkamatut enesepingutust. See muutis ta elu martüüriumiks, kuid ühtlasi ka kangelasteoks.

Tõeline kunst areneb eemal «väikekodanlaste» ja «artistide» karjateest.»

See Fr. Tuglase nappi vormi surutud programmiline marginaal jäigi meiepoolseks omapäraseimaks panuseks G. Flaubert'i 100. sünniaastapäeva puhul.

Emakeelse keskhariduse rajamine tõstis meil tungivalt päevakorraks maailma-kirjanduse klassikute süstemaatilise tutvustamise, millega hakkas tegelema Eesti Kirjanduse Selts. Seltsi kirjastusel ilmus 1922. aastal A. Saareste tõlkes G. Flaubert'i «Kolm lugu» ühes tõlkija sissejuhatusega. «Legendile püha Julianus Võõrustajast» lisanduvad siin veel «Herodias» ja «Lihne süda». Raamatu valik oli tehtud õnneliku käega. Kuivõrd need viimase loomisperioodi teosed olid autorile endale südamelähedased, seda tõendab fakt, et «Kolme loo» kirjutamise ajal pidas Flaubert oma sõbra I. Turgeneviga läbirääkimisi nende vene keelde tõlkimise asjus.

Vahepeal professoriks saanud A. Saareste jätkas tööd Flaubert'i eestindamisel. 1928. aastal ilmus tema tõlkes üks kirjaniku peateoseid, ajalooline romaan «Salambo», samuti EKS-i maailmakirjanduse sarjas. «Salambo» tõlkimine oli A. Saarestel omamoodi programmiline üritus, kui meeles pidada, et samal ajal oli J. Aavikul teoksil P. Bourget' «Õpilase» tõlge. (Viimase saamisluugu ja eesmärgi on lähemalt käsitletud H. Vihma oma lühiuurimuses «Tõlkeromaan keeleuendusprogrammiga».) Rahvakeelsuse põhimõtte kaitsjana taotles A. Saareste «Salambo» najal tõendada, et ka maailmakirjanduse tipposte eestindamisel võib väga hästi toime tulla keeleuenduslike liialduste kasutamisetä, ammutades vajalikku täiendavat sõnavara elavast rahvakeelest ning murretest. Oma tõlkeprintsipi kohta kirjutas A. Saareste raamatu eessõnas: «Et romaan *Salambo* juba algkeeles kuulub stiililt komplitseeritute ja kõige rikkama sõnavaraga teoste hulka (esimese trüki puhul nõudis juba Sainte-Beuve erilist sõnastikku), siis asus allakirjutanu eestindamisele kõhelevalt, aga seda sügavama huviga. On ju tõesti põhjust kahelda, kas eesti praegune keel oma sõnavaraga suudab kõiki selle teose väljenduslikke väärtusi tõlgitada. Töö jooksul selgus siiski, et meie emakeel leksikaalselt, vähemalt kõnesoleva romaani sisualal, on ootamata rikas ja et eestindamisel näib meil tarvitada olevat isegi ohtramata ja mitmekesisemat sõnalist materjali kui näit. saksa keelde tõlkimisel. Siin tõlkes on siiski püütud ainult äärmisel korral appi võtta neid murdesõnu, mis tõlkijale isiklikult on tundmatud, mille sisu pole saanud elamuseks, mis tuttavad on ainult sõnaraamatust. Kõigest ühelainsal korral on tulnud sõna luua (pahm = pr. masse, vt. lk. 1!) ja vist ühelainsal korral tõlkida kaudselt (pr. perfide, perfidie puhul). Muidugi on tõlkimisel alati välditud kitsarinnalisi ja äratallatud keelelisi retsepte ning tülitavaid kammitsaid, seetõttu sageli teatavaid järjekindlusetusigi lubades, tähenduslike väärtuste nimel. Lausestamisest on püütud tõlkes kasutada isegi mõningaid gallitsime, mis eesti keele süntaktilise ilmega kokku näikse sobivat.» Kui arvustaja Marta Sillaots tegi «Eesti Kirjanduses» tõlke keelelisele küljele mõningaid etteheiteid, võttis sõna ka arvustatu ise ja selgitas veel kord oma tõlkimistöö lähtealuseid. Üldiselt on «Salambo» tõlge ajaproovile vastu pidanud, mõnevõrra kohendatuna ilmus see teises trükis 1957. aastal «Suurte sõnameistrite» sarjas. Sama ei saa ütelda J. Aaviku poolt võistlejaks mõeldud «Õpilase» tõlke kohta, mille «maksimaalselt uuenduslik keel koguni juba pidurdas teose levimist laiemas lugejaskonnas» (H. Vihma). O. Loorits muidugi eksis, kui ta poleemikahoos A. Saareste aadressil lausus: eesti keele professori asi olevat teaduslikku tööd teha, mitte prantsuse romaane tõlkida. Antud juhul oli tegemist siiski nii keele leksikaalse rikastamisega kui ka emakeele stiililiste arenemisvõimaluste markeerimisega väljapaistva teadlase poolt.

«Salambo» eessõnas sedastas A. Saareste: «Nii stiililt kui välisilma vaatlusviisigi suhtes võime Flaubert'i kooli tunduvalt märgata Fr. Tuglasel ja tema kaudu ka mõnel meie nooremalgi kirjanikul. Ja kahtlemata on see olnud romaan «Salambo», mis «Kahekesi» ja «Saatuse» autori samme veel hiljuti on juhtinud Põhja-Aafrika põuastele randadele ja teda inspireerinud kirjutama «Teekonna Põhja-Aafrika I.» Selle aastaid kestnud eeltööde abil valminud reisikirjeiduse Tuneesia-köites leidubki «Salambo» tekkeloole pühendatud eri peatükk, milles Fr. Tuglas lähemalt valgustab Flaubert'i loomismeetodit. Märkinud, et kirjanik töötas kõnealuse romaani kallal vahetpidamata kuus aastat, jätkab Tuglas: «Sest temale oli kirjanduslik looming ikkagi kõigepealt sõnastuse küsimus, heitlus ainsa võimaliku vormi pärast. Süvenedes nii põhjalikult ainesse kui vähegi võimalik, koormates end äärmisel määral teadmistega, hakkas ta alles kõike seda toormaterjali ümber töötama ja sellele vastavat vormi otsima. See oli meeleheitlik võitlus tõrksa aine ja veelgi tõrksamalt anduva vormiga!» Seda lugedes ei saa lahti tundeist, et siin on Tuglas varjatult vihjanud ka omaenda loomistöö neile teguritele, mis sundisid teda aastakümnete jooksul otsima oma novellidele üha adekvaatsemat, kristalli-

seerunumat vormi. Ja lõppjärelendusena kaitseb ta intuitsiooni eesõigust — vähemalt ilukirjanduses — puhtteaduslike abstraktsioonide ees: «Linna, mille hävitas Cornelius Scipio, ehitas Flaubert uuesti üles. Loomulik, et teose ilmumisel arheoloogid ja ajaloolased kärelda arvustusega ta kallale asusid. Kuid niisama veendunult kaitstes autor omi teaduslikke seisukohti. Ja on kindel, et laiem üldsus praegugi loob endale käsituse Kartaagost ikkagi rohkem Flaubert'i romaani kui teadusmeeste detailsete uurimuste järgi. Sest intuitsioon tõmbab kaasa, loob meelde sööbiva pildi, kuna abstraktne mõte, olgugi osalt õigem ja kriitilisem, jääbki ainult abstraktseks mõtteks.»

Fr. Tuglase käsitlus G. Flaubert'i «Salambost» võib väärikalt seista tema esseede kõrval W. Shakespeare'ist, H. Ibsenist, J. Ahost, Muide, 1930-ndate aastate lõpul pöördus kirjanik veel kord tagasi teda paelunud Flaubert'i-probleemi juurde, tölkides vastava peatüki A. Anttila käsiraamatus «Sissejuhatus uus-aja kirjanduse peavooludesse».

1934. aastal jõudis eesti lugeja lauale ka teine Flaubert'i peateos «Madame Bovary» Marta Sillaotsa tõlkes. Eelnevalt oli M. Sillaots eestindanud E. Zola, G. de Maupassant'i, A. France'i, H. Barbusse'i jt. prantsuse sõnameistrite teoseid, omades nõnda Flaubert'i tõlkimiseks vajaliku eelkooli. «Looduse» Kroonise Romaani» sarjas ilmunud tõlge ongi oma aja kohta tunnustusväärselt õnnestunud, tõustes märgatavalt üle selle sarja keskmise tõlketaseme. Eessõnas on tõlkija andnud romaanile ka omapoolse hinnangu: ««Madame Bovary» pole mitte ainult prantsuse parimaid realistlikke romaane, mille kohta enam kui seitsmekümne aasta jooksul ikka jälle on kiitvalt sõna võetud, vaid see on meie aja lugejale ka suurepäraseks tutvustajaks mõõdunud sajandi keskpaiga intiimeluga kõigis selle üksikasjus: tubade sisustuse, rõivastuse, väliste kommete, liiklemisviisi, ellusuhtumise ja elutingimuste kitsusest võrsunud elutühjusega, mis meie päevil tundub peaaegu eba-usutavana.» Teose retsensioonis («Looming» 1935, nr. 10) taotles H. Paukson samuti esile tuua selle realistliku romaanižanri nurgakivi üle aegade ulatuvaid jooni: ««Bovarismiga» märgitakse selle romaani päätegelase nime järele praegusel Prantsusmaal andumist romantilisele enesepettele ja enesepette «süsteemide» loomist. Kuid Flaubert'i suhtumine romantikasse ei olnud mitte päälekaebaja ning paljastaja vihkamine; on öeldud, et ses võitluses ta võitles kõigepäält iseenese vastu. Näib, et unistusliku ja ihaderohke elutunde kujutamisel ta ise on sellest rohkem kui puudutat. Teisest küljest torkab silma ta viha väikekodanliku totruse vastu.» Kuid romaani ühiskonnakriitilist tuuma kriitik siiski ei tabanud, tõstes peamise vooresena esile üksnes teose stiililisi väärtusi: «Kõigi oma täpsete kujutusülesannete teostamisel jääb Flaubert alati stiilimeistriks, kes ei loobu pikiski lauseis elegantsist, selgusest ja täiskõlalisest toonist. Flaubert liitub prantsuse klassilise proosatraditsiooni üleva joonega, kuhu kuulub ka France. Vormimistahe ei olnud üksnes suureks kireks *Madame Bovary* loojale.»

Poolele teele on Flaubert'i kunstilisi tõekspidamisi iseloomustades jäänud ka A. Aspel oma «Ülevaates prantsuse kirjandusest» (Tartu, 1934). Samal perioodil ilmusid lühikäsitlused Flaubert'ist ka meie keskkoolide kirjandusõpikuisse (K. Mihkla jt.).

«Madame Bovary» vastuvõtt meie lugejaskonna poolt osutus niivõrd soodsaks, et kirjastus avaldas teosest 1939. aastal veel teise trüki, mis võimaldas tõlkijal oma tööd uuesti läbi vaadata. A. Saareste kõrval on M. Sillaots tänapäevani jäänud meie teiseks Flaubert'i tõlkijaks.

Kui kõnelda Flaubert'i võimalikust mõjust eesti proosakirjanduse arengule, tuleb Fr. Tuglase järel mainida M. Metsanurga jutustust «Epp» (1920), mille kontseptsioonis on ilmne «Lihtsa südame» eeskuju (H. Raudsepp). Kellele ei meenuks siinkohal ka see vaimustus, mida «Lihtsat südant» lugedes tundis noor M. Gorki. Viimase kõrge hinnang Flaubert'i loominguks on üldtuntud.

Oskar Lutsu suhtumine seevastu on reserveeritum, nagu kuuleme ta vestlusest Erna Siirakuga: «Loete algkeeles Flaubert'i? Austan ta kohutavat töövõimet ja nõudlikkust enda ja lugeja vastu, kuid südamele nagu lähemal on Maupassant. On soojem ja kodusem. Flaubert on küll ilus, aga külm.»

Üllatav on selles seoses August Jakobsoni vastus 1930. aastal «Loomingu» ankeedile nelja teose kohta, mida üksindusse kaasa võtta: «... teisena võtaksin Flaubert'i *Salambo* — võrratu stiili pärast...» Ent siis meenub, et juba «Vaeste Patuste alevis» uhkeldab autori teisiku Petersoni raamatute hulgas aukohal sama romaan tulipunases köites. A. Jakobsoni parimate novellide ränges arhitektoonikas võib tõepoolest tabada mõningaid flaubert'likke stiilielemente ning kompositsioonilisi võtteid. Teiselt poolt leidub aga säärase markantse sümbolismi kui Aleksander Tassa mitmes piiblipärases ja oriendihõngulises legendis jälgi Flaubert'i «Herodiase» ainelaadist ning elutundest.

Ootuspärane on korduv Flaubert'ile viitamine J. Semperi esseedes. Teise maailmasõja puhkemise järel jõuab Semper veendumusele, et Lääne kultuuri allakäimise tõttu ei võidavat sealseid saavutusi meie sajandil kõrvutada eelmise omadega: «Kes leiaks võrdseid Balzaciga, Flaubert'iga, Zola'ga? Kus on 20. sajandi Beethoven, Delacroix, Rodin?» Flaubert'i asetamine sellesse gigantide rivisse on siin sümptomaatiline.

Teise maailmasõja järelaastail valitses meil Flaubert'i nime ümber suhteline vaikus. Soodsat valgust heitis talle M. Gorki kriitiliste artiklite ning esseede eesti keelde tõlkimine, kus Flaubert'i aadressil korduvalt leidub tunnustavaid sõnu. Einar Maasiku vastusest 1961. aastal «Keele ja Kirjanduse» ankeedile võib järeldada, et selliste väljapaistvate prantsuse vaimu esindajate nagu Balzaci, Flaubert'i ja Rolland'i teosed olid meil tollal vähemalt noorte hulgas õige loetavad. (Samas ankeedis mainivad Flaubert'i oma varasemate lemmikautorite seas veel Minni Nurme ja Paul Rummo, kelle noorpõlv langeb sõjaeelsesse perioodi.) Filoloogიაüliõpilastele soodustas Flaubert'i loominguga tutvumist tema üksikasjalikum käsitlemine nõukogude kõrgemate koolide õpikutes (Fr. Schiller, M. Jelizarova). «*Salambo*» 30 000 eksemplaris kordustrukti kaudu ulatus Flaubert 1950-ndate aastate lõpul kõige laiemate ringkondadeni. Pikapeale osutus meil aeg küpseks ka Flaubert'i teaduslikuks uurimiseks. Teeavajaks sel alal on TRÜ õppejõud A. Trummal oma kandidaadiväitekirjaga kirjaniku lõpetamata jäänud romaani «*Bouvard ja Pécuchet*» retseptioonist Venemaal ja ka mujal. Meie kirjandushuvilistele on see töö ositi kättesaadav «Tartu Riikliku Ülikooli Toimetiste» vihikutes nr-d 104, 119, 216 ja 270 aastatel 1961—1970 avaldatud peatükkide näol. Et see postuumselt ilmunud romaan on Flaubert'i teostest olnud üks kõige enam vaidlusi põhjustanud, on Tartu teadlase uurimus äratanud tähelepanu ka väljaspool Eestit. «*Edasis*» on A. Trummali sulest ilmunud artikleid I. Turgenevi ja M. Gorki suhtumisest sellesse romaanis.

Kokku võttes võime Eestis sedastada Flaubert'i ideelis-kunstilise kiirguse levimisel kaht etappi. 1920—1930-ndatel aastatel jõuavad Flaubert'i teoste eestindused esmakordselt meie üldsuseni eri raamatutena. Samal ajal tegeleb tema kunstimeisterlikkuse analüüsimisega süvenenult Fr. Tuglas, kelle lähem tutvumine Flaubert'i loominguga lähtub küll juba pagulaspõlvest. Meie proosakirjanduses ulatub Flaubert'i mõjusfäär uusromantismist kuni kriitilise realismini. Teine etapp algab 50-ndate aastate lõpul ja annab meile A. Trummali isikus esimese rahvusvahelises ulatuses arvestatava flaubert'isti. Selle kõrval aga vajaksime ka «*Madame Bovary*» uut väljaannet ja vähemalt veel romaani «*Tundekasvatus*» tõlget. Andku kätte jõudnud juubel tõuget nende kavatsuste realiseerimiseks!

al-Mušār Ilaihi õpetusi

1

inult sinule mu õpetused, kes sa minust palju targemaks tahad saada. Ainult sinule, kes sa need hülgad nii ruttu kui vähegi võimalik. Sest ma tean, et ainult sina mind nende eest tänad.

2

Jänese tarkus: eksitada kõik need, kes ta jälgi pidi käivad. Ja, sõber, kõlvatu oled sa küll, kui sa jänest targaks ei pea.

3

Otsid endale eeskuju? Kui sa ei leia seda oma lähemate naabrite hulgast, ole parem ilma. Kõige suuremastki eeskujust ei oskaks sa eeskuju võtta, kui see on kaugel. Ja kuidas see sind väsitaks! Kas sa oled sattunud ratsutama karavani lõpus? Kui oled, siis lähed järgmisele teereisile parem üksinda.

4

Kui kaua saab üks tõde olla julm? Niisama kaua kui üks sultan. Kui mitte mõök ega mürk teda Allahi ette ei vii, teeb seda vanadus, ja siis ei ole ta enam julm — ja mitte kd enam sultan.

5

Üks tulekummardaja ütles mulle:

«Rumal, sa palvetad selle poole, mida sa ei näe ega kuule ega saa käega katsuda.»

Ja mina talle:

«Rumal, sa palvetad selle poole, mida sa näed ja kuuled ja saad käega katsuda.»

Ütle, sõber, kas ongi olemas teistmoodi vaidlusi!

6

Kõik, mida me teame ja veel teadma saame, olevat teada olnud juba muistse Misri¹ tarkadel. Ütleme, et see on tõesti õige. Mõni ime siis, et maa pealt on kadunud nii Misri riik kui tema tarkused.

Aga kui olin seda kirjutanud, sosistas Iblis² mulle kõrva:

«Mida sa annaksid sellele, kes sind esimese uue aja inimesena õpetaks lugema neid linde ja sitikaid, millega nad oma tarkusi kirja

¹ Egiptuse.

² Kurat.

panid — et aru saada sest vähesestki, mis on veel alles kiviseintel ja papüüruseribadel?»

Ohkasin ja vastasin:

«Ära ainult küsi mu hinge, pimedusekuningas, sest inimene on ju nii kole nõrk!»

7

Õeldakse: kõik läheb nii, nagu peab, sest alati on kõik läinud nii, nagu peab, sest ei ole ju kunagi läinud vastupidi sellele, kuidas on läinud. Aga kui öeldaks: alati on läinud nii, nagu peab ja täpselt samal ajal otse vastupidi — ega ma siis tohiks ka vastu vaielda.

8

Läksin seitsmeks päevaks kõrbesse, et seal enese sisse vaadata. Esi- mesel päeval imestasin, teisel naersin, kolmandal irvitasin, neljandal olin nõutu, viiendal tõsine, kuuendal kurb ja seitsmendal —

Kaheksandal päeval tulin tagasi selle õpetusega:

«Surelik, ära lobise enese teostamisest! Sellele võid sa ainult mõtelda ja sedagi alles pärast väga pikka enese kujundamist!»

9

Väga noorena arvasin, et mõned joonte, värvide, vormide, kõlade, liigutuste ja sõnade seosed meeldivad mulle sellepärast, et neis on midagi sellest, mis on. Siis sain vanemaks ja arvasin vastupidi: nad meeldivad mulle sellepärast, et neis on midagi sellest, mida ei ole. Nüüd ei arva ma enam kumbagi. Nüüd nad lihtsalt meeldivad mulle.

10

Kristlased ja juudid võivad võtta ainult ühe naise. Ometi olevat neil mõlemal luuletajaid, kes kirjutavad ilusaid laule armastusest. See näi- tab, et armastus on tõesti midagi väga salapärast.

11

Üks luulearmastaja sultan laskis ühele laulikule anda seitse kepi- hoopi sellepärast, et see julges ette kanda gaseeli, mille seitsmendas, viimases beitis oli vilets riim. Ma imestan ainult, miks ta selle gaseeli üldse lõpuni kuulas. Ah et riim oli vilets alles viimases beitis? Kas sa, sõber, tõesti arvad, et ta selle eellehka juba esimeses ei haistnud?

12

Kõnni, surelik! Sinu sees kõnnib kindlas mõõdus su veri, sinu ümber kõnnib kindlas mõõdus su maailm. Võib-olla on õigus isegi sel vanal Juani³ targal, kes arvas, et maa kõnnib kindlas mõõdus ümber päi- kese. Kindlasti on õigus minul, kes ma arvan, et esimese lauliku esi- mene laul sündis kõndimise kindlast mõõdust.

Kõnni, surelik! Kui sa ei kõnni, rikud seadust. Kui rikud seadust, saad karistada. Kõnni ka vaimus. Kõnni ka magades, und nähes. Kui sa aga nüüd ütled, et kõndimine on mõttetu, sest keegi ei jõua niikuinii kõndida kaugemale kui hauda, siis ma sinuga enam ei räägi.

Kogunud A. KAALEP

³ Kreeka.

Annes Koppeli lugu

Paul Kuusberg: «Vabaduse puiestee».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1971. 168 lk.

«Vabaduse puiestee» lugemisel kujunenud sümpaatsest üldmuljest kerkivad omakorda kõrgemale raamatu emotsionaalsed tõusukohad. Kirjanik jõuab Annese lapsepõlve ja nooruse kõige hellemate motiivide edasiandmisel suure vahetuse ja mõjuvusereni. Mõtlen eelkõige Annese ja Tiia «Imelikku päeva» ja selles tabatud täiskasvanumaks-murdumise ebateadlikku, õnnestavat algust. Tihedalt liitub sellega «Verejooks», kus põhimõtteliselt needsamad motiivid tulevad esile täiskasvanute maailma hoopis robustsemal taustal ning Millisse kätketud traagilisuse varjus. Idüll on Kuusbergile alati võõras olnud, võib isegi oletada teatud selle-suunalist pelgust. Vähemalt sunnib niiviisi mõtlema «Imeliku päeva» kare lõppakord, mis esimesel pilgul mõjub üsna ootamatult. Võib-olla tohib selle loo nimelt niisuguses lõpetamises omajagu näha ka autori novellistikätt.

Lüüriilist Kuusberg aga seekord ei väldi ja on nimelt selles helistikus kirjutanud mitmed köitvad episoodid. Muidugi on see maine lürism ja maine helius. Ei sõanda siin hoopiski oletada mingit autoripoolset sotsiaalpedagoogilist eeskavalisust. Ometi äratab isiklikumate ja intiimsemate motiivide käsitlemine selles raamatus omaettegi tähelepanu. Inimlikku ja ilusat on raske sõnadesse ja kujundisse püüda. Äratavad tähelepanu eriti sellel kohati üsna süngevõitu taustal, milleks on inimese ja inimvahekordade kujutamine kaasaegses eesti

proosas. Ning miks mitte ka Kuusbergi enda senise loomingu taustal? Kas ei ole kirjanik siin realiseerinud midagi oma loomingu jaoks uut ja põhimõtteliselt olulist? Kas ei ole ta seekord ulatunud vaatama ja nägema sügavamale inimesse nimelt selles suunas, mis seni oli jäänud varju ning oma tagasihoidlikkusega kippus vahel pisendama suuremgi teose kogumuljet? Kas ei ole novelliharrastus teritanud kirjaniku psühholoogilist nägemist ja inimestesse sisetungimise võimet? Mitmed «Vabaduse puiestee» lood kinnitavad, et nii see on, peetagu neidki siis novellideks või mitte.

Kujunemisloos, mida «Vabaduse puiestees» jälgitakse, eralduvad ja põimuvad nagu eluski kaks poolt, kaks teemat — isiklik ja ühiskondlik. Katkendlikkusest hoolimata on lõpetatum ja kompaktsem see osa raamatust, milles jälgitakse Annese liikumist emotsionaalse täisealisuse poole. Suuremast lõpetatusest kõneldes pean silmas eeskätt mõjusaid detailpilte, millest eespool oli juttu. Inimesed avanevad nendes suure konkreetusega, näeme neid milleski väga olulises. Raamatu teatud määrani romaaneline ülesehitus lubab seejuures olulisi seiku vahele jätta ning tulla nende juurde alles hiljem. Midagi kunstlikku ega kunstikavatsuslikku selles ei näe, takkajärele targakssaamist ei ole elus sugugi vähem.

Annese maailmavaateline kujunemine on probleeme täis, seda juba ainekstu

poolest. Toimub see ju 1930-ndatel aastatel (vähemal määral on taustaks eelmine aastakümme), mida meil kirjanoduslike vahenditega just palju ei ole uuritud ja mille puhul on sageli üsna teadlikult välditud ajaloolisest konkreet-susest tulenevaid keerukusi inimeste maailmavaates ja poliitilises orientat-sioonis. See tähendab — on lepitid tegelasega, kes valib küll põhimõtteli-selt õigesti, kuid elab ühiskonnas, mil-lel ei ole täit ajaloolist ja ideoloogilist konkreet-sust. «Vabaduse puistees» on algusest peale näha, kui tundlikult on ühiskondliku rõhuasetusega episoodides silmas peetud lapsest, hiljem noorukist peategelase huvi ja arusaamise reaalset ulatuvust. See tekitab usaldusvahekorra, mis püsib lõpuni. Ometi paistab selgesti kätte üksikute episoodide (novellide) erinev kunstiline tihedus. Lahendused ei ole omavahel üheväärsed. Lapseea maailmatunnetust jälgivad «Põgene-mine» ja «Kitsepiim» on kirjutatud sellise plastilisusega, millele 1930-ndaid aastaid kujutavad episoodid korduvalt alla jäävad. Probleemid on siin hoopis teised ning autor on tundnud muret sellepärast, kas lugeja ikka tunneb ja kujutleb Annese noorukiaastate Eestit, eriti revolutsiooniliste ideede osa ja olu-korda tollal. Varakult ärrganud sotsiaalse südametunnistusega nooruk otsib või-malusi ja teed ideaalipäraseks tegevuseks. Ei ole aga kerge mõista, kuidas pidanuks Annes toimima, kellega ühi-nema, «kui ta oleks tahtnud tõepoolest üks põhimõttekindel pahempoolse maa-ilmavaatega inimene olla». Orienteerumise keerukusest annab «Kõnelus täna-val» küll asjaliku ettekujutuse. Annese kohmetus hoopis täiskasvanuma ning järsumoelise Rihi ees ja sellest tingitud korduv enese «sisserääkimine» loob epi-soodile psühholoogiliselt konkreetse lähtekoha. Ometi jääb Annese ja Rihi pikale kõnelusele külge informatiivsuse järelmaik, s. o. lugeja ei saa päriselt lahti tundest, et tema teadmiste vajadust on rohkem silmas peetud, kui see Annese ja Rihi kõneluses päris loomulik

oleks. Hoopis konkreetsem ja mõjuvam on nooruki sotsiaalse kogemuse avar-dumine «Reetmises». «Ülevaatlikkuse» järelmaitses ei ole päriselt vaba «Ka-tus», mille põhimõtteline ülesehitus on küll toredasti leidlik. Siin ja veel mit-mes teiseski kohas tuleb esile kirjaniku väga mõjus dialoogikäsitus. Jah, noor-meheaastate Annes ei ole kuidagi taht-nud mahtuda episoodidesse. Õnnestu-nult põimuvad isiklikud ja ühiskondli-kud motiivid reaalseks umbsõlmeks raamatut lõpetavas «Tiias». Annese lugu jätkub mõtteliselt tulevikku. Lugeja ees avanevad olukorrad, mille keerukusest nendele vastuminev Annes veel paljutki ei tea.

Kirjanik on leidnud huvitavalt «lah-tise», žanrivaba vormi, mis kohati küll nõudnuks tihedamaid osalahen-dusi. Teos jääb meelde eeskätt väga tugevate episoodidega ja muidugi ka nõudliku eetilise hoiakuga. Žanri-probleemi oluliseks pidamata võiks siiski kõnelda Kuusbergi novellistiosavusest, mis lisab mõnede episoodidele tundu-valt mõjukust. Nõnda annavad lugude reeglipärasel järskuses väljapeetud lõpud raamatule oma rütmi.

Ka Kuusbergi selles raamatus mõjub sümpaatselt asjalik, literatuursuseta stiilivärv. Oli aeg, kus Kuusbergi proosa tundus juba sõnastuselt nagu ülemää-ragi kainena ja ratsionaalsena. Täna-seks on ka siin midagi muutunud. Raske otsustada, kui palju sellest muutumisest peitub Kuusbergi proosa stiililises küp-semises, kuidas mõjub kaasa fooniks olev uuem algupärane proosa ja kuidas on muutunud hindaja enda orientat-sioon. Arvata võib küll, et taustaski toimunud muutuste kaasmõju on täiesti reaalsena olemas. Stiililiste ülepakku-miste ja järjekindlusetuste hulk ei ole meie proosas vähenenud, pigem hoopis kasvanud. Selles miljöös muutub Kuus-bergi ja Kiige eepiline tasakaalukus, kurinate ja pooside puudumine nende esitusviisil järjest rohkem vooruseks.

Ü. Tonts

Järeletegemine meeleldi lubatud

Valmar Adams: «Sinu sekundid». Mõttepäevik.
«Loomingu» Raamatukogu» nr. 28/29.
«Perioodika», Tallinn, 1971. 120 lk.

Ma ei tahaks kasutada pejoratiivses tähenduses sõna «provintzialism», mis minu jaoks tähendab eelkõige «murdepärasust» või siis laiemas mõttes midagi vastandlikku «tsentralismile», «metropolismile», isegi «kosmopolitismile». Mul on kahju, et see auväärset Provence'i meenutav sõna on saanud «harimatuse» sünonüümiks. Sellepärast lubatagu mul öelda, et mõnes kirjalikus ja suulises reageeringus Valmar Adamsi «Sinu sekundeile» nende seast, mida tähele panna olen suutnud, pole ma leidnud mitte provintzialismi, vaid teatud annuse kõige tavalisemat harimatust. Ja esimene funktsioon, mis sel vihikul eesti nõukogude kultuuris võiks olla, tuletubki sestsamast: see aitab omajagu võidelda harimatuse vastu. Juba sellepärast pole järeletegemine üksnes «meeleldi lubatud», vaid isegi kohustuslik: Adamsi mõttepäevik ei tohiks jääda erandnähtuseks!

Millist erutust see teos siis on tekitanud? Mõned vanema generatsiooni lugejad on — olenevalt isiklikust temperamendist — kas siis pahandanud või ironiseerinud autori liigse intiimsuse pärast, leidnud teatraalsust, poosi, kokeeriid. Seda intiimsust on teisalt aga just imeteldud, muidugi eeskätt noorte poolt, kellele ju igasugune nonkonformne siirus on vägagi võluv. Vaimustusehoos on isegi «uue žanri sündi» deklareeritud. Ning nii ühed kui teised on märkinud kõige selle juures, kord nõrdimuse, kord nõutusega, et Valmar Adamsil on seisukohti, mida ei saa pooldada.

Tuleb meenutada, et subjektiivsetest mõtisklustest koosnevaid teoseid on maailmakirjanduses ülirohkesti. Võiksime neid küll juba mingil kujul Vanast Oriendistki leida — kas ei võiks sellesse seeriasse asetada näiteks Koguja ning Siiraku raamatu Piiblis?; Euroopa kirjanduste otseste mõjutajatena tulevad kõne alla kahtlemata Marcus Aureliuse «Iseendale», Püha Augustinuse

«Pihtimused» ja Boethiuse «Filosoofia lohutusest». Kaunis võimatu on nimetada kõige olulisemaidki autoreid ja tiitleid edaspidises arengukäigus, mis diferentseeris mitu eri liini, nagu esseistika (Montaigne), aforistika (La Rochefoucauld), pihtimused ja memuaarid (Rousseau), aga võimaldas ka mitmesuguseid astmeid nende vahel (Pascal, La Bruyère). Et Euroopa maade kultuur jõudis sellesse arengujärku, kus nähtavasti peavad filosoofia ja belletristika vahel mingid ülemineku-nähtused sündima, kõige varem Prantsusmaal, on kahtlemata ajalooliselt põhjendatav. Tänapäeval on sellised nähtused igatahes omased kõigile arenenud kirjanduskultuuridele, ja Eestiski pole Valmar Adams rajaleidja, vaid juba ärkamisajal ettevalmistatud ning suurte nooreestlaste Suitsu, Tuglase ja Tammsaare poolt hoogsalt alustatud radadel sammuja — loomulikult omaenda pilguga, mis omaenda avastusi teeb. Sest isikupärata inimene neile radadele ei pääsegi. Niisiis on meil Valmar Adamsit võimalik tänada ka selle eest, et ta on viidanud radadele, mida ei tohi rohtuda lasta, suundadele, mida jätkates üha uusi kaugusi võiksime saavutada.

Ärgem unustagem seda, et esseistika sünd — pean siin silmas eelkõige Montaigne'i — on seotud humanistliku skepsisega, mis tähendab täielikku anti-poodsust igasugusele dogmatismile. «Jumal küll, kuidas neil reipail kõrvalehüppeil, kuidas sel vaheldusrikkusel on oma ilu, seda suurem, mida enam see sarnaneb lohakusele ja juhuslikkusele!» «Mis muud, me oleme ju lihtsalt tuul. Ja tuul on meist targemgi, armastab kohiseda ja keerelda ja rahuldub omaenda asjadega, soovimata püsivust ja kindlust, väärtusi, mis pole talle omased.» Nii kirjutab see renessanslikult mõtteahne ja mõtterõõmus bordeaux'lane, kellelt ei nõutud mitte mingite kindlaksmääratud (või «selgeksvael-

dud») tõdede serveerimist ilukirjanduslikus soustis — nagu mõnel puhul esseistikast on aru saadud. Me ei tarvitse muidugi pooldada skeptitsismi kui «filosoofilist maailmavaadet», kuid ilma selles väljenduva vaimse tolerantsuseta ei ole mõttekultuur mõeldav. Ega essee kui kirjanduslik žanr.

Essee esseeks, natuke tuleb rääkida ka sellest, mis on «pihtimus». Rousseau sõnastab selle olemuse oma «Pih-timuste» alguses niisuguse fingeeritud pöördumisena Kõigevägevama poole: «Olen ennast näidanud sellisena, nagu ma tõeliselt olin: põlgusväärse ja alatu-na, kui ma seda olin; heana, õilsana, suurena, kui ma seda olin. Olen paljas-tanud oma sisemuse, nii nagu Sina seda oled näinud. Kogu mu ümber kokku, Sina Ainumane Olend, minu kaasloo-dute arvutud karjad! Kuulaku nad minu pihtimusi, õhaku mu nõrkuste pärast ja punastagu madaluse pärast minu sees. Paljastagu siis igaüks neist järjekorras Sinu trooni jalal oma sise-must niisamasuguse siirusega, ja see, kes seda sõandas, õelgu siis Sulle: «Mina olin parem kui seesinane inimene!»»

Selline kompromissitu teave inim-indiviidi omapärast kõigi selle vastuolu-dega, olgu nende eetilise kaal milline tahes, on meieaegses kultuuris eelkõige romantismi pärand. Ka selle väärtus võib dogmaatikule olla kangesti kaht-lane, et aga seda hindamata ei ole täna-päevane kirjandus üldse mõeldav, peaks olema endastmõistetav igale kirjandus-inimesele, olgu ta looja või lugeja.

Neil eeldustel ei tohiks küll vist enam mõtet olla vaidlustel Adamsi teose väärtuse või vajalikkuse üle. Ei tohiks neid ka vist küll enam tekkida teiste sama-taoliste puhul, mille ilmumist me ootama jääme.

Valmar Adams on äärmiselt huvitav inimene. Jäägu siin kõrvale tema *per-sona*, mille mõjukus nii tuttav on kõi-gile neile, kes TRÜ auditooriumides kunagi kuulanud tema sugestiivseid vene kirjanduse ajaloo loenguid või siis literaarseis ringides osa saanud tema sõnavõtude elokventsist. Seda väljen-davad «Sinu sekundid» muidugi ka.

Meid huvitagu aga eelkõige tema asend eesti nõukogude kultuuris — õigupärast veel ajaloolisemaski aspektis. Tema kä-sitlejad (näit. K. Muru) on märkinud omapärase joonena Adamsi maailma-nagemise linlikkust, mis teda mõistagi küllaldasel määral eraldab sellest rustikaalsusest, mis rahva urba-niseerumise kiuste meie kultuurile ikka veel omaseks on jäänud — ja vist jääbki (annaks Taara!), niipalju kui tulevikku aimata suudame. «Sinu se-kundeis» leiame Adamsi linlikkuse eest täies hiilguses, kõigi valguse- ja varju-külgedega, lausa imeteldavalt ilmekana. Ja mis sellele veel erilise reljeefsuse annab, on trots, millega seda esitatakse (näit. lk. 68—69) — vahest natuke aja-kohatugi, sest situatsiooni, mis üsna ise-loomulik oli meie kirjanduselule kahe-kümnendail aastail ja mida võiks võr-relda veidi hellitatud ja liiga ilusais riideis linnapoiis sattumisega maakooli, kus tutvus muidugi algab läbikõlki-misega, nüüd meil ju enam sugugi karta ei ole. Kummatigi on võluv see viis, kuidas autor on ennast dokumenteeri-nud, detailideni välja maalides kuju, kellela meie kultuurilugu oleks vaesem. Ärme peame tema teeneid aga üksnes ajaloolisteks! Sellestsamast «põlevast pöösast» oleme läitnud tõrvikuid, üks-kõik kas peame end siis maa- või linna-meesteks. Teinekord on vägagi vaja tagasi tõrjuda jõude, kes tikuvad «elule» vastandama «literaarsust», «kul-tuuritsemist» ja mine tea mis «intellek-tuaalsust» veel — peaaegu niisama-suguse loomaliku tõsidusega nagu omal ajal «Blut und Bodeni» apologeedid. Nagu vaimne looming polekski osa elust, nagu elu oleks ilma selleta mõel-dav... Valmar Adams vestab meile Thomas Mannist, Hemingwayst, Rous-seau'st, Montesquieu'st, Meister Eck-hartist ja paljudest teistest (miks ei ole raamatul nimeregistrit?) niisama hui-tavalt nagu isiklikult tuttavaist inimes-test; temale on kultuur ehust lahuta-matu — ja selleski asjas tahaks «järele-tegemist» paljudele lausa soovitada. Miks mitte hõlmata oma elusse suure kultuuri väärtusi ja koos nendega elada

palju rikkamalt kui seda võimaldaksid ükskõik millise pelga olustiku piirid!

Ei ole ehk mõtet hakata «Sinu sekundeid» üksipulgi analüüsima kompositsiooni või süžee (sest midagi süžetaolistki on olemas) seisukohast. Piirdugem märkimaga, et Valmar Adams on oma raamatu üles ehitanud kunstiteadlikult; see on täiesti vaibumatu huviga loetav. Seda enam, et autor on osanud ikka ja jälle doseerida «atika soola», mis eri maitseid eri viisil ärritab. Mul on kange kiusatus kõnelda nimelt enda «ärritustest», siin-seal ägedalt vastugi vaielda, muidugi sealjuures täie lugupidamisega ja rõõmuga, et on trükitud midagi säärast, mille puhul niisugune vaidlemine on üks loomuliku tunnustuse vorme.

Valmar Adams arvab näiteks, et «... isegi üheainsa päeva kirjeldamine on kangelastegu. Meie aeg ja tulevik ei võimalda enam selliseid formaate...» (lk. 13). Mulle tundub, et see diagnoos pole tabav. Omalt poolt pakuksin pigem vastupidist tähelepanekut: päevikulikus on meie «psühholoogiaajastul» teinekord lausa liialdusteni läinud, vohama hakanud, romaanižanri nii võimsalt sisse murdnud, et päris rahustav on kätte võtta näiteks mõni vana Voltaire'i vaimukas filosoofiline romaan, lühike ja tihe, ise mõteldes: miks ei kirjutata nüüd enam selliseid?

Pean mõnevõrra imestama, et eelistan tades küll «ladina-kreeka klassikat... vadja-vepsa omale» (lk. 15), on Valmar Adams ometi lausa vaenulikul seisukohal «tsaristliku klassikalise gümnaasiumi vastu», sellepärast, et seal «tuubiti üksnes ladina keelt kaheksa aastat, mida õppijail edaspidi kunagi vaja ei läinud ja mille õppimine võrdus lollitamis-treeninguga» (lk. 42). Kätt südamele pannes kadestan ma Valmar Adamsit nende kaheksa aasta pärast tõsiselt; heameelega õpiksin pähe terve rea niisuguseid mnemoonilisi salme, nagu ta neist ühe kui «totruse» ära toob — kui oleksin veel vastavas eas ja kui meil oleks kas või üks sellise programmiga keskkool. Ja ma tean — ausõna! —, et

meil oleks sellise huviga noori mõnegi sellise keskkooli jaoks, ja sedagi, kui võrd võiks niisugust haridust vaja minna edaspidi. Praegust haridussüsteemi ei taha ma Valmar Adamsi ees igas aspektis muidugi kaitsma hakata. Ent selle viga ei ole sedavõrd «skolastilistes õppe-meetodites», kui võrd paljus muus, mida peaks analüüsima juba pikemalt ja mujal. Ladina keele täielik puudumine ei soodusta igatahes põrmugi mitmetekümne keele omandamist, millest Valmar Adams unistab ja mida ma sõandaksin pidada täiesti realistlikuks tulevikuperspektiiviks. Võib-olla oleks mingi osa selle unistuse täitumisel mändida isegi selsamal *masculini generis* sõnade meelespidamise salmil? Oleks meeldivam olnud, kui Valmar Adams oma kunagist stuudiumi mitte nii kurtjalt ei oleks rünnanud.

Tänapäevase haritlase maailmapildi transponeerimisega niisugusesse aega ja miljösse, kus sellega midagi peale pole hakata, on minu meelest tegemist seal, kus Valmar Adams kõneleb tiibeti surnuloitsuraamatust «Bardo Tjödol» (õigem oleks ehk kuju «Bar-do Thos-Grol»): see olevat «nõnda koostatud, et haritlane loeb sealt muud kui lihtsamelne usklik, kes kardab deemonid» (lk. 47). Olen kunagi seda huvitavat, C. G. Jungi eessõnaga väljaantud teost sirvinud ja mulle tundub, et Valmar Adamsi väide võiks olla niisama «põhjendatud» näiteks «Kalevala» IX runo «raualoitsu» puhul — kui autor pahaks ei pane võrdluse toomist sellest «mullalähedasest vadja-vepsa klassikast».

Kõige lugupidamisega suhtudes Beecher-Stowe' armsasse raamatusse, tahaksin ometi natuke muiata selle entusiasmi üle, millega Valmar Adams «Onu Tomi onnikese» koos Turgenevi «Küti kirjadega» lausa ilukirjanduse ideaalteoste hulka paigutab (lk. 48–49). Selle teose «müüriühkuv jõud» on ju imehästi mõistetav, mida tõestab juba seegi, et raamat siamaani on üks soovitatavamaid teoseid (valgetele) lastele, aga «Küti kirjade» kõrval ma seda ehk siiski ei nimetaks.

Õige hästi meeldis mulle Adamsi

kriitiline suhtumine Hemingwaysse (lk. 55—57), kelles mu meelest küllalt põhjendamatult sageli on nähtud midagi tähislikku. See nõrk, naiselik ja sisekonfliktidega loomus on oma närviliselt teritatud pilguga suutnud muidugi teha mõnegi olulise tähelepaneku, kuid kas poleks juba aeg lõplikult loobuda temas nägemast üldse mingit «täis-» või «täitsameest» ja teda selle m a s k i all ikkagi kuidagi imetleda — samuti ülistamast tema iseenesest head romaani «Kellele lüüakse hingekella» kui «meie sajandi kõige võimsamat romaani», nagu siiski teeb Valmar Adams (lk. 50)?

Niisamasugune võorastav liialdus on vastupidises suunas antud hinnang, mis tabab A. Gailitit, keda Valmar Adams nimetab Knut Hamsuni «epigoonlikuks imitaatoriks» (lk. 53), sealsamas isegi Tammsaare juures Hamsuni mõjusid otsides. Söandan õlgu kehitada. Mõjud mõjudeks, küllap Gailiti puhul neist kõnelda on mõtetki, aga kas «Toomas Nipernaadi» pole ikkagi tore raamat? Epigoon ega imitaator niisugust juba ei kirjuta. Kaitsen Gailitit seda innukamalt, et ma Hamsuni austajate hulka ei kuulu.

Huvitavad portreevisandid «möödunud aegade naistest» (lk. 74—78) sisaldavad ühe põike, mille peale pidin ärrituma: «...vadja-vepsa häälikuloo tuupimine tülgastat tütarlast, kes meelsamini oleks tantsinud Lumivalgukest või koguni Odette'i ja Odile'i Tšaikovski «Luikede järves».» (Lk. 76.) Lihtsalt kurb lugeda ühel fennougristil, kes teab, et seesama muinasjutumaailm — tõsi küll, ilma monsieur Petitpas' salongliku lihvita, aga seda jõulisem — just «vadja-vepsa häälikuloo» taga peitubki. Ma ei tea, kas mainitud Aimée Rebane ise «tülgastamisest» rääkinuks, kuid ma tunnen siin Valmar Adamsi enda suhtumise ära — ja kahetsen seda.

Ja siit kuskilt hakkangi nägema lugupeetamisväärse vaimusekuulutaja piire, mis ei tarvitsenuks olla vältimatud. Inimene, kelle meelest «ladina-kreeka» ja «vadja-vepsa klassika» teineteisele kuidagimoodi ei vastandu, vaid teineteist kõige loomulikumal viisil täienda-

vad, ei avaldaks võorastust küllap ka «keelekunstnik A. Alliksaare» puhul, igatahes ei ütleks ta kunagi, et «autor mängis masti, aga purjed ja kogu sõit jäi tulemata» (lk. 87), sest kui ta on tõesti osa saanud eesti keele ja tema arhailise sõnakunsti imelisest mõnust, oskaks ta täispurjede all ka selle suurejoonelise poeetilise sõidu kaasa teha. Ta ei arvaks tõenäoliselt, et «iseegi Tammsaarest on vähe, meil on oma Hegelit vaja» (lk. 94), sest ta teab ju sedagi, et sõna «Weltanschauung» ja sellega seostuv spekulatiivne metafüüsika eksisteerivad tõlkelaenuna ainult mõnedes keeltes maailma kahest tuhandest. Ja hoopiski imelik oleks tal lugeda, et eesti keel on «veel kirvetöö» (lk. 103), et «Üheski suhtes ei saa pisirahvaste keelt võrrelda vanade kultuurkeelete rikkusega, nii nagu ei saa võrrelda ka näiteks Hermann Pauli ühekõitelist saksa keele seletavat sõnastikku, milles peegeldub kogu Euroopa kultuuri sära ja mitmekesisus, meie Wiedemanni või Saareste sõnastikuga» (lk. 104). Ta arvaks, et eesti pisirahva keelt sellesinasega isegi võrrelda saab, tänu neile samadele Veskile ja Aavikule, keda ka Valmar Adams austab (lk. 105); aga kui ka ei saaks, küsiks ta, et kas ei oleks ootuspärane, kui üks eesti poeet ja filoloog pakuks täienduseks Euroopa kultuuri omadele «Hüperborea kultuuri» sära ja mitmekesisust...

Ent aitab nüüd! Romain Rolland on ütelnud, et tuleb «näha oma piire ja neid armastada». Seda teha pole muidugi kuigi kerge, kuid vähemalt «näha teise piire ja neid armastada» võiks olla mõeldav. Võib-olla puuduks Valmar Adamsil see mehelik võlvus, mis teda iseloomustab sellisena, nagu ta on, kui ta igas suhtes rahuldaks näiteks minusugustki lugejat. Võib-olla ei oleks tema profiilis siis seda hästi piiritletud teravust, mis võib vaatlejas tekitada niihästi hardust (ehk aukartust, vt. lk. 104) kui ka opositsiooni, tunnustust mõlemal juhul — kui ainult see vaatleja ka ise osa on saanud sellest ülisuurest humanistlikust väärtusest, mille nimi on vaimsus.

A. Kaalep

RINGVAADE

Kroonika

15. oktoobril käisid Tallinna kirjanikud Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi Polli katsebaasis ning Karksi kolhoosis. Tutvumissõidust võtsid osa V. Ilus, H. Kiik, P. Kilgas, L. Promet, P.-E. Rummo, A. Saar, A. Tamm ja D. Vaarandi. Öhtul kohtuti kolhoosi aktivistidega.

Alustati taas Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni initsiatiivil korraldatavaid teoreetilisi seminare. Esimene loeng oli G. Naanilt, teemaks «Meie kosmoloogilise taustast». Järgmisel seminaril tutvustas L. Valt teaduse ajaloo ja metodoloogia probleemistikku.

Tartu Kirjanduse Majas peetavaid esteetikaseminare hakati käesolevast sügisest läbi viima uudses vormis: intervjuudena. Esimesel, oktoobrikuu seminaril usutles kirjandusteadlane K. Muru Kersti Merilaasi. Poetess rääkis oma loometeest ja avaldas arvamusmitmete kirjandusnähtuste kohta.

10. novembril oli Kirjanike Liidu partei-algorganisatsioonis aruandevalimiskoosolek. Aruande esitas parteibüroo sekretär V. Gross. Koosolekul viibisid EKP Keskkomitee sekretär V. Väljas, EKP Tallinna Keskrajooni Komitee esimene sekretär R. Penu ja A. Laanemäe EKP Tallinna Linnakomi-

teest. Valiti uus parteibüroo koosseisus V. Gross, R. Prii, P. Kuusberg, H. Suislepp ja I. Viiding. Parteibüroo sekretäriks sai I. Viiding.

Sama päeva öhtul tähistati RAT «Estonias» pidulikult F. Dostojevski 150. sünniaastapäeva. Avasõnas rääkis Eesti NSV rahvakirjanik A. Hint suure sõnameistri loomingust ja tema mõjust eesti kirjandusele. Seejärel esitas RAT «Vanemuise» trupp S. Prokofjevi ooperi «Önnemängija».

Samal, 10. novembri öhtul toimus Kirjanike Majas kirjanduslik kolmapäev, mille tunnussõnaks oli seekord «Kont-rastid». Esinesid Tallinna Pedagoogilise Instituudi kultuurhariduse osakonna üliõpilased.

Leie kolhoosi, Lalsi kultuuriaktivistide, Lätkalu algkooli, Lalsi 8-klassilise kooli ja Viljandi kodu-uurijate eestvõtetel kohtuti 27. novembril Lalsi kultuurimajas August Annistiga. Kirjaniku ja teadlase elust ning tõlketevadusest rääkis H. Niit. A. Annisti rahvaluule-alasest tööst kõneles R. Mirov. Esines K. Ader, oli sõnavõtte ja isetegevusettekandeid. Huvi pakkus kultuurimajas avatud näitus A. Annisti loomingust. Samal päeval tehti ka ekskursioon tema sünnitallu Villule.

Sõidud, külaskäigud

Tallinnas on viimasel ajal viibinud mitmeid Ungari kirjamehi. Oktoobri keskel tutvus meie noorte luuletajatega ungari noor poet György Petri. Külaline sõitis Tallinnast Leningradi ja sealt Gruusiasse. Novembri algul oli Tallinna kirjanikel külas ungari ajakirja «Alföld» toimetuse kolleegiumi liige ning ajalehe «Hajdusagi Szemle» toimetaja Agoston Szekelyhidi.

Oktoobrikuu lõpul sõitis omakorda Ungarisse Boris Kabur, kes osales nõu-

pidamisel, mis käsitles ulmekirjanduse probleeme.

Meie vabariiki külastasid tšuvaši kirjanik Aleksandr Talvir ja Kalinigradi poet Rudolf Jacquemien. Viimane on tõlkinud saksa keelde J. Jevtušenko, M. Lukonini, N. Tihhonovi ja teiste nõukogude poetide loomingut.

Tadžiki poeedi Mirzo Tursun-zade kuuekümnenda sünnipäeva tähistami-

seks korraldatud juubelipäevadest Dušanbes võtsid meie kirjanike esindajaina osa A. Beekman ja V. Beekman.

Kirjanike Liidu vene sektsiooni külalistena olid novembri algul Tallinnas Leningradi poetess L. Stšipahhina ja prosaist E. Stavski. Nad võtsid osa arutlust, kus vaeti kandidaate Nõukogude

Liidu kirdeosa noorte autorite konverentsile, mis toimus Leningradis 19.—21. novembrini. Konverentsil käisid meie vabariigist luuletajad N. Jegorov, A. Rulkov, S. Blomberg, G. Selezņova ja prosaistid V. Tarassov, Z. Starovoi-tova, O. Oppengeim, E. Aleksejeva ja V. Nugis.

Kriitika on tulipunktis

Pärast NLKP XXIV ja viimast üleliidulist kirjanike kongressi on kirjanduskriitika saanud pideva tähelepanu ja ulatuslike mõttevahetuste objektiks. Järjekordseks sellealaseks ürituseks oli Riias toimunud kolmepäevane (17., 18., 19. nov.) Balti vabariikide kirjanduskriitikute nõupidamine «Loomingulised otsingud Balti vabariikide kirjanduses ja kriitika ülesanded». Nõupidamine oli sisukas, pakkus huvitavaid mõtteid ja kogemusi. Juba see, et oli võimalus tutvuda mitmete liiduvabariikide kirjanduskriitilise mõtte tasemega, andis midagi igale osalejale. Peale Moskva ja Balti vabariikide oli sõnavõtjaid veel Tatari ANSV-st, Põhja-Osseetiast, Valgevenest, Ukrainast ja Leningradist. Eestit esindasid A. ja V. Beekman, L. Promet, E. Sögel, A. Tamm, H. Puhvel, Ü. Tonts, E. Mallene, A. Saar ja allkirjutanu. Käsitletud probleemid olid mitmest vallast, hõlmates kirjanduslikke, kirjandusteoreetilisi ja organisatsioonilisi küsimusi.

Arutlused juhatas sisse NSVL Kirjanike Liidu sekretär, kriitikanõukogu esimees V. Ozerov. Järgnes kolm ettekannet. Neist esimene oli lätlase V. Melnise mahult ulatuslikem, kuid teoreetiliselt üsna tagasihoidlik käsitlus. Läti kriitika ja kirjanduse vahelkordade asjaliku analüüsi andis Läti NSV Kirjanike Liidu esimees A. Jansons, kes märkis, et läti kriitika pole jõudnud järele uue kirjanike põlvkonna otsingutele, on võtnud uute probleemide juurde minekut vastu eitamise ja sellest on tulenenud osalt ka teatud paigaltammumine nii proosas kui kriitikas. Ta märkis, et Lätis on väga andekaid prosaiste, kuid kriitika pole osanud neid õigesti suunata, märgata uut kunstilist kvaliteeti ja kunstilise mõtlemise laadi nende loomingus. V. Bučyse, meiegi kirjandushuviliste ringkondades üsna tuntud leedu kriitiku ettekanne oli vast kõige teoreetilisem, huvitavate seisukohtade ja võrdlusoontega kõigi Balti vabariikide kirjandustest. Nii nagu leedu proosa, näib ka kriitika arenevat harmooniliselt, sügava

probleeminägemise ja asjaliku arutluse õhkkonnas. Nende romaaniloomingust oli ka sõnavõttudes kõige rohkem juttu; kuigi auhindu välja ei jagatud, oleks leedu proosakirjandus ilmselt esikohale pretendeerinud. Leedulased ise olid selle pärast üpris murelikud: kas kiitusi vast liiga palju pole ja need sireenide sügavata häälena mõjuma ei hakka, kahtles M. Sluckis oma huvitavas sõnavõtus. «Romaan sünnib probleemidest, kuid probleem romaanis ei saa olla elus eksisteeriva probleemi kajastus, vaid selle kontsentraat ja üldistus, millega peab elama kogu tekst ja teos,» kõlab refereeeritult üks nendest olulistest mõtetest, mida ta oma sõnavõtus puudutas. Aksel Tamm esines märgitaval oraatoritase-mel ja saavutas üldise poolehoiu teooria ja kirjandusliku praktika tiheda seostamisega, konkreetse ja asjaliku lähene-misega kirjandusele. A. Turkov Moskva-st avaldas tõsist kahetsust, et seda huvitavat kriitikut üleliidulistes välja-annetes nii vähe tutvustatakse. Kahjuks jäi meiepoolseid sõnavõtte nappi etteval-mistuse tõttu väheseks: L. Promet, V. Beekman ja E. Sögel rääkisid küll huvitavalt ja olulistest küsimustest, kuid kaasaegse kriitika teoreetilisi aspekte nad ei käsitlenud.

Nagu eeldada võis, käis kõige tihedam väitlus probleemi ümber, mida kriitika peaks andma tänapäeva kirjandusele, millist osa mängib see üldises kirjandus-protsessis. Kõrvuti üsna pessimistlike mõtteavaldustega selle kohta, et kompetentsem lugeja kriitikat põhiliselt ei jälgi, ja nõudmistega, et see peaks subjektiivsetelt alustelt üle minema teaduslikumatele ja kaasaegsematele meetoditele (B. Runin, Moskva), oli siiski küllalt sõnavõtjaid, kes andsid kriitika-le mitte üksnes kirjanduselus, vaid kogu ühiskonna arengus olulise koha. Leedu kriitiku J. Lankutise arvates ei sõltu kriitika tase niipalju sellest, kui õigesti hinnatakse teoseid või kriitiku professionaalsusest, vaid sellest, kui võrd ta suudab saada uue ühiskondliku mõtte kandjaks, mõjutada oma kaasaegsete mõtteviisi. M. Sluckise arvates peaks

kriitika tõstma kõigepealt kirjanduse «lage», seadma kirjaniku ette tõsisemaid perspektiive. Kriitika internatsionaalsuse ja parteilisuse suhtes esitas kõrgendatud nõudmisi läti kirjandusteadlane K. Kraulinš. Kõige selle juures tehti muidugi ka kriitika kriitikat, mõnikord ehk ülepakutult, enamikus kindlasti põhjendatult.

Väga palju oli juttu kontaktide süvendamisest, kirjanduse kättesaadavaks muutmisest, sest praegu on raskendatud isegi Balti vabariikide vaheline kirjanduslik läbikäimine. Tõlked vene keelde hilinevad 6—7 aastat; kui teos siis lõpuks tõlkes ilmub, on ta oma aktuaalsuse algkeeles lugeja jaoks juba kaotanud; nii jäävad kriitilised väljastumised tagantjärele õhku rippuma.

Eeva-Liisa Manner 50

Soome tänapäeva tuntumaid lüüriluid ja dramaturge tähistas 5. detsembril oma viiekümneendat sünnipäeva.

Manner debüteeris 1944. aastal. Sellal oli Eino Leino aegse «Tulenkantajat»-rühmituse tiivalaotus raugenud. Kuid 50-ndatel aastatel kerkis Soomes uue moodsa luule rajajatena esile rida andekaid noori: Nummi, Anhava, Haavikko, Meriluoto, Selja, Mannerkorpi ja teised. Eeva-Liisa Manneri luuletuskogu «See teekond», mis ilmus 1956. aastal, oli üks moodsa luule esiplaanile tõusmise tähi- seid. Sellest ja järgnenud kogudest «Orpheuse laulud», «Nii vahelduvad aastaajad» ja «Kirjadega kivi» on sari luuletusi ilmunud eestikeelses kogumikus «Kõne voolab voolavas maailmas» ning üksikuid tõlkeid «Loomingus» ja mujal.

Tuleks mõelda ühisele ajakirjale, mis Balti vabariikide kirjandust operatiivse- malt vene keeles avaldaks, et teha selle paremik teisest rahvusest lugejale hõlp- samini kättesaadavaks. Samuti tuleks mõelda kvalifitseeritud tõlkide kaadrile, kes oleksid vastavas kirjanduses kodus ja oskaksid soovitada teoseid, mida teise keelde ümber panna (V. Beekman, A. Turkov, E. Sögel, A. Nenov).

Nõupidamine oli ettevalmistuseks üle- liidulise kirjanike liidu juhatuse plee- numile, mis samuti käsitleb kriitika- küsimusi. Ka sellisena oli tal oma koht ja otstarve, sest andis ülevaate kriitika saavutustest ja puudujääkidest mitme- tes vabariikides, märkis nõupidamist lõpetades L. Novitsenko.

I. Viiding

Manneri loomet iseloomustab sügav kujundlikkus, mõttetihedus ja pingne dramaatiline hingestatus. Poetess on avaldanud kümme luuletuskogu, küm- nes on äsja trükitud «Pagege purjekad väledail purjedel».

Eeva-Liisa Manner on kirjutanud veel värssdraama «Eros ja Psyche» ning mitu kuuldemängu ja psühholoogilise koega näidendit: «Lehekuu lumi», «Uus- aastaõõ», «Põletatud oranž», viimane lavastatud ka Eestis. Tänavu valmis kirjanikul muinasjutuaineline näidend «Axa-rahva kroonikatele lisaks», Tam- pere teatris jõudis lavale uudisteos «Sonaat prepareeritud pianiinole». Eeva-Liisa Manner on avaldanud peale mainitu veel paar romaani ja teinud tõhusat tööd tõlkijana.

M. Nurme

Index librorum

See, et raamatud tulevad siia maa- ilma üpris juhuslikus korras ja et nad on lisaks veel väga «individuaalsed», raskendab suuresti nende rühmitamist, kirjeldamist etc. Mõistetavalt peegeldab seda siis ka «Index librorum», mis mitte alati ei saa esitleda üksnes superlatiive kaastavat kaupa — nagu mõnikord ka see või teine raamat seisab kõrvuti ainult meie kirjelduses mitte asjatundja riiu- lil. Leidku too vabandus mõistvat suhtumist seekordki, sest näiteks filo- soofia alal tuleb leppida üpris pisku, kõige enam — keskpärasega. Küll tor- kab kõigepealt silma raamat, mis mõel-

dud... lastele. Veidrad tunded tekivad, kui mõtled sellele, et lapsed hakkavad peagi, ei — juba loevadki raamatut keskaegsest filosoofist Roger Baconist, sellal kui näiteks Maarjamaa rahva hul- gast võrsuvad täiskasvanud seda nime edaspidigi ühe teise Baconi omaga loo- tusetult segi ajavad... Enam kui paari- saja leheküljelise teose on kirja pannud V. Hinkis, pealkirjaks «Õpetatud mun- ga, mässaja ja tööotsija Roger Baconi elu ja surm» (*Detskaja Literatura*). I. Konikovi «Spinoza materialism» (NSVL TA Filosoofia Instituut, *Nauka*) täiskasvanuile mõelduna ei ole muidu-

gi nii efektne, ent ta pakub huvi ühes muus suhtes, nimelt materialismi tõestuse poolest. Paari Lenini-raamatu juurest — nimetagem A. Vislobokovi teost «Lenini peegeldusteooria ja selle kaasaegsed kriitikud» (*Mõsl*), V. Štšerbina raamatut «Kirjandusteaduse probleemid V. I. Lenini pärandi valgusel» (NSVL TA M. Gorki nim. Maailmakirjanduse Instituut, *Nauka*) jmt. — tehkem hüpe tänapäeva, kust leiame eest Saksa DV marksisti A. Kosingi teose «Ernst Fischer — kaasaegne marksist?» (*Progress*). Teine huvitavam tõlketeos on prof. W. Hollitscheri «Inimene teaduslikus maailmapildis» (*Progress*), samuti saksa keelest. Eelkirjeldatud teostes orienteerumiseks, eriti filosoofia ajaloo seisukohalt, pakub mõningast abi ja toetust filosoofia ajaloos tuntud nõukogude teoreetiku T. Oizermani uus raamat «Peamised filosoofilised suunad» (*Mõsl*), mis teoreetiliselt eritleb filosoofia ajaloo kulgu.

Mis kirjandusteadlasi huvitada võiks, kuulub seekord enamasti esteetika probleemide valdkonda või seondub siis veel kord Dostojevski nimega. Lähtugem viimasest. Kõigepealt väärrib nimetamist, hankimist ja uurimist üks mahukas köide NSVL TA M. Gorki nim. Maailmakirjanduse Instituudi suurseeriast «Kirjanduspärand» (*Nauka*). Nimelt tuli selle 83. köitena «Väljandmata Dostojevski», mis koondab kirjaniku märkmeraadatud ja -vihikud aastaist 1860—1881, niisiis surmani. Edasi tuleks mainida artiklikogumikku «Dostojevski ja vene kirjanikud» (koost. V. Kirpotin, *Sovetski Pissatel*), mis käsitleb selles seoses traditsioone, novatorlust ja meisterlikkust. «Kirjandusloolises rahvabiblioteegis» (*Hudožestvennaja Literatura*) anti ühise pealkirja all «Vene klassika kolm šedöövrit» S. Botšarovi «L. N. Tolstoi «Sõja ja rahu»» ning D. Nikolajevi «M. J. Saltõkov-Štšedrini «Ühe linna ajaloo»» kõrval välja V. Kožinovi uurimus «F. M. Dostojevski «Kuritöö ja karistus»». Viimaks algas ka tellimuste vastuvõtmine Dostojevski teoste seni kõige täielikumale, 30-köitelisele kogule, mille valmistab ette NSVL TA Vene Kirjanduse Instituut (Puškini Maja) Leningradis, kirjastab aga *Nauka* Leningradi osakond aastatel 1972—1979. See nähtavasti akadeemiline väljaanne töötab koondada kõik, mis Dostojevski käega kunagi kirja on pandud ja siiaamaani üles leitud, sealhulgas peale «puhta» ilu-

kirjanduse koos ettevalmistus- ja mustandmaterjalidega (esimesed 17 köidet) ka «Kirjaniku päeviku», kirjad jms. (viimased 13 köidet). Hea üritus, mis loodetavasti võidab meiegi lugeja soosingu...

Tagasi raamatute juurde, mis on juba olemas. Mitmed neist näevad ilukirjanduses ideoloogilisi, samuti esteetilisi probleeme. Peale juba eespool nimetatud V. Štšerbina uurimuse mainitagu Lenini-kogumiku «Kirjandusest» uut väljaannet *Hudožestvennaja Literatura* seerias «Rahvaraamatukogu», edasi uusima realismi käsitlusi, nagu teist köidet NSVL TA M. Gorki nim. Maailmakirjanduse Instituudi probleemimonograafilisest ühisuurimusest «Sotsialistliku realismi kunstivormi probleemid» (*Nauka*); köide on loovutatud teemale «Kirjandusteose seesmine loogika ja kunstivorm». Saagu esitletud ka S. Petrovi «Sotsialistliku realismi kirjanduse põhijooned» (*Znanije*), V. Novikovi «Kunstitõde ja loomedialektika» (*Sovetski Pissatel*) jt. Võrdlemisi rohkesti tuleb ette uurimusi sotsialistliku realismi kujunemisest ja läbimurdmisest mitmetes lõunapoolsetes rahvuskirjandustes. Päriseesteetikani jõudmata tahaks enne lõpetamist siiski tähelepanu juhtida mõnele raamatule, mis sinnakanti pürivad kirjanduse viljakalt pinnalt. Muidugi on üheks sääraseks Aleksandr Bloki raamatuke «Poedi ülesanne» *Sovetskaja Rossija* seerias «Kirjanikud loomingu», aga ka NSVL TA M. Gorki nim. Maailmakirjanduse Instituudi artiklikogumik «Vana maailma kirjanduste tüpologia ja vastastikused sidemed» (vast. toim. P. Grintser, *Nauka*), mis teiste hulgas sisaldab artiklid J. Meletinskilt ja S. Averintsevitlt. Viimane (sünd. 1937!) on muuseas «Filosoofia entsüklopeedia» viienda, viimase köite üks huvitavam ja juba arvustatumgi autor (artiklid usundi, mütoloogia, algfilosoofia vallast). Pealkirja all «Kunsti-teose analüüsikunst» andis *Prosvetšeniye* välja artiklikogumiku, mis õpetajale määratult käsitleb küll üksnes ja kahjuks kirjandusteose analüüsimist koolis.

Viimaks lisatagu «Loomingu» oktoobrinumbris öeldule, et P. Berkovi raamat «Nõukogude bibliofiilia ajalugu. 1917—1967» (*Kniga*) on hetkel juba ilmunud ja nähtavasti raamatulettideltki jõudnud kaduda. Esimesed vastukajad bibliofiilidelt on igatahes tänulikud ja tunnustavad.

Sisukord

J. Palm	Naised rōdul (Õli)	1761 ees	*** (Kui tund sai täis ja katkes vaikus)	1847	
E. Vetemaa	Kalevipoja mälestused	1763	*** (Jääkülma hallahingust uhkab)	1847	
N. Kormašov	Katus (Õli)	1809	*** (Puust jumalale ohvriks tuua)	1848	
A. Suuman	Taevalaen	1821	V. Ruškis	Togliattis	1849
	Korrutatud hetk	1821	E. Põldroos	Kross (Õli)	1857
	Mäelugu	1822	N. Andresen	Georg Brandes	1877
	Ses lehelaugjas laanes	1823	A. Tamm	Ääremärkusi Egon Ranneti elust ja loomingust	1894
J. Kruusvall	Kodune arest	1824	O. Kuningas	Gustave Flaubert ja eesti lugeja	1903
R. Rimmel	Lehekülgi «Bumerangist»	1829	A. Kaalep	al-Mušār Ilaihi õpetusi	1908
A. Kidron	Viisipäratud lood	1836	Ü. Tonts	Annes Koppeli lugu	1910
A. Ehin	Compositum 1971	1839	A. Kaalep	Järeletegemine meeeldi lubatud	1912
H. E. Bates	Pargas	1843	Ringvaade		1916
A. Blok	*** (Mul kloostriks kulgeb eluring)	1845			
	*** (Olin üleni kirevais hilpudes)	1845			
	*** (Elupraam jäi kinni)	1846			
	Palagan	1846			

Toimetuse kolleegium: V. Beekman, V. Ilus (peatoimetaja asetäitja), J. Kross, P. Kuusberg (peatoimetaja), R. Parve, J. Peegel, L. Rimmelgas, P.-E. Rummo, E. Vetemaa.

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.
Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 5. XI 1971. Trükkimisele antud 6. XII 1971. Trükiarv 14 000. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10,5+kleebis. Tingtrükipoognaid 14,88. Arvestuspoognaid 13,48. MB-10731. Tellimise nr. 3132. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t 40/42.

«Looming» nr. 12, detsember 1971. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «ЛООМИНГ» («Творчество»)

№ 12, декабрь 1971

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

TEINE POOLAESTA

1971

Toimetuse kolleegium:

**V. Beekman, V. Ius (peatoimetaja asetäitja), J. Kross, P. Kuusberg (peatoimetaja),
R. Parve, J. Peegel, L. Remmelgas, P.-E. Rummo, E. Vetemaa.**

LUULETUSED, POEEMID

BLOK, A.:	***(Mul kloostriks kulgeb eluring)	nr. 12	1845
	***(Olin üleni kirevais hilpudes)	nr. 12	1845
	***(E'upraam jäi kinni)	nr. 12	1846
	Palagan	nr. 12	1846
	***(Kui tund sai täis ja katkes vaikus)	nr. 12	1847
	***(Jääkü'ma hallahingust uhkab)	nr. 12	1847
	***(Puurt jumala'e ohvriks tuua)	nr. 12	1848
	<i>(Tõlkinud K. Kangur)</i>		
EHIN, A.:	Compositum 1971	nr. 12	1839
HAAVAOKS, P.:	Ee'küngastik	nr. 11	1616
	***(Mu penipoeg, kuldaväärt suku)	nr. 11	1617
	***(Suur eloluts lüü sulpu pilliruu)	nr. 11	1618
JEBELEANU, E.:	Poeemist «Hiroshima naeratus»		
	Reekviem tundmatui'e surnuile	nr. 11	1689
	Hiroshima lindude hääled	nr. 11	1689
	Tuha hääl	nr. 11	1690
	Ookean tõuseb... ..	nr. 11	1690
	<i>(Tõlkinud A. Alliksaar)</i>		
KAAL, A.:	Tuppa naeratid härmatand puud	nr. 11	1603
	Ja läbi metsa jookseme kui vesi	nr. 11	1603
	Ütle mulle	nr. 11	1604
	Pikkamisi hingab aeg	nr. 11	1604
	Vaade väina tammilt ehk rahvuselt saarlane	nr. 11	1604
KANGUR, K.:	Parajuse apo'oogia... ..	nr. 11	1672
	Parajuse kriitika	nr. 11	1672
	Ke'et jäätähti	nr. 11	1672
	***(Kõiki aardeotsijaid-poolhulle)	nr. 11	1673
KAUBER, H.:	Põdra tee	nr. 8	1220
	Lahkumine	nr. 8	1220
	Laprepõlv	nr. 8	1221
KESAMAA, M.:	Sinilindu püüemas	nr. 7	1045
	Vana tee	nr. 7	1046
	Kadakane laul	nr. 7	1047
	Kui täht, mis mus ei kustu eal	nr. 10	1443
	Kui selles päevas... ..	nr. 10	1444
	Lambid	nr. 10	1445
	Met'kits	nr. 10	1446
	***(Sügis nühib oma kollast küüru)	nr. 10	1474
LAHT, U.:	Rituaalne	nr. 10	1474
	Madalrõhkkond	nr. 10	1475
	Alutagune	nr. 8	1193
LEHTMETS, T.:	Unenägu	nr. 8	1193
	Omaette üminal	nr. 8	1194
	See olgu niisama öelda	nr. 9	1315
LUIK, V.:	See olgu niisama öelda	nr. 9	1315
MAIRONIS:	Jurate ja Kastytis	nr. 7	1073
	<i>(Tõlkinud M. Loodus)</i>		
MORGENSTERN, CHR.:	Põlv	nr. 10	1507
	Pimm, Pamm, Pomm	nr. 10	1507
	Kaks pudelit	nr. 10	1508
	Hobu	nr. 10	1508
	Kärakaitse	nr. 10	1509

	Öösel Palmström oma kronomeetrit	nr. 10	1509
	Prillid	nr. 10	1509
	Filosoofia sünniaht	nr. 10	1510
	(Tõlkinud A. Kaalep)		
	Kaks paralleeli	nr. 10	1510
	(Tõlkinud A. Sang)		
MULLER, H.:	Olla mänd	nr. 11	1606
	Tuulisel päeval	nr. 11	1606
	Suveahnus	nr. 11	1606
	Kättemaks	nr. 11	1607
	Mulla ja päikese pärast	nr. 11	1607
NURME, M.:	Tankad	nr. 10	1487
PAAVLE, J.:	*(Silt kõrgepinge elukardetav)	nr. 8	1218
	Nii külm õhtu	nr. 8	1218
RIMMEL, R.:	Lehekülgi «Bumerangist»	nr. 12	1829
RUMMO, P.-E.	Süit näidendist «Pseudopus-68»	nr. 7	1033
RUUD, L.:	Sügis I, II	nr. 8	1211
	Keskpärasus	nr. 8	1212
	Ükskõiksus	nr. 8	1212
	Oht	nr. 8	1212
	*(Ei aeg ei ole käes)	nr. 8	1213
SAADIK, A.:	***(Päev)	nr. 9	1378
	***(Kuu ja Päike)	nr. 9	1378
	Õine	nr. 9	1378
SAAR, J.:	Punased purjed	nr. 7	1055
SEPING, M.:	Illimari teedel	nr. 10	1500
SIIG, A.:	Ristik	nr. 7	963
	Põdrad	nr. 7	964
	Visioon	nr. 7	965
SUUMAN, A.:	Taevalaen	nr. 12	1821
	Korrutatud hetk	nr. 12	1821
	Maelugu	nr. 12	1822
	Ses lehelaugjas laanes	nr. 12	1823
THOMAS, D.:	See sund, mis rohelist süütenööri mööda ..	nr. 8	1235
	Pidage kinni, need põlisminitid	nr. 8	1235
	Eriti kui oktoobrituul	nr. 8	1236
	Valge hiiglase reies	nr. 8	1237
	(Tõlkinud P.-E. Rummo)		
UNT, M.:	Vastus küsimusele	nr. 9	1368
	Programmkõnест	nr. 9	1368
VEREV, V.:	Maarahva laulikule	nr. 10	1502
ÜDI, J.:	Ministeeriumist saadeti psühholoog	nr. 9	1335
	Tõsine luuletus vihjetega ühele sõbrale ..	nr. 9	1336
	viimne sünnipäev	nr. 9	1337

ROMAANID, JUTUSTUSED, NÄIDENDID NOVELLID, MINIATUURID

BATES, H. E.:	Pargas	nr. 12	1843
	(Tõlkinud H. Tillemann)		
BEEKMAN, A.:	Keeluala	nr. nr. 7—966, 8—1123	
EHIN, A.:	Vahejuhtum	nr. 10	1503
	Viimne mohikaanlane	nr. 10	1505
GRANIN, D.:	Vangid	nr. 11	1692
	(Tõlkinud V. Ilus)		
HEINPALU, J.:	Väetisekülv järveäärsel põllul	nr. 8	1214
KIDRON, A.:	Viisipäratud lood	nr. 12	1836
KRUSTEN, E.:	Tark Roosi ehk mis on õnn	nr. 9	1283
	Seal üleval	nr. 11	1608
KRUUS, O.:	Lilled õitsevad ka sõja ajal	nr. 8	1196
KRUUSVALL, J.:	Kodune arest	nr. 12	1824
LIIVES, A.:	Neljas, lõpetamata portree	nr. 9	1339
LUKJANSKIS, E.:	Pronksnaine	nr. 9	1369
	(Tõlkinud K. Aben)		

MARIPUU, A.:	Kaks lõket	nr. 10	1491
MAUROIS, A.:	Thanatos Palace Hotell (Tõlkinud N. Kaplinski)	nr. 8	1222
PROUST, M.:	Swanni armastus	nr. 7	1059
	(Tõlkinud L.-M. Kask)		
RANDVIIR, Ü.:	Grand prix	nr. 11	1685
SAABER, K.:	Müüt Inimlikust Inimsööjast	nr. 10	1477
TRAAT, M.:	Lossimägi	nr. 9	1318
TUULIK, Ü.:	Vihm Gibraltarist	nr. 7	1037
VAHING, V.:	Laenatud flööt	nr. 7	1049
VETEMAA, E.:	Kalevipoja mälestused	nr. nr. 11—1619, 12—1763	
VIIDING, I.:	Kümme käsku kaaskodanikele	nr. 10	1448
VINT, T.:	Teil on kõik, ainult tikke teil ei ole	nr. 11	1674
	Naise tulek	nr. 11	1680

PUBLITSISTIKA, MÄLESTUSED, SÕNAVÕTUD, OLUKIRJELDUSED

KAALEP, A.:	al-Mušar Ilajhi õpetusi	nr. 12	1908
KRUUS, H.:	Ajaratta uutes ringides	nr. 10	1512
KUUSBERG, P.:	Ühest väärt toimetajast	nr. 9	1379
KUDU, E.:	Romantiline Pariis	nr. 9	1388
MAASID, E.:	Uudismaad	nr. 9	1428
MALLENE, E.:	Inimeste taeva all	nr. 10	1540
NIIT, E.:	Ja õhtuti olen ma mõelnud	nr. 7	1106
OTTENSON, A.:	Remark kõige uuema luule teemal	nr. 10	1579
PUHVEL, H.:	Provintslikkusest	nr. 11	1739
RIMMEL, R.:	Tulistamine taskust	nr. 8	1265
ROOSE, E.:	Vaimujõud	nr. 7	1076
RUSKIS, V.:	Togliattis	nr. 12	1849

ARTIKLID

ALTTOA, V.:	Saul Bellow	nr. 11	1702
ANDRESEN, N.:	Georg Brandes	nr. 12	1877
HABERMAN, H.:	Entropiast ja evolutsioonist	nr. 10	1548
HINT, M.:	Licentia poetica sõnarõhu valdkonnas	nr. 10	1567
KALDA, M.:	Kirjanduskriitilise mõtte liikumisi 1917—1940	nr. nr. 7—1087, 8—1246	
KRUUS, O.:	Manivald Kesamaa luule põhimotiivid	nr. 10	1563
KUNINGAS, O.:	Gustave Flaubert ja eesti lugeja	nr. 12	1903
LEHT, K.:	Kirjandusõpetuse mõjusfääri avardamisest	nr. 9	1406
MATJUS, Ü.:	Üks ja ainus kunst	nr. 8	1257
NAGELMAA, S.:	Uuema luule tunnusjooni	nr. 9	1399
PEET, M.:	Egon Ranneti kujutamisaadi tunnusjoonij ..	nr. 11	1712
PEIL, M.:	Meie varasemast kunstitoetusemõttest ja kunstitoetajaist	nr. 8	1239
PÖLDMÄE, R.:	Fr. R. Kreutzwaldi hilisemaid suhteid «Vane-muise» seltsiga	nr. 9	1419
SIIRAK, E.:	Laastumeister Aira Kaal	nr. 11	1718
SUMAKOV, J.:	Dostojevski ja Tallinn	nr. 11	1728
TAMM, A.:	Ääremärkusi Egon Ranneti elust ja loomingu- gust	nr. 12	1894

KRIITIKA JA BIBLIOGRAAFIA

ALTTOA, V.:	Sõelatais kriitikat (H. Puhvel: «Sõnad sõelaga sülessa»)	nr. 7	1110
ANDRESEN, N.:	Raamat Aadu Hindist ja Eestist (З. Крах-малникова: «Путешествие по «Берегу ветров»)	nr. 7	1113

HELLAT, H.-K.:	Mensura Zoili (A. Kaalep: «Klaasmaastikud») nr. 8	1267
JAAKSOO, A.:	Kuidas fotografeerida elu? (S. Rannamaa: «Kui lapsed mõtlema hakkavad») nr. 8	1271
JÕGI, M.:	Selliiksam seljataga (A. Maripuu: «Majas rappuvad seinad») nr. 11	1741
JÜRISSE, H.:	Laulud elust enesest (M. Nurme: «Sookailudes elust loitsud») nr. 7	1108
KAALEP, A.:	Järeletegemine meeleldi lubatud (V. Adams: («Sinu sekundid») nr. 12	1912
KABUR, V.:	Kust see laps need laulud sai? (E. Lättemäe: «Pääsuke päevalind») nr. 8	1270
KĒPES, G.:	Madáchist ja tema «Inimese tragöödia» eestikeelsest tõlkest nr. 11	1745
KURS, Ü.:	Edenemismärgid küljes (E. Raud: «Puu-jumal») nr. 9	1430
MALLENE, E.:	Värsshumoristi kirjanduslikke vahelugemisi (H. Suislepp: «Tuulest, luulest ja tuuleluulest») nr. 11	1743
REINLA, A.:	Detsembrilaulud (J. Üdi: «Detsember») nr. 9	1431
SUISLEPP, H.:	Neli terepatsi ehk «Närvitruki» närvist ning värvist (J. Sang, J. Üdi, T. Liiv, J. B. Iso-tamm: «Närvitrukk») nr. 10	1581
TARAND, H.:	Suure romaani esimene osa? (E. Öun: «Männid ja suits») nr. 10	1592
TONTS, Ü.:	Anna Koppeli lugu (P. Kuusberg: «Vabaduse puieestee») nr. 12	1910
VILLANDI, V.:	Tükike minevikku (A. Rammo: «Šahh Madan») nr. 9	1433

RINGVAADE

Aafrika Euroopas	nr. 11	1755
Autasusid ja auhindu Saksa DV kirjanikele	nr. 11	1754
Bulgaarias jagati preemiaid	nr. 7	1117
Ea Janeni juubel	nr. 11	1752
Eeva-Liisa Manner — 50	nr. 12	1918
E'mar Elisto — 70	nr. 10	1596
Esperantost, eesti kirjandusest ja Hilda Dresenist	nr. 8	1275
G. Seferise elutee	nr. 11	1753
Herman Sergio — 60	nr. 10	1595
Index librorum	nr. nr. 7—1118, 8—1278, 9—1438, 10—1958, 11—1757, 12—1918	
Karjala kirjanduspreemia	nr. 10	1597
Kirjanduspreemiaid	nr. 8	1277
Kirjandusteadlase tähtpäevaks	nr. 7	1115
Kriitika on tulipunktis	nr. 12	1917
Kroonika	nr. nr. 7—1116, 8—1274, 9—1436, 10—1595, 11—1750, 12—1916	
Lahti seminarilt	nr. 8	1274
Leedu jutustustekogu saksa keeles	nr. 7	1117
Liidia Kompus	nr. 11	1751
Luulepäevad Bulgaarias	nr. 11	1754
Läheneb rahvusvaheline raamatuaasta	nr. 10	1597
Märkmeid mõne soomekeelse teose kohta	nr. 11	1755
Nobeli preemia tšii poeetidele	nr. 11	1753
Oskar Kuningas — 60	nr. 7	1116
Pool sajandit tööd läti kirjanduse tutvustamisel (Karl Aben — 75)	nr. 9	1436
Romaan Karl Liebknechtist	nr. 11	1754
Sõidud, külaskäigud	nr. nr. 11—1751, 12—1916	
Uudis-Under	nr. 10	1597
Walter Scott — 200	nr. 8	1276

ILLUSTRATSIOONID

ARRAK, H.:	Uudised punastest lippudest (Ofort)	nr. 7	961 ees
HOIDRE, A.:	Lelu (Lito)	nr. 10	1441 ees
JERMOLAJEV, E.:	Vene madonna (Värviline lito)	nr. 8	1121 ees
KORMAŠOV, N.:	Katus (Õli)	nr. 12	1809
MUTSU, M.:	Suvi on punane (Ofort)	nr. 9	1393
OOTSING, E.:	Pürgimus (Vasegravüür)	nr. 11	1601 ees
PALM, J.:	Naised rõdul (Õli)	nr. 12	1761 ees
PIIPUU, E.:	Elu Vietnamile (Samott)	nr. 10	1489
PÖLDROOS, E.:	Kross (Õli)	nr. 12	1857
PÖLLU, K.:	Hüpe (Akvatinta, valmiskujund)	nr. 9	1329
REPSYS, P.:	Lito sarjast «Leedu rahvalikud spordi- mängud»	nr. 8	1233
SOOSTER, Ü.	Joonistus	nr. 7	1057
ŠEGELMAN, S.:	Kadunud poeg (Serigraafia)	nr. 8	1169
ZABOROV, B.:	F. Dostojevski jutustuse «Tasane» motii- videl (Ofort)	nr. 11	1729
TIHEMETS, E.:	Poet (Värviline lito, serigraafia)	nr. 10	1553
TOLLI, V.:	Kivised rütmid (Söövitus)	nr. 9	1281 ees
VEEBER, R.:	Meri (Ofort)	nr. 7	1009
VINT, T.:	Väikesed pilved (Linoollõige)	nr. 11	1649

100-100-100

50 коп.

Индекс
78174